

JANIS KALPUZOS

SERRA

ROMAN

BOTIMET TOENA

JANIS KALPUZOS

SERRA
Shpirti i Pontit

roman

Përktheu nga origjinali greqisht
Kristo Pulla

BOTIMET TOENA
Tiranë, 2019

Autori: Γιάννης Καλούζος (*Janis Kalpuzos*)

Titulli në origjinal: *ΣΕΡΡΑ*

Botoi në greqisht: *Psichogios*

Botuese: Irena Toçi

Kryeredaktore: Sonila Kapo

Redaktore: Albina Pulla

Korrektore letrare: Edona Marku

Përkujdesja grafike dhe kopertina: Elsa Hajderaj

ISBN 978-9928-277-70-1

© 2016 Psichogios Publications S. A.

© në shqip Botimet Toena

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Nuk lejohet shumëfishimi me asnjë lloj mjete apo forme, as me fotokopje, pa lejen me shkrim të mbajtësit të copyright-it.

BOTIMET TOENA

Rr. "M. Gjollësia", K. Postare 1420, Tiranë

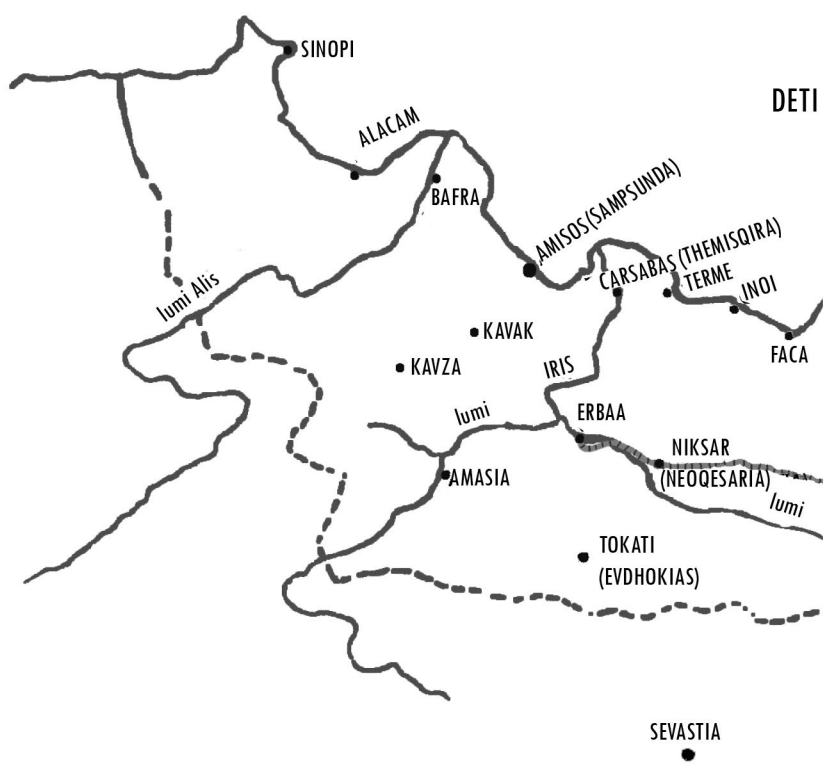
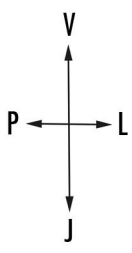
Tel.: + 355 4 22 40 116

Email: redaksia@toena.com.al

botimet.toena@gmail.com

www.toena.com.al

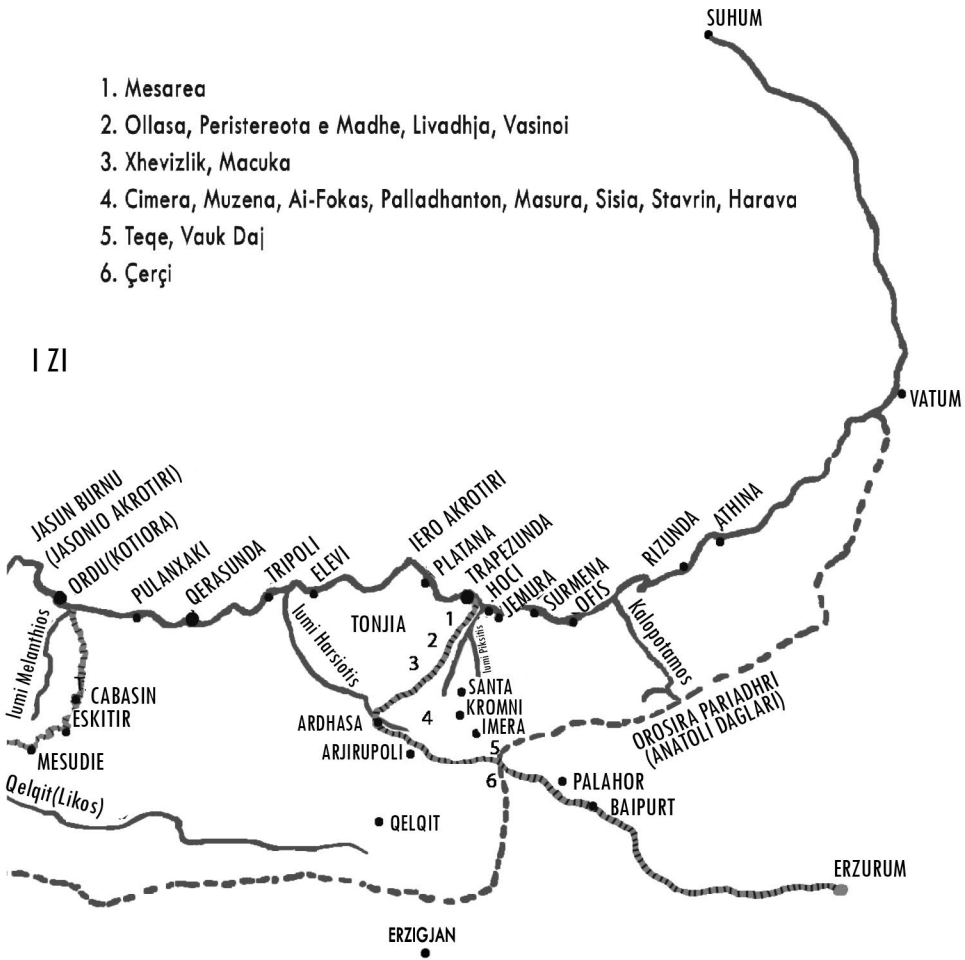
Kushtuar motrës sime Dínës,
e cila më dha shtysën e parë për të shkruar këtë libër.

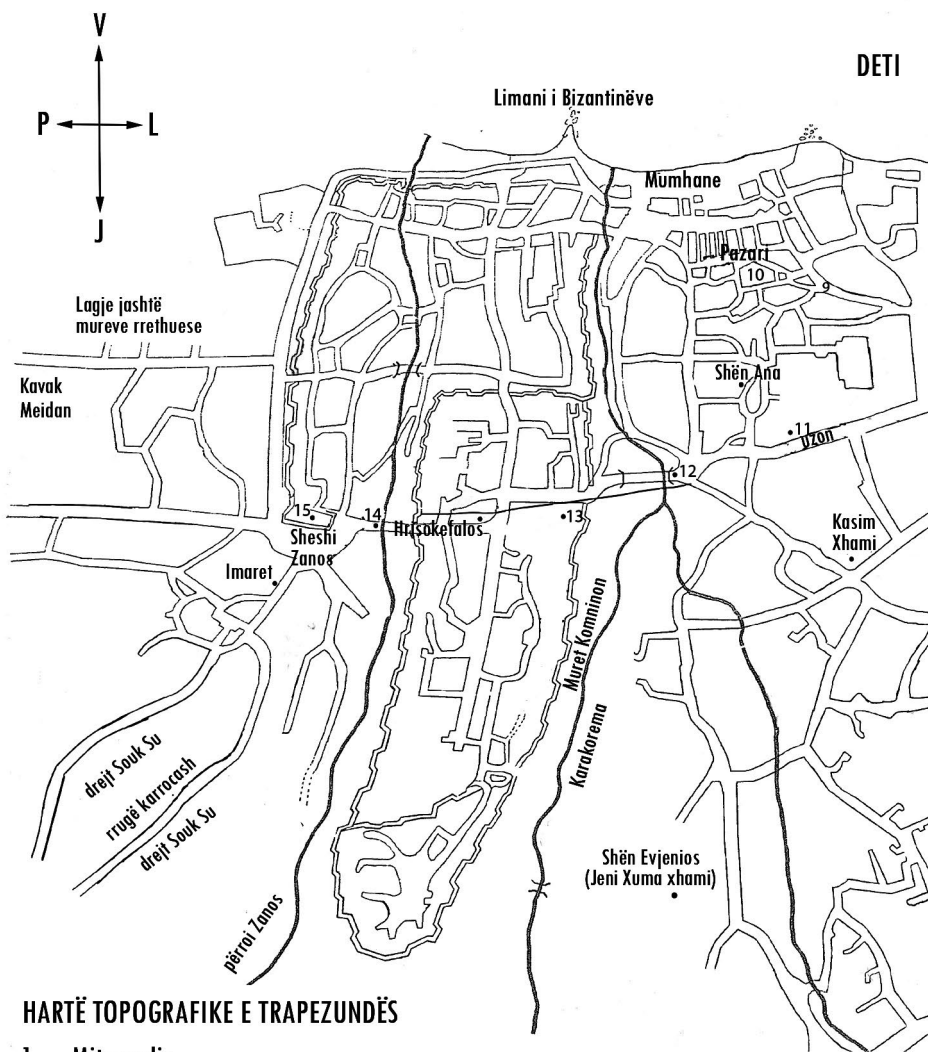

HARTA E PONTIT

1. Mesarea
2. Ollasa, Peristereota e Madhe, Livadhja, Vasinai
3. Xhezvlik, Macuka
4. Cimera, Muzena, Ai-Fokas, Palladhanton, Masura, Sisia, Stavrin, Harava
5. Teqe, Vauk Daj
6. Çerçi

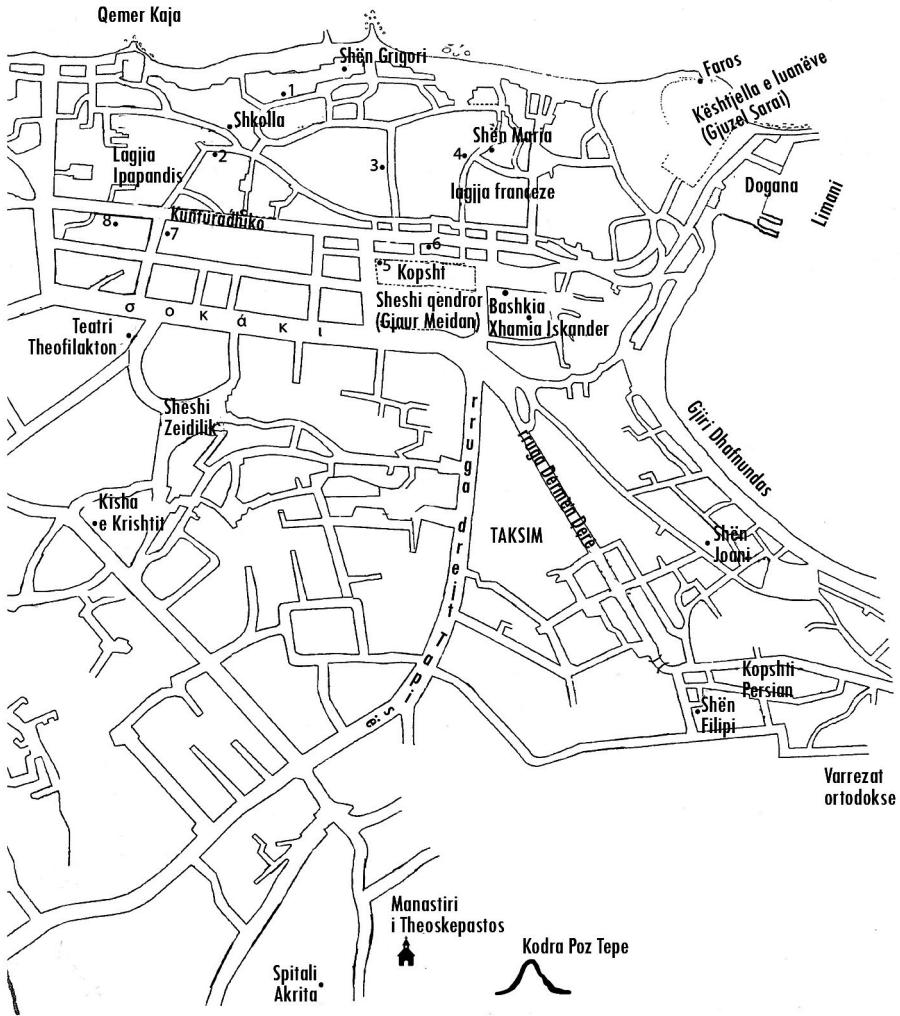
I Z I

HARTË TOPOGRAFIKE E TRAPEZUNDËS

1. Mitropolia	9. Semelçiler Pasi sokak
2. Shkolla femërore	10. Hani i Paraskevait, Bezesteni, Çarshi xhami
3. Teatri "Theofillakton"	11. Evangjelistra
4. Banesa Misirian	12. Ura Tabak Hane
5. Kafeneja Tefik	13. Xhandarmëria
6. Konsullata greke	14. Ura Zidan
7. Shkolla dhe kisha armene	15. Vrondokastro — Kulla e burgut.
8. Banka Kapajanidhi	

Varrezat ortodokse

Manastiri i Theoskepastos

Kodra Poz Tepe

1

- Lumi u skuq! - tha me zë të lartë Galinoi.

Panxoja po u jepte rremave me lëvizje të ngadalta, me vështrimin drejt përpara dhe nuk ia vuri veshin.

- Dhe sa vjen e bëhet edhe më i kuq!

Panxoja u kthye, i gatshëm që të tallej me të. T'i thoshte se ia kishin turbulluar mendjen mësimet dhe romanet që lexonte dhe tani shihte ëndrra me sy hapur. Sigurisht, duke i rrumbullakosur me sa mundësi që kishte vrazhdësinë e fjalëve të tij, sepse ishte i punësuar te kumbari i Galinos dhe e kishte për detyrë të tregonte respektin përkatës.

Ndërkohë, duke e hedhur vështrimin nga grykëderdhja e lumit Piksiti ose Dhafnopotamo, sytë e tij u hapën tej mase. Ashtu siç shastiset dikush me të papriturat që i rezervon jeta.

- Çfarë dreqin është kjo! - ia bëri me zë të lartë.

Menjëherë pas kësaj, u dha rremave duke marrë drejtimin për nga bregu, derisa barka preku fundin me rërë afër bregut të lumit.

- Po shkoj të shoh se çfarë po ndodh. Ki mendjen! - e këshilloi dhe u hodh në ujë.

Doli në breg, qëndroi për pak aty ku derdhej lumi dhe pastaj eci me hapa të shpejtë gjatë bregut, derisa nuk dallohej më prej shelgjeve dhe rrapeve të pakta.

Me përshkrimin e kësaj skene Galinos Fillonidhis filloi të më tregojë për jetën e tij. Vendosa që historinë e tij ta hidhja në letër. Përse vallë? E pyeta veten me qindra herë dhe përgjigjja ishte gjithmonë e njëjta: Për ta njohur më mirë duke shkëlur gjurmë pas gjurme çdo gjë që ai kishte përjetuar. Dhe për më tepër, sepse besoj se pësimet dhe vuajtjet e tij, do të jenë një përvojë e vyer për

shumë njerëz. Sa për atë, se kush jam unë që po jua tregoj, do të vijë momenti që do t'jua them.

Një ditë më parë kishin udhëtuar drejt fshatit Hoç, që dikur quhej Kimina, për t'u furnizuar me lajthi. Ajo zonë ishte e famshme për lajthitë e saj të rrumbullakëta, ose *fundakët* siç i thoshin në turqisht, dhe prodhuesit mbanin sasi të konsiderueshme nëpër hambarët e tyre nga prodhimi i një viti më parë. Shkak për këtë ishte shqetësimi që krijoi në treg Lufta Europiane, që më vonë u quajt Lufta e Parë Botërore, si dhe fakti se që prej nëntorit të vitit 1914, në krah të Gjermanisë u rreshtua edhe Perandoria Osmane.

Hoçi ishte një orë larg nga Trapezunda dhe në vend që të shkonin në rrugë tokësore, zgjodhën varkën e Panxos, në mënyrë që mëngjesin e ditës tjetër të provonin fatin e tyre në grykëderdhjen e lumit, ku grumbulloheshin tufa të mëdha peshqish. Me gjithë klimën e tensionuar të atyre ditëve, Galinosi dëshironte ta përjetonte atë përvojë. Ndoshta e ndihmonte të kapërcente terrin që kishte pushtuar shpirtin e tij dhe e torturonte. Gjithashtu e emociononte ideja që do të vizitonte tokën ku kishte lindur Sevastos Kiminitis, intelektuali më i shquar i Trapezundës gjatë shekullit të 17-të.

Përfunduan marrëveshjen tregtare, kaluan natën në Ejallo, një prej fshatrave të zonës së Hoçit dhe me t'u gdhirë u nisën drejt grykëderdhjes së Piksitit, në lindje të Trapezundës. Por në dalje të portit të vogël, Panxoja dalloi një tufë peshqish *skumbri* dhe i hodhën rrjetat aty. Arritën të kapnin mbi njëzet kilogram peshk dhe filluan t'i pastrojnë aty në vend. Kjo ishte arsyeja që u vonuan dhe kur po lundronin në grykëderdhjen e Piksitit, ora kishte shkuar dhjetë paradite.

Galinosi pyeste veten se çfarë i kishte dhënë ngjyrë të kuqe ujit të lumit, derisa tutje në breg u duk Panxoja që po kthehej duke vrapuar. Dukej qesharak me atë pamjen e tij. Nga trupi i tij i shkurtër zgjateshin, në mënyrë asimetrike, duart e tij të mëdha dhe këmbët e gjata, ndërsa koka ngjante sikur nuk mbështetej fare te qafa. Gjithçka mbi atë trup ishte asimetrike, madje edhe veshët e tij llapushë, hunda si patëllxhan dhe goja sa një shpellë.

Panxoja u turr me hapa të mëdhenj drejt ujit, shtyu barkën që të shqitej nga rëra dhe u hodh mbi të. Filloi t'u jepte rremave i shqetësuar me sa fuqi që kishte, ndërsa frymëmarrja e çrregullt nuk e lejonte të artikulonte as një fjalë. I rëndonin mbi shpinë edhe dyzeteshtatë vitet e moshës së tij.

- I masakruan armenët! - filloi, më në fund, të fliste, duke marrë frymë me ritëm të shpeshtë. - Në fillim po shihja ujin e skuqur të lumit, dhe pastaj pushë trupat e masakruar. Të shpërndarë andej-këtej duke i marrë rryma me vete. Sa më tepër që i afrohesha urës së gurtë, aq më shumë shtohesh numri i tyre. Gra, burra, pleq, plaka, koka të prera që i rrotullonte rrjedha, trupa me zorrë përjashta, këmbë dhe duar të prera. Një mynxyrë! Guxova të afrohem deri njëqind metra nga ura. Ushtarë dhe çeta¹, mblihdnin të vrarët dhe i flaknin dhjetë e nga dhjetë nëpër gropa andej-këtej. Nuk më kishin parë sytë një gjë të tillë! Të arrijmë të largohemi para se të na ndodhë ndonjë gjë e keqe!

- Po urdhri thoshte se do t'i dëbonin.

- Lëre se çfarë shkruhej, këtu të vdekurit flasin vetë. Trupa të masakruar janë shpërndarë gjithandej po të them. Pesëqind, një mijë, as unë nuk e di se sa janë. U mbush lumi dhe brigjet. Të këshilloj që të mos hapësh gojë. Lëre të merret vesh nga të tjerët.

Me frikën që i gërryente përbrenda, shpejtuan derisa arritën te porti i vogël i Dhafnundës. Panxoja tërhoqi barkën në breg, hodhi në shpinë shportën me peshqit që kishin kapur dhe u ngjiten përpjetë sokakut të shtruar me pllaka guri.

Qyteti dukej i zbrazët dhe i egërsuar. Të paktë ishin njerëzit dhe kafshët nëpër rrugë, kudo mbretëronte heshtja. Thua se të gjithë kishin vendosur të ulnin zërin, apo të heshtnin. Mungesa e armenëve mund të vihej re lehtësisht. Vetëm një prezencë e shtuar e rojave, ushtarëve dhe xhandarëve, në çdo kryqëzim rrugësh.

Pasi la pas xhaminë Iskënder Pasha, Panxoja u kthye majtas, drejt lagjes “Theoskepasti”, që të linte peshqit në shtëpinë e tij dhe pastaj të shkonte në dyqan. Galinosi vazhdoi rrugën drejt “Gjaur

¹ Anëtarë të trupave të çrregullta të bandave të grabitësve, që shpesh udhëhiqeshin nga ushtria osmane dhe udhëheqësit lokalë.

Meidanit”, sheshit kryesor dhe njëkohësisht parkut publik; drejt vendit ku dikur, në kohën e Perandorisë së Trapezundës, ishte hipodromi i qytetit. Aty e kishte selinë bashkia e qytetit, aty ishte stacioni fundor apo dhe pikënisja e karvanëve drejt apo prej Persisë.

Jashtë bashkisë qëndronin disa xhandarë, që me uniformat e tyre të kuqe i jepnin një ngjyrim gjaku atmosferës, dhe duke ia shtuar shqetësimin Galinosit. Më në veri, në hyrje të ndërtesës trekatëshe të konsullatës greke, nuk dukej frymë njeriu.

Përshkoi parkun dhe sheshin e shtruar me pllaka, rreth të cilit kishte hotele, hane, konsullata dhe dyqane me mallra europiane, dhe përbënte ndërkohë hapësirën kryesore ku të krishterët dhe perëndimorët bënin shëtitjet e tyre. Përballë dhe disi diagonalisht me bashkinë, ngrihej hoteli “Gjunes” i Tefikut, me kafenenë “Bujuk” në katin përdhes. U fut në sallën e madhe luksoze, hodhi vështrimin përreth, dhe duke mos dalluar midis klientëve asnjë prej të njohurve të tij të krishterë, doli përsëri.

Me mendime nga më të ndryshmet në kokë, u drejtua për nga rruga e “Kunduradhëve” dhe ndaloi për një moment jashtë bankës së Kapajaniidhit. Në krah të tij ecnin dy veta me çallmë, nga rajoni i Llazikës.

- Elbi u korr, tani mbetet gruri, - thoshte me ironi njëri prej tyre.

Fjalët e tij iu dukën me nënkuptim. Çfarë donte të thoshte?

- Kanë marrë shumë armenë edhe në Hamsikioi. Do të topiten tehet e thikave! - arriti të dëgjonte edhe të dytin prej tyre, para se ata të largoheshin.

Për elbin u kuptua se kush ishin, ishin armenët. Po gruri?

Galinosit i kaluan mornica në trup dhe shpejtoi hapin. Në fund të rrugës hodhi vështrimin drejt kishës armene të Shën Mërisë Hyjlindëse dhe lagjes përreth. Grupe xhandarësh qëndronin nëpër cepat e rrugëve, ndërsa të tjerë mbyllnin me zinxhirë, me dryna, dhe vulosnin me dyllë shtëpitë dhe dyqanet e armenëve.

Vazhdoi rrugën drejt “Semelciler Pasha sokak” dhe pas tridhjetë apo dyzet metrash u fut në shtypshkronjën “Mihailidhi-Simeonidhi”. Që të informohej rreth zhvillimeve dhe të rrihte mendime me ata grekë që mblidheshin aty, para se të vazhdonte rrugën për në lagjen “Ipapandi”.

2

Po ju tregoj historinë e Galino Filonidhit, por detyrohem të hedh pakëz dritë edhe te personat që ishin të lidhur me të. Dëshiroja t'i njihja më thellë edhe këta njerëz. Sepse, po nuk depërtove në shpirtin e tjetrit, mbetesh i huaj për të, ashtu siç mbetet dhe ai i largët për ty.

Ditën e diel, më datë 13 qershor 1915, sipas kalendarit të vjetër, Talina me të ëmën po gatuanin në kuzhinën që ndodhej në pjesën e jashtme të shtëpisë, ndërsa gjyshi me gjyshen e saj bisedonin në oborrin e ngushtë. Papritur, u shfaq i ati i saj. Dukej i zbehtë dhe i shqetësuar.

- Herët u ktheve, - ia bëri gruaja e tij, Sara.

- Përfundimisht po na internojnë...

Sepse, sipas komunikatës që nxori qeveria e xhonturqve, armenët përqaftuan ide subversive dhe në luftë guxuan t'u bashkohen armiqve të Perandorisë Osmane. Për këtë u vendos që ata të dëboheshin drejt territoreve në thellësi të Perandorisë. U jepnin pesë ditë afat që të bëheshin gati dhe kishin të drejtë të merrnin me vete çfarëdo që mund të merrnin, por nuk kishin të drejtë të shisnin pronat e tyre, dyqanet dhe banesat. Autoritetet i siguronin se gjatë zhvendosjes do të strehoheshin nëpër hane, dhe gjithashtu do të kujdeseshin për sigurinë e tyre, nga ndonjë sulm i mundshëm i grabitësve.

Ky lajm tronditi gjithë familjen, teksa pak më vonë mbërritën tre vëllezërit e Talinës. Dukeshin edhe ata të befasuar, megjithëse kohët e fundit qarkullonin informata kontradiktore për internimin e armenëve të Erzerumit, të Baipurtit dhe të Adrianopolit të Thrakës, që për ta ishte shumë larg. Ashtu siç duket e largët çdo gjë që ne

urojmë të mos ndodhë si dhe çdo e keqe që nuk troket direkt në derën e shtëpisë sonë.

Befasia dhe tronditja u pasuan nga një trishtim i thellë, të cilin e bënë më të theksuar britmat e tellallëve që lajmëronin për dëbimin e armenëve.

Ndërkohë që ky ishte vetëm fillimi. Po atë pasdite, xhandarë dhe ushtarë, duke kaluar nëpër lagjen armene, arrestuan shumë të rinj dhe burra truplidhur, midis të cilëve edhe tre vëllezërit e Talinës si dhe të atin e saj. Treqind vetë gjithsej. I ngarkuan nëpër varka dhe vozitën në drejtim të perëndimit, drejt Pllatanasë. Që atëherë nuk i panë më. Ditën tjetër mësuan se në mes të rrugës, i rrethuan qindra xhandarë dhe çeta, të hipur në barka me motor, të cilët qëlluan mbi armenët dhe në vazhdim trupat i hodhën në det. Vetëm njëri shpëtoi, vëllai i madh i Talinës, i cili arriti me not deri në Dhafnunda. I rrëfeu aty të gjitha sa ndodhën, por në shtëpi nuk arriti të kthehej. Xhandarët e lokalizuan te porti dhe e ekzekutuan.

Zija e thellë e anëtarëve të mbetur në familje, konkurronte me dëshpërimin për fatin e atyre vetë, si dhe për fatin e të gjithë komunitetit armen të Trapezundës. Anëtarët e parisë nxitonin për te mitropolit grek Hrisantho, që të ndërhynte për shpëtimin e tyre, këshilloheshin me kryetarët e shoqatave të tyre kombëtare “Hinxhak” dhe “Tasnaksiun”, i dërgonin memorandume Administratës, duke deklaruar devotshmëri ndaj shtetit otoman e i shkonin për vizitë myftiut dhe myslimanëve të tjerë me influencë. Por gjithçka ishte e kotë. Organizatori i operacionit për çrrënjosjen e armenëve dhe Sekretar i Përgjithshëm i Komitetit të Xhonturqve në Stamboll, mjeku Badin beu, që mbërriti për këtë gjë në qytet, nuk linte asnjë shteg për anulimin e vendimit. Të njëjtin qëndrim mbante edhe përfaqësuesi i xhonturqve Nail beu.

Dy ditë më vonë morën vesh se kishin vlarë peshkopin armen të Trapezundës së bashku me atë të Erzerumit, njërin prej të cilëve e ftuan të paraqitej në gjyqin ushtarak të rajonit që mbulonte peshkopata e tjetrit dhe i arrestuan në zonën e Argjirupolit.

Një ditë përpara dëbimit, më 18 qershor, shumë gra armene u përpoqën të dorëzonin vajzat dhe djemtë e tyre të vegjël në

Mitropolinë e ortodoksëve. Nënave iu binte të fikët, i sillnin në vete me eter, çirreshin në oborrin e ndërtesës, luteshin, derisa, më në fund, Mitropolia pranoi mbi dyzet vajza dhe djem.

Në ato momente Sara po zinte brumin, piqte bukën dhe përgatiste të gjitha ato që mund të transportoheshin ngarkuar mbi shpinë. Kafshë ngarkese nuk kishin që të merrnin më shumë gjëra, dhe as të holla që të blinin. Kur mori vesh që nënat po dorëzonin vajzat në Mitropolinë greke, mëndja iu kthjellua nga pikëllimi dhe telashet që i shkaktoi humbja e djemve dhe bashkëshortit. Duke qenë se Talina ishte shumë e bukur, si një lule pranvere, do ta pësonte shumë keq në internim prej orekseve të rojave shoqëruese dhe jo vetëm.

Pas pak u nis e shqetësuar së bashku me të bijën drejt Mitropolisë. “Do të arrijmë vallë?”, pyeste veten dhe e nxiste Talinën të ecte më shpejt. Duke iu afruar Shkollës Femërore Greke, ua preu rrugën një xhandar. I ri, rreth të tridhjetave, trupmadh, por me një pamje të shëmtuar dhe me hundë si të zogjve grabitqarë. Në krah të tij qëndronte edhe një tjetër, i gjatë dhe i hollë, me shallvare që përdoreshin në zonën e Pontit.

- Ku shkoni? - pyeti me një ton të egër xhandari.

Sara e humbi toruan dhe nuk ishte në gjendje të artikulonte as edhe një fjalë. Ai u kthye nga Talina dhe po e vështronte sikur ishte në ekstazë.

- Është mëkat ta hajë dheu një bukuri të tillë. Kam apo s’kam të drejtë, Ahmet? - hungëriti, pa ia ndarë sytë vajzës së re. Pastaj iu drejtua Sarës: - Ma jep mua që të shpëtojë.

Pa e ditur as vetë se nga i erdhi ajo fuqi, rrëmbeu Talinën nga dora dhe ia krisën vrapit. Pas tyre filloi të vraponte dhe xhandari i ngathët. Sara filloi të bërtiste duke kërkuar ndihmë, ndërkohë futej dhe dilte nëpër sokakë të ngushtë gjarpërues.

Afër kishëzës së Evangjelistrës Kandhili të ortodoksëve ishin grumbulluar disa armenë, që pa dashje i prenë vrullin xhandarit. Mes tyre ndodhej edhe muhtari, ose thënë ndryshe, kryetari i komunitetit të tyre.

Sara u drejtua nga ai, duke iu lutur që t’i ndihmonte. Ai i qetësoi dhe duke buzëqeshur mori drejtimin për nga xhandari që rrinte pak më tutje duke marrë frymë me vështirësi.

- Efendëm, çauş Hamza Hafiz! - i drejtua me respekt. - Çfarë mund të bëj për ty?

Sara nuk priti më, dhe të dyja vazhduan vrapin, derisa arritën të mbylleshin në shtëpi. Tashmë ëndrra për t'u strehuar në Mitropoli kishte marrë fund. Që të shkonte nga ndonjë rrugë tjetër, as nuk e mendonte. Frika ia kishte lidhur këmbët. Mori frymë thellë dhe vazhdoi përgatitjet që kishte nisur.

Dielli po perëndonte, kur ajo, duke lidhur një bohçe të madhe, hodhi vështrimin një herë nga vjehrra dhe vjehrra e saj e moshuar, dhe një herë nga Talina, e cila nuk po e ndihmonte më dhe po qëndronte te dritarja. Drita dhe ngjyrat e pasdites binin mbi fytyrën e saj, dhe Sarës i dukej sikur i krijonte ajo vetë. Thua se e kishte pikturuar vetë Zoti me duart e tij.

- Bëhu gati, pas pak nisemi! - i tha.

- Për ku? A nuk na urdhëruan të mblidhemi në të gdhirë te "Gjaur Mejdan"? Po sikur xhandari të jetë duke qëndruar në pritë?

- Nuk të rrita për atë bythëkuq, - i përgjigj Sara, siç i quanin xhandarët për shkak të ngjyrës së uniformës, dhe filloi t'i shpjegonte planin që kishte thurur.

Talina e dëgjonte e terrorizuar. Nuk ishte dakord, por as nuk guxoi ta kundërshtonte të ëmën.

Kur dolën përsëri nga shtëpia po ngrysej. Sara hodhi vështrimin përreth dhe, kur konstatoi se në rugicë nuk qarkullonte njeri, përshkuan me shpejtësi atë distancë prej njëqind e pesëdhjetë metrash. Aty Sara u ndal, vështroi majtas dhe djathtas, shtyu derën prej druri të një oborri dhe tërhoqi Talinën drejt vetes. Përshkuan oborrin e mbjellë me pemë dhe trokiti derën e shtëpisë së vogël njëkatëshe. Pa marrë përgjigje, rrotulloi dorezën. Megjithëse rrallë ajo derë mbyllej me çelës, Sara u lehtësua sapo dera u hap. U futën dhe lëshoi përdhe bohçen me rroba dhe me ushqime.

- Qëndro edhe ti, kam frikë! - i lutej Talina.

- Lutu Zotit të të fshehë ty. Është shpirtmirë, por mund të ketë frikë. Derisa të vijë, mos nxirr zë! Mos ndiz asnjë dritë. Sa për vete, le të bëhet çfarë ka shkruar fati. Kam edhe pleqtë, kush do të kujdeset për ta?

As e përqafoi, as e puthi, as nuk i tha gjë tjetër. Duke qarë mbyturazi, mbylli me kujdes derën dhe u largua me hapa të lehtë.

Talina mbeti vetëm në dhomën e errët. Me shpinën të mbështetur pas murit eci me kujdes derisa arriti te cepi. Aty u ul në gjunjë dhe u mblodh kruspull.

Orët mezi kalonin. E kapluan prej frikës, pikëllimit dhe ankthit, i dukej sikur ia prisnin copa mishin nga trupi i saj. Dhe vazhdimisht mërmëriste katër fjalë: “Vajza e Sarës. Më fsheh”. Derisa qepallat iu rënduan dhe e zuri gjumi.

U zgjua papritur para se të gdhinte. Të qara me zë të lartë, britma dhe biseda të pakuptueshme vinin nga mëhallët përreth. Bashkëkombësit e saj po niseshin për në “Meidan”, dhe nëse do të ishte në gjendje të shikonte, do të dallonte familjet e armenëve të të gjitha lagjeve duke dalë nga shtëpitë e tyre, të ngarkuara me bohçe, thasë e shporta dhe të bashkoheshin me fqinjët. Në vazhdim, shtoheshin duke formuar tre lumenj njerëzish, dhe bashkë me ta karroca, kafshë ngarkese dhe pajtone. Lumi i parë kishte si shtrat rrugën “Kunduradhika”, i dyti “Uzun sokakun” dhe i treti rrugën që të çonte drejt kodrës Poz Tepe, para se të tre të derdheshin në “Gjaur Meidan”.

Pastaj mbizotëroi një heshtje e plotë. Vendi përreth filloi të ndriçohej nga një dritë e zbehtë, dhe dhoma nga një dritë akoma më e zbehtë. Ishte një dhomë e thjeshtë, me një krevat prej druri, një tavolinë, një dollap dhe me qindra libra në një bibliotekë, nëpër rafte të vendosura në mur, dhe përtokë. I bënë shumë përshtypje dhe mendja i rrinte aty. Për herë të parë shikonte kaq shumë libra. Vetë ajo studiointe në shkollën armene “Lusavozkak”, përballë Klubit Grek, por një eksperiencë të tillë nuk e kishte përjetuar më parë. I bëri përshtypje dhe një objekt i çuditshëm që varej në një ganxhë të ngulur në tavan. Ngjante me një thes prej lëkure, por nuk mund ta kuptonte se çfarë kishte brenda dhe për çfarë përdorej.

Pas pak nga rruga e shtruar me pllaka filluan të dëgjoreshin në mënyrë sporadike hapa, biseda dhe trokëllima kafshësh ngarkese. Punëtorë, hamej, shitës ambulante, qiraxhinj karvanësh, nëpunës, shkonin për në punë, pleqtë bënë shëtitjen e mëngjesit ndërsa të

tjerë shkonin për të hapur dyqanet. Jeta vazhdonte rrjedhën e saj për të gjithë.

Filloi të qante. Qante për vëllezërit dhe të atin që u vranë pa pasur faj, qante ngaqë u detyrua të ndahej nga e ëma dhe gjyshërit, qante për vuajtjet që i prisnin në jetën prej refugjati. Qante dhe për fatin e saj, që nuk dihej se çfarë drejtimi do të merrte. Talina ishte në atë kohë një vajzë pesëmbëdhjetëvjeçare. Një lule në një det të trazuar. Çfarë kishte parashikuar fati për të? Si u përmbys kështu jeta e tyre? Përse ndodhi kjo?

E mbledhur kruspull në qoshe të murit, më kot përpiqej të kuptonte se çfarë faji kishte bërë raca e saj. Të futej në shpirtin dhe në mendjet e atyre kriminelëve që urdhëruan këtë krim. Nuk kishin zemër ata njerëz? Nuk e kuptonin se sa dhimbje shkaktonin?

Po ky njeri, të cilin e priste të vinte nga momenti në moment, si do ta priste? Do ta mbante apo do ta dorëzonte te turqit? Për sa kohë do ta mbante fshehur?

Dinte emrin e tij dhe çfarë i kishte treguar e ëma për të, por nuk e kishte parë kurrë. As nuk ishte gjendur diku e vetme me një burrë të huaj.

Dridhej dhe qante në dhomën gjysmë të errët, duke mos ditur çfarë kishte ndodhur më parë. Ngjarje që, me siguri, do të shtonin frikën dhe vuajtjet e saj.

Kjo për faktin se e ëma së bashku me gjyshërit e saj, duke dalë nga shtëpia për t'u bashkuar me armenët e tjerë, u gjenden përballë me xhandarin, me Hamza Hafizin.

- Ku është jot bijë? - u dëgjua të pyeste ai me po të njëjtën hungërimë.

Sara nuk iu përgjigj dhe ai filloi ta godiste fort me shpulla. Por përsëri nuk iu përgjigj. Atëherë e kapi prej flokësh dhe e zvarriti drejt shtëpisë. Kërkonte gjithandej si i marrosur, por pa rezultat. E tërhoqi përsëri deri jashtë, nxori thikën, kapi vjehrrën e saj dhe i vuri thikën në fyt.

- Trego, përndryshe kam për ta therur tani!

- E dorëzoza te dhespoti, - iu përgjigj me zë të lartë Sara.

Hamza Hafizi qëndronte i pavendosur. Ta besonte apo jo?

- Po kur e bëre, moj bushtër?

- Kur ti nuk po na ndiqje më. I rashë rrotull nga rruga “Kunduradhika” dhe e dorëzova te Mitropolia e të Krishterëve. Që në fillim, aty po shkonim.

Më në fund e lëshoi plakën dhe e futi thikën në brez.

- Vazhdoni! - urdhëroi ai. - Te Mitropolia apo në ndonjë vend tjetër, kudo që të jetë, unë do ta gjej.

3

Çdo grua, gjyshe, nënë, motër, dashnore, bashkëshorte, mike, madje edhe një krijesë e bukur që shfaqet kalimthi në rrugë apo kudo tjetër, depërton në jetën e burrave dhe pa diskutim që e sharton, më pak, më shumë apo në mënyrë absolute, në varësi të aromës femërore të jetës. Megjithatë, jeta shkruan histori që nuk i binden këtij rregulli sinoptik.

Më 29 korrik, Fillanthi Romilidhi sodiste nga dritarja detin e pamat dhe krejtësisht të qetë. I qetë ngjante edhe qyteti Ordu apo Kotiora, që shtrihej në rrëzë të kodrës. Qetësia e peizazhit ia dilte të depëronte edhe në shpirtin e saj, pavarësisht se ngjarjet më të fundit e minonin këtë përpjekje.

Para dhjetë ditësh, duke gdhirë e shtunë, ajo dhe të gjithë banorët e qytetit Ordu u shqetësuan nga zërat, britmat dhe të qarat e bashkëqytetarëve të tyre armenë, që po i çonin në internim. Bashkë me to edhe të shtënat e xhandarëve, të cilët vranë të riun entuziast, fqinjin e tyre Prodhromo Papadhoppullo, sepse ndihmonte familjet armene që t'i shpëtonin rrethimit të xhandarëve. Më vonë u mësua dhe për masakrimin e të gjithë atyre që u internuan, por edhe mbytja në det të hapur në dalje të portit, të shumë grave dhe fëmijëve, gjë që rriti shumë shqetësimin në radhët e grekëve.

Ndërkohë jeta kujdeset t'i mbyllë shpejt plagët, veçanërisht nëse nuk kërcënohet apo nuk sulmohet direkt diçka që dikush e konsideron të vetën. Në të njëjtën mënyrë funksiononte edhe bota emocionale e Fillanthit dhe e një pjese të të krishterëve të Ordusë. Sepse disa kishin edhe një arsye më tepër për t'u shqetësuar, përderisa fshihnin vajza të reja armene dhe synonin t'i dërgonin fshehurazi jashtë shtetit.

Kishte edhe të tjerë, kryesisht nga shtresat më të varfra, të cilët shqetësoheshin për burrat e familjeve të tyre që ishin mobilizuar në ushtri. Për të gjithë ata burra domethënë, të moshës nga tetëmbëdhjetë deri në dyzetepesë vjeç, që nuk kishin mundësi financiare ose refuzuan të paguanin një shumë monetare për të shlyer moskryerjen e shërbimit ushtarak, kur u thirrën për mobilizim të përgjithshëm në korrik të vitit 1914. Fillimisht shërbenin shumë të krishterë në këmbësori, në artileri apo në kavaleri, ose si ushtarë të thjeshtë, ose edhe si oficerë. Por pas humbjes poshtëruese që turqit pësuan nga rusët në Sarikamiz, në fillim të vitit 1915, gjithçka ndryshoi. Shumicën e tyre dërmuese e transferuan në batalionet e punës, te famëkeqet Amele Taburu, sepse shpartallimi i forcave osmane iu faturua të pabesëve, që nuk luftuan trimërisht, megjithëse kishin dezertuar me mijëra, myslimanë dhe të krishterë.

Shqetësoheshin shumë edhe ata që kishin fshehur dezertorë nga batalionet e punës apo persona që kishin refuzuar mobilizimin, përderisa parashikoheshin dënime të frikshme për të gjithë rrethin e ngushtë të të afërmeve.

Familja Romilidhi nuk shqetësohej drejtpërsëdrejti nga frika e mobilizimit në ushtri, apo dhe nga pasojat e tij. Andronikun dyzetetëtvjeçar nuk e kapte mobilizimi, për shkak të moshës, ndërkohë që në familje nuk kishte mashkull tjetër. Bashkëshortja e tij Viktoria, e zhgënjeu shumë zotin Androniko, duke lindur vetëm vajza, pesë gjithsej.

Duke pasur parasysh këto, Fillanthi iu kthye relativisht shpejt gjërave që i interesonin para ngjarjeve tragjike me armenët. Sidomos, dasmës së saj të pritshme në nëntor, me Galinos Filonidhin. Nga ai moment jeta e saj do të ndryshonte rrënjësisht dhe ajo përpiquej që të merrte me mend si do të ishte e ardhmja. Si do të jetonte në krah të një burri që e njihte shumë pak? E kishte parë vetëm tri herë, dhe gjithmonë me prindërit dhe motrat pranë, ose afër tyre. Në kokë i vërshonin dhe mendime vajzërore, përderisa një muaj më parë mbushi tetëmbëdhjetë vjeç. Çfarë do të ndodhte natën e parë të martesës? Si do të ishin, në të vërtetë, ato që shkruheshin nëpër romancat franceze? A do ta dashuronte me pasion? Për momentin,

mbretëronte pasiguria kundrejt çdo ndjesie, sado që ndiente një sëmbim të ëmbël kur sillte në mendje pamjen e Galinosit. Por në çdo rast, nuk mund të këmbëngulte se e kaplonte padurimi me të cilin prisnin të dashurin e tyre personazhet e romaneve.

E preokuponin edhe çështje të tjera, teksa kishte mbaruar shkollën greke të vajzave në Ordu që kishte filluar së funksionuari në vitin 1912. Por ajo kishte marrë mësimë private më parë, nga mësuese që i vinin në shtëpi. Zotëronte gjuhën franceze, mënyra të mira sjelljeje, dinte kërcime europiane dhe shumë gjëra të tjera. Pra, vinte nga një familje e kamur dhe me edukatë të shëndoshë, në kundërshtim me Galinosin, të cilin para disa vitesh e mori në kujdestari ortaku i babait të saj, Homer Semeniadhi. Me pak fjalë, do të ishte pengesë për një lidhje harmonike dhe idilike, prejardhja e tij nga shtresa e ulët? Do t'i siguronte një jetesë komode? Dhe kjo e fundit e vinte në mendime, ngaqë Galinosi ia kishte bërë të qartë se nuk kishte ndër mend të aktivizohej në sektorin kaq fitimprurës të tregtisë.

Sigurisht që gjatë takimeve të tyre ishte korrekt. Do të mund ta karakterizonte si shumë të sjellshëm, elegant, të matur dhe të ndrojtur. Për këtë e siguronte edhe ortaku i të atit, kumbari i Galinosit dhe shkesi për këtë martesë. E tërhiqte dhe pasioni që ai tregonte për letërsinë dhe vullneti i tij që të fitonte një vend pune si pedagog në sistemin arsimor të vendit. Ndoshta me kalimin e kohës, mund ta bindte që paralelisht të merrej edhe me tregtinë. Nëse ai do të këmbëngulte në kundërshtimin e tij, atëherë ajo do ta administronte vetë pajën e saj, që korrespondonte me gjysmën e filialit të firmës së përpunimit të lajthive në Trapezunda, që i takonte të atit dhe do t'ia kalonte asaj. Do të administronte edhe pjesën e mbetur, teksa Homer Semeniadhi premtoi se do t'ia kalonte në pronësi Galinosit.

Vazhdonte të sodiste detin dhe shpresonte që të zgjidheshin shumë prej pikëpyetjeve dhe dyshimeve të saj, gjatë vizitës që do të bënin në Cabashin. Familja planifikonte të udhëtonte me të gjithë anëtarët e saj ditën tjetër në resortin malor, dhe bashkë me ta dhe Galinosi, të cilin e prisnin që të arrinte me anije nga Trapezunda.

Mendonte se do t'u jepej rasti që të flisnin, të njiheshin më mirë dhe të dilnin së bashku shëtitje në kullotat e gjelbëruara apo mes pishave dhe bredhave. E përse jo, mund edhe të provonte që ta puthte, si në romanet që kishte lexuar. T'u jepej puthjeve të tij dhe pastaj ta dashuronte marrëzisht.

Vështronte akoma nga dritarja, kur u shfaq avullorja austriake që po i afrohej portit. Menjëherë zemra filloi t'i rrihte me forcë. Mos ndoshta ngaqë pas pak do të takonte Galinosin? Vallë, kjo ishte dashuria?

4

Atë që qëndron përballë teje, nuk e njeh duke ngrënë një copë nga buka që gatoi dhe poqi gjatë viteve të jetës së tij. Duhet të shijosh kafshatë pas kafshate të gjithë bukën e tij, hap pas hapi, ose më mirë, valë pas vale ecurinë e jetës së tij dhe çdo gjë që është e lidhur fort pas tij. Në këtë mënyrë mund të shohësh me vështrim të qartë brenda shpirtit të tij.

Duke u futur në shtëpi atë të shtunë, datë 19 qershor 1915, Galinosi u ul në tavolinën e tij të punës dhe u kthye nga dritarja, por pa vështruar ndonjë gjë konkretisht. Dhe as që hodhi vështrimin e tij përreth në dhomë. I shqetësuar dhe i preokupuar, mendjen e kishte te diskutimet që pati me ata pesë apo gjashtë grekë që takoi në shtypshkronjën “Mihailidhi-Simeonidhi”. Sipas informacioneve të tyre, ishin dëbuar nga qyteti pesë mijë armenë, duke i çuar në tri drejtime të ndryshme dhe mendonin se shumica e tyre ishte masakruar. Sipas vlerësimeve të shumicës prej tyre, grekët nuk kishin arsye që të frikësoheshin, megjithëse disa prej tyre mbronin pikëpamjen e kundërt.

Po përpiquej të vinte një rregull në mendimet e tij, t’i bënte një analizë ngjarjeve tragjike në varësi të politikës që ndiqnin xhonturqit dhe të gjendjes ekzistuese të luftës, në mënyrë që të dilte në një konkluzion të matur mbi të ardhmen e komunitetit grek. Por logjika e tij e strukturuar, shembej përpara zyrtësisë dhe dhimbjes së shpirtit të tij.

Kur ktheu kokën, dalloi Talinën të strukur në një qoshe.

- Ç’bëhet këtu, e marrtë e mira! - ngriti zërin i habitur dhe brofi në këmbë. - Çfarë kërkon këtu? Kush je ti? Si u gjende në shtëpinë time?

Nga vajza nuk mori asnjë përgjigje. Përkundrazi, ajo u mbloodh më shumë kruspull dhe futi kokën mes gjunjëve. Tashmë dukej vetëm gjysma e fytyrës së saj me sytë e mëdhenj ngjyrë mjalti që e vështronin të ngultas.

Galinosi iu afrua. Por ndërkohë, tronditja e tij e brendshme, nuk pasqyrohej në pamjen e tij të jashtme. E kishte këtë karizëm qëkur ishte i vogël dhe u kujdes ta kultivonte dhe ta forconte. Me pak fjalë, qoftë i shqetësuar, qoftë i zemëruar, shprehja e fytyrës së tij mbetej përherë po ajo, e patronditur, e qetë.

Vuri re rrobat e saj dhe bohçen e vogël që mbante te këmbët.

- Armene je?

Talina vazhdonte ta vështronte, duke ngritur vetëm kokërdhokët e syve.

- Nuk flet greqisht?

- Vajza Sara. Ti fsheh, - belbëzoi me gjysmë zëri Talina ato që i kishte mësuar e ëma.

- E Sarës? - përsëriti Galinosi, sikur donte që të sigurohej. - Dhe të la këtu pa më pyetur? Me ç'të drejtë? A e di se sa me rrezik është kjo për të dy? A mund të të fsheh? Po nëse të sheh ndonjë njeri dhe na kallëzon te xhandarët?

Rreshtoi edhe arsye të tjera që argumentonin se përse do të ishte shkatërrimtar qëndrimi i vajzës në shtëpinë e tij, derisa, më në fund, e kuptoi se thjesht po shfaqte me zë të lartë frikën që e kishte kapur.

- As të komunikojmë nuk mundemi, - mërmëriti në fund, dhe bënte ecejake nëpër dhomë, duke i bërë pyetje vetes dhe duke kërkuar përgjigje.

Si do ta përballonte atë barrë të papritur dhe të rëndë? T'ua dorëzonte autoriteteve? Nuk mund ta duronte as shpirti dhe as morali i tij. Ta mbante? Ekstremisht e rrezikshme dhe me pasoja të paparashikuara. Ishte dhe e palejueshme që t'i ofronte mikpritje një vajze në shtëpinë e tij ndërkohë që ishte i fejuar. Përveç këtyre, i kishte premtuar kumbarit si dhe vjehrrit e vjehrrës së tij, që t'i kalonin pushimet së bashku në Cabashin, në fund të qershorit. Ta fshihte për pak kohë? Derisa të vendoste se çfarë do të bënte me të? Nuk dukej të kishte zgjidhje tjetër.

- Çohu, - e ftoi me qetësi dhe i bëri me shenjë të ulej te karrigia pranë tavolinës së tij.

Vajza u çua me hezitim; ashtu siç lind dalëngadalë dielli dhe ngrihet lart në qiell, duke e pushtuar gjithësinë me ngrohtësinë, shkëlqimin dhe madhësinë e tij. Galinosi, a thua se në këtë moment po gdhinte, shijonte minutë pas minute ëmbëlsinë që po shpërthente prej saj. E magjepsi, e shigjetoi në çdo pikë të dobët të tij dhe e kishte të pamundur ta largonte vështrimin prej saj. Talina vërtet ishte pesëmbëdhjetë vjeçe, por ishte shumë e bukur dhe plot hire.

U zhduk menjëherë qetësia e tij proverbiale. Fytyra i shkëlqente nga ato, prej të cilave kishin frikë arsyeja dhe morali i tij. Sikur ta kishin kurdisur dhe duke ecur anash saj, u ul te tavolina e tij e punës. Kjo ndjenjë po triumfonte mbi të. Me lëvizje që të kujtonin një varkë në detin e trazuar, nxori kutinë e cigareve, ndezi një dhe thithi si i babëzitur tymin. Me shpresë se ndoshta do të zbehte atë që kishte pushtuar plotësisht trupin e tij.

Talina, tashmë zotëruese e gjithçkaje që lindte në shpirtin e tij dhe sunduese e të padukshmeve, qëndroi përballë tij. Përkuli mesin dhe gjunjët, pa ia pasur idenë për forcën e saj shkatërrimtare, dhe po e digjte me flakën e saj përvëluese nga karrigia ku ishte ulur.

- Unë, emër Talina! Di turqisht, - tha, dhe zëri i saj u shua, ashtu si vala e qetë në një breg me rërë.

- Bukuria e shpirtit është më e lartë se bukuria e trupit, - recitoi Galinosi një fragment nga vepra *Simpoziumi* i Platonit, në një përpjekje për të rifituar vetëkontrollin e tij. Të rezistonte duke vigjiluar me armë moralin dhe arsyen e tij kundër sulmit të bukurisë që pushtoi botën e tij të vogël.

Talina mbeti duke e parë e habitur dhe e shqetësuar, ndërkohë që ëmbëlsia nuk ishte larguar nga fytyra e saj. E njëjtë me çeljen e luleve në dritën e agimit, megjithëse kjo pamje i shkonte më tepër gjendjes në të cilën ndodhej Galinosi.

Kur, në njëfarë mënyre, më në fund, arriti të ekuilibrojë furtunën brenda vetes së tij, filluan të bisedojnë turqisht. Talina e kishte mësuar në shkollën armene si lëndë me detyrim, ashtu si nxënësit

grekë, pas urdhrave që kishte nxjerrë qeveria e xhonturqve, dhe në njëfarë mënyre mund të merrej vesh. I tregoi për fatkeqësitë që kishin pllakosur ditët e fundit familjen e saj, i foli për përpjekjen e pasuksesshme të së ëmës që ta linte te Mitropolia, për incidentin me xhandarin Hamza Hafiz dhe e mbylli rrëfimin duke i shpjeguar se si u gjend në shtëpinë e tij.

Galinosi këtë herë nuk i përmendi se sa rreziqe mbartte prania e saj në këtë shtëpi, nuk ia vlente ta frikësonte më tepër nga sa ishte e frikësuar. U kufizua vetëm t'i theksonte që për asnjë arsye të mos dilte në oborr, ndërkohë i tregoi kuzhinën dhe derën e brendshme që të çonte në banjë, e cila ishte e ndërtuar ngjitur me murin e jashtëm. Pastaj u largua duke mbyllur me çelës derën e oborrit. Nuk duronte dot më të qëndronte pranë saj.

Sapo iu largua dritës verbuese që lëshonte ajo vajzë, ideja për t'ia besuar Mitropolisë i dukej zgjidhja ideale. Mendonte të takonte vetë mitropolitin Hrisantho dhe t'i kërkonte ta strehonte atë vajzë. Por në të njëjtën kohë i lindën edhe dyshimet e para. A do ta priste vallë? Mitropoliti kishte marrëdhënie miqësore me kumbarin e tij, por ai vetë nuk kishte pasur rast ta takonte ndonjëherë.

Përshkoi lagjen "Ipapandi", pastaj vazhdoi në "Zaroskel sokak" dhe u ndal për një moment përpara *Frontistirios*. Kjo ndërtesë hijerëndë lartësohej në formën e germës greke Π, në skajin verior dhe shkëmbor të qytetit, dhe mbrapa saj shtrihej Deti i Zi. Për fat të keq, kjo ndërtesë, me katër kate nga ana e detit dhe dy kate nga ana shkëmbore, kishte pushuar së funksionuari si shkollë që më 26 janar 1915, kur anijet ruse bombarduan pa dallim qytetin, duke shkatërruar ndërtesa dhe duke vlarë mbi tetëdhjetë qytetarë, myslimanë dhe të krishterë. Dy prej predhave ranë mbi këtë ndërtesë, që ishte shkolla - stoli e të gjithë Pontit. Mësimet në shkollën e mesme dhe fillore u ndërpre në menjëherë dhe një muaj më vonë turqit e shndërruan në spital ushtarak.

Galinosi kishte mbaruar këtë shkollë dhe gjendja në të cilën ishte katandisur e lëndonte. Shqetësohej njëkohësisht edhe për fatin e tij, pasi mitropolitin i kishte premtuar kumbarit të tij se vitin e ardhshëm shkollor do ta emëronte pedagog apo të paktën ndihmës. Por tani

ai dyshonte nëse shkollat do të funksiononin përsëri. Emërimi i tij kishte lidhje dhe me një çështje tjetër. Përveç kënaqësisë që do të ndiente duke u inkuadruar në komunitetin mësimdhënës, do t'i garantonte përjashtimin e përhershëm nga detyrimi për të kryer shërbimin ushtarak. Për momentin, kumbarit të tij i kishte kushtuar kjo gjë dyzet e katër lira ari osmane, më e madhe se rroga vjetore e një pedagogu, dhe askush nuk e dinte se çfarë mund të ndodhte në të ardhmen. Për sa i përket përjashtimit të mësuesve dhe të pedagogëve nga detyrimi ushtarak, mitropoliti Hrisanthos kishte rënë dakord me autoritetet vendore osmane që të konsiderohen si dhjakë të kishave, të cilët ishin të përjashtuar nga shërbimi i detyrueshëm ushtarak.

I hodhi një vështrim nga oborri kishëzës së Gjithëshenjtoreve, e cila më kot mbante mbishkrimin *Lejoni fëmijët të vijnë tek unë*, largoi këto mendime nga vetja dhe vazhdoi rrugën. Në kryqëzimin pasardhës mori majtas dhe pas pesëdhjetë metrash iu shfaq ndërtesa e vjetër e Mitropolisë.

Në hyrje të saj e ndaloi polici trupmadh Fostiropullos. Dhespoti, siç i tha, ndodhej në shtëpinë e tij të verimit në lagjen e jashtme “Souk Su” dhe të pasnesërmen do të drejtonte meshën në kishën e fshatit më të afërt, Polita. Duke mos guxuar t’ia tregonte ndonjë tjetri ngjarjen me Talinën, Galinosi u largua.

Ora tek kambanorja e katedrales së Shën Gjergjit aty ngjitur, e dukshme nga të katra anët, shënonte tre e njëzetë e drekës. Duke përshkuar përsëri lagjen e “Ipapandisë”, përfundoi në rrugicat e ngushta gjarpëruese afër bezistanit, *tregut të mbuluar*. Edhe në këtë vend gjithmonë të populluar, qyteti ngjante pothuajse i boshatisur. Ngjarjet me armenët sigurisht që ndikuan në lëvizjet e qytetarëve. Por ndërkohë të kjo pamje e shkretë, ndikuan edhe bombardimet e Trapezundës nga anijet ruse nëntorin e kaluar dhe në janar. Në atë periudhë braktisën qytetin mjaft banorë, të cilët gjetën strehë në fshatrat e tyre, ndërsa të pasurit tashmë jetonin gjatë gjithë kohës në vilat e tyre jashtë qytetit.

Hyri në restorantin e Jakupit, në një prej sokakëve me dyqanet e bakërpunuesve. Vështroi tepsitë dhe tenxheret e mëdha me gjellë,

që ishin rreshtuar në banak, dhe porositi peshk të vogël të skuqur, të ngjashëm me sardelet.

- Po ustai yt? - pyeti djaloshin që i solli porosinë.

- Zëre se ka ardhur, efendëm!

Kur po mbaronte së ngrëni, u duk edhe Jakupi. Shkëmbeu disa fjalë me një grup prej pesë vetash dhe pastaj u ul në tavolinën e Galinosit.

- Ç'na thua, Jakov?

- Të ma thuash emrin në turqisht. Erdhën përsëri kohë të vështira, - i rekomandoi me zë të ulët Jakupi, dhe filloi të fliste me zë të lartë për punët e tij.

Pas pak, kur lokali u boshatis pothuajse nga klientët, dërgoi shërbëtorin t'i blinte duhan.

- Ruhuni! - filloi të këshillonte Galinosin. - Do të shkojnë në të shpatës edhe grekët. Kështu flitet. Ia di për faleminderit gjyshit që nuk u bashkua me të tjerët dhe tani jetoj pa pasur frikë. Por më dhimbseni, jeni të afërmit e mi. Dhe ta dish, të gjithë ata prej jush, të ashtuquajturit *teneshur*, rrezikoni më shumë. Kurrë nuk ju kanë falur.

Jakupi u referohej ngjarjeve që pasuan fermanin e sulltanit të vitit 1856, me të cilin u tolerua liria e besimit fetar në Perandorinë Osmane. Ai ferman krijoi mundësinë që të shfaqeshin shumë kriptokristianë, ose të *kthyerit* apo *dredhuesit*, dhe t'i ktheheshin përsëri besimit ortodoks. Fillimisht si me frikë, por në vazhdim me më tepër guxim, u deklaruan të krishterë rreth njëzet mijë persona në të gjithë Pontin. Bashkë me ta, pothuajse edhe të gjithë banorët e Kromnës, nga e kishte origjinën Galinosi dhe ku gjyshi i tij ishte kriptokristian. E vërteta është se u persekutuan me mënyra të ndryshme nga udhëheqësit fetarë të myslimanëve e nga administrata, dhe iu bë presion që ta tërhiqnin mbrapsht vendimin që kishin marrë për t'iu kthyer fesë së krishterë, ndërsa deri në vitin 1910, i detyronin të përdornin dy emra në dokumentet zyrtare. Madje edhe i ati i Galinosit shkruhej Ibrahim dhe Abraham, pavarësisht nëse bëhej fjalë për të njëjtin emër, që vinte prej *Dhiatës së Vjetër*, të cilën e pranon në një masë të madhe edhe islami. Myslimanët

këta i quanin *teneshur*, me kuptimin që lanë myslimanizmin dhe përfaquan një fe tjetër.

Nga Kromna kishte origjinën edhe Jakupi, i nipi i vëllait të gjyshit të Galinosit dhe kushëri i dytë i tij, megjithëse pesëmbëdhjetë vjet më i madh. Gjyshi i tij nuk pranoi të regjistrohej ortodoks dhe vazhdonte të jetonte si kriptokristian, ashtu si pasardhësit e tij. Dhe meqenëse vetëm tri apo katër prej familjeve të Kromnës nuk u deklaruan të krishterë, në kundërshtim me zona të tjera, këto familje emigruan dhe jetonin në Trapezunda. Gjithsesi lidhjet farefisnore nuk u shkëputën, megjithëse ata kujdeseshin të mos bëheshin publike.

- Po planifikojnë gjë tani menjëherë? - këmbënguli Galinosi.

- Fjalë të përgjithshme po përhapen. Xhonturqit kultivojnë urrejtjen dhe u premtojnë myslimanëve pronat e të krishterëve. A e di se çfarë do të thotë që sot të mos kesh as brekë për të veshur dhe nesër të gdhiesh me një shumë të majme parash? Me premtime të tilla, njerëzve u merr shumë shpejt koka erë. Prandaj po të këshilloj që të ruheni.

Tashmë Galinosin e torturonin shumë gjëra. E kishte mendjen edhe tek e ëma dhe dy motrat e tij të martuara në fshat. Gjithashtu, edhe te dy vëllezërit e tij që shërbenin në batalionet e punës afër Argjirropolit. Ndoshta ai vetë gëzonte përkujdesjen e kumbarit të tij që atëherë kur u mbyt i ati i tyre, por interesohej edhe për pjesëtarët e tjerë të familjes. Për sa i përket të atit, ashtu si shumica e burrave të Kromnës, gjatë pjesës më të madhe të vitit punonte si emigrant. E nisi si murator i thjeshtë dhe në vazhdim si kontraktues, duke marrë përsipër ndërtime në jug të Ruisë, por edhe në Pont, në Stamboll dhe në Izmir. Me cilësinë e kontraktuesit ndërtoi dhe vilën e Semenadhut në Ordu, dhe nga kjo njohje ai u bë kumbar dhe pagëzoi Galinosin, duke i dhënë emrin e mjekut grek të lashtësisë. Në fund të shtatorit 1908, morën një letër ku i lajmëronin për vdekjen e tij. U shkroi një mik i tyre se kishte hipur në avulloren greke *Kasandra* në portin e Izmirit dhe në lundrim e sipër ishte goditur gabimisht anija turke *Stambul*, dhe si pasojë u mbytën dyqind njerëz. Midis tyre edhe i ati i Galinosit, në moshën

pesëdhjetedyjeçare. Në atë periudhë Galinosi ishte në klasën e parafundit të gjimnazit në Trapezunda, ndërkohë që kishte bërë dy vite në shkollën e Kromnës. Kur kumbari i tij mësoi për ngjarjen tragjike, e mori nën mbrojtje. Ai, duke ditur dëshirën e madhe të Galinosit për shkollim, dhe megjithëse ai vetë preferonte që djaloshi të bëhej mjek, e inkurajoi të vazhdonte studimet në Fakultetin Filozofik të Athinës dhe mori përsipër të gjitha shpenzimet. Më vonë e birësoi edhe zyrtarisht, dhe Galinosi u bë pjesëtar i një familjeje të dytë. Prindër birësues kishte kumbarin me të shoqen dhe motër nga ky birësim, Eratonën.

U përshëndet me Jakupin dhe pyeste veten nëse duhej t'i propozonte kumbarit të tij të emigronin në Rusi, duke ndjekur shembullin e shumë grekëve të Pontit. Por çfarë do të bëhej me njerëzit e tij? Po Talina?

- Sevdaja gjë e keqe apo jo, e marros njeriun. Lumi i duket si rrugë dhe deti si lëmë, - e ngacmoi Panxoja sapo u fut në repartin e përpunimit të lajthive.

- As dashuria nuk më çmendi, as lumin nuk e shoh si rrugë, dhe as detin si lëmë, - iu përgjigj. - Por më torturojnë të gjitha këto që po ndodhin.

- Po mirë, zoti profesor, do të ndryshojë gjendja ngaqë vuan ti?

- Jo Panxo, por jemi njerëz dhe kemi dhembshuri. Kishim edhe punëtorë armenë, më duket...

- Tani në fund kishte mbetur vetëm zonja Sara, që të lante dhe rrobat. Dy të tjerë i larguam më parë. Në djall shkoftë kjo luftë me gjithë rekuizimet e saj!

- Zonja Sara! Sa keq më vjen! - bëri të paditurin Galinosi, pa komentuar rekuizimet. Domethënë konfiskimet e produkteve që bëri administrata osmane dhe zhveshi nga pronat e tyre mjaft biznese tregtare. Veçanërisht në rastin e tyre e gjunjëzuan biznesin, përderisa në fillim të vitit konfiskuan rezervat e lajthive, me qëllim që t'i përdornin si ushqim të thatë për ushtrinë.

- Për herë të parë po e lexon? - e pyeti Panxoja, teksa Galinosi e përqendroi vëmendjen te rregullorja e punishtes varur në mur.

Me të vërtetë që nuk e kishte vënë re. Për më tepër, vetëm para një muaji, me mbarimin e studimeve, u vendos përsëri në

Trapezundë. Sipas kësaj rregulloreje, punëtorët ishin të detyruar të punonin njëmbëdhjetë orë nga e hëna në të premte dhe dhjetë orë të shtunave, me një pushim prej një ose një orë e gjysmë në drekë në dimër dhe në verë respektivisht, pushim që nuk llogaritej në orët e punës. Gjithashtu, kush vonohej çerek ore në mëngjes, shpërblehej vetëm me gjysmën e pagës ditore. Paguheshin çdo pesëmbëdhjetë ditë, dhe nuk punonin të dielave dhe gjatë trembëdhjetë festave të mëdha të vitit.

- E gjykoj të padrejtë që atij që vonohet disa minuta, t'i mbajmë gjysmën e pagës ditore.

- Nëse nuk ua shtrëngon rripat punëtorëve, nuk vënë mend, - e kundërshtoi Panxoja.

- Mirë, do t'i diskutojmë në të ardhmen këto gjëra. Tani dua një nder prej teje.

- Çfarë të dëshironi, zoti profesor! Ti je pronari.

- Pronar ke kumbarin tim. Për sa më përket mua, unë besoj se punëdhënësi dhe të punësuarit, duhet të kenë një bashkëpunim të admirueshëm.

- Çfarë the? Këto fjalë të mëdha nuk i kuptoj. Më thuaj çfarë kërkon dhe do ta bëj menjëherë.

- Dysheku i krevatit te shtëpia që mora me qira, është i vjetruar dhe do të blej një të ri. Të më ndihmosh ta transportojmë. Nuk e di pse, por hamejtë janë zhdukur nga tregu.

- Shumë prej tyre ishin armenë. Të tjerët shkarkojnë furnizime ushtarake në port. I paguajnë të pasurit që të bëjnë punët angari që duhej t'i bënin ata. Shkojmë tani?

Natyrisht që Galinosi ishte në dijeni të imponimit të rekuizimeve të të gjithë banorët dhe se më të kamurit paguanin që në vend të tyre të shkonin hamej apo burra nga shtresa të tjera më të varfra. Thjesht po përpiqej ta shtronte çështjen sa më natyrshëm, në mënyrë që Panxoja të mos kishte asnjë dyshim për Talinën.

U drejtuan për nga tregu, blenë dyshekun dhe Panxoja e hodhi në sup. Mendësia e tij nuk ia lejonte që dyshekun ta transportonte pronari i tij.

Kur arritën, Galinosi nxori çelësin e derës.

- E mbyll me çelës, zoti profesor? - u habit Panxoja dhe menjëherë shtoi: - Por me këto që kalojmë, mirë bën.

Galinosi nuk iu përgjigj. Po ngrysej dhe nëpër mend i erdhi vetëtimthi Athina, ku dielli perëndonte të paktën një orë më vonë. Hapi derën e oborrit dhe u futën.

- Lëre aty në cep dhe nxito të kthehesh në shtëpi, - i sugjeroi Panxos, pasi me shpalljen e luftës, natën ndalohej qarkullimi.

- Të mos e çoj brenda?

- Duhet të thahet në diell që të ngordhin këpushat, të cilat, siç thotë dermatologu gjerman Gustav Simon, shkaktojnë alergji.

- Çfarë duhet të ngordhin? - pyeti në njëfarë mënyre tallëse Panxoja, i cili mezi po e mbante të qeshurën.

- Janë disa parazitë të vegjël, si këpusha mikroskopike.

- Si të urdhërosh ti, zoti profesor! Është punë që të takon ty! - u përgjigj ai, duke e konsideruar paksa si njeri me huqe.

E mbështeti dyshekun te muri i oborrit, e përshëndeti dhe u largua duke fishkëllyer.

Galinosi i vuri derës së oborrit shulin e gjatë dhe të hollë prej druri, hodhi dyshekun në sup dhe përshkoi oborrin për të hyrë në shtëpi.

- Unë jam, - lajmëroi në turqisht ardhjen në shtëpi duke hapur derën.

Në gjysmerrësirë dalloi Talinën që flinte e mbledhur kruspull mbi dysheme. Lëshoi dyshekun përtokë, dhe duke iu afruar, u mat ta zgjonte. Por menjëherë u pendua. I kaloi duart nën supet dhe këmbët e saj, e ngriti dhe e vuri në shtrat. Ishte e lehtë si pupël.

Ndezi llambën e vajgurit, u ul në tavolinën e punës, shfletoi me të shpejtë një roman të Uilliam Karltonit dhe u përpoq të zhytej në faqet e tij.

Ushtrimi i boksit ishte diçka më shumë se paradoksale për karakterin e qetë dhe stoik të Galinosit. Gjatë kohës që studionte në Fakultetin Filozofik të Athinës, u regjistrua për disa muaj në seksionin e sapongritur të boksit të Klubit Futbollistik Panhelenik. Që në atë kohë, u lidh pas kësaj disipline dhe vazhdoi të stërvitej në shtëpi, prandaj në dhomën e tij varej nga tavani një thes për stërvitje

boksi. Pak a shumë, mendohej të kompensonte konstruktin mesatar trupor, me teknikat dhe sekretet e boksit. E bëri këtë zgjedhje edhe nga frika që kishte ndaj të mëdhenjve që kur ishte fëmijë dhe në vija më të përgjithshme, ndrojtja që ndiente kundrejt njerëzve.

Por më kot mendohej t'i hynte botës së romanit. Pamja e Talinës teksa rrotullohej në gjumë, dhe fustani i ngritur mbi gjunjë, e shpërqendronte dhe i kishte pushtuar shpirtin dhe trupin. Drita verdhacuke e llambës i jepte trupit të saj një fuqi tërheqëse mistike, a thua se ishte një engjëll mbi retë në kohën e perëndimit të diellit. Por dhe me një fuqi tokësore kaq tërheqëse, dhe zjarr të tillë, sa e shqetësonte. Mos ishte dashuri vallë ky shqetësim?

Dhe vetëm nga kjo pyetje që i kaloi nëpër mend, u tremb. Dhe kur gjatë një rrotullimi tjetër nëpër gjumë, Talinës i doli zbuluar gjoksi i saj i plotë, ai brofi në këmbë. E mbuloi me çarçaf dhe duke marrë kutinë e cigareve dhe çakmakun, doli në oborr.

Asnjëherë më parë nuk kishte tymosur kaq shumë. Rreziku, Fillanthi, pasioni që ndiente t'i shpërthente përbrenda për Talinën, vështrimet qortuese të kumbarit dhe të vjehrrës e vjehrrit të tij që i merrte me mend, por edhe syri vigjilent i Zotit, ishin si një thikënë trupin e tij, një pikëpyetje e madhe për të. Mbeti pothuajse gjithë natën zgjuar dhe vetëm gati në të gdhirë u shtri për të fjetur te dysheku përtokë.

U zgjua rreth orës njëmbëdhjetë, dhe duke vështruar orën, u shqetësua. E padëgjuar dhe e palejueshme që të mos ndiqte meshën e shenjtë. E kush, ai, që çdo të diel nxitonte për në kishë, pa dalë dielli.

Vështroi Talinën, siç rrinte e ulur galiç në cep të dhomës, dhe tronditja e brendshme u lëshua si shigjetë. Që në atë moment kishte përshtypjen se rrjedha e jetës herë lëvizte më shpejt, herë me temp të ngadaltë dhe torturues, dhe herë të tjera i dukej sikur ishte një humbje epsharake kohe.

Që atë ditë u përpoq të takonte mitropolitin, duke shkuar me karrocë në lagjen e jashtme "Souk Su", por e lajmëruan se ishte i

sëmurë dhe kishte zënë shtratin. Sëmundja e tij zgjati plot një javë. Gjatë kësaj kohe, në pritje të shërimit të mitropolitit, mendjen e Galinosit e bombardonin pa pushim ngjarje tronditëse, zhvillime dhe lajme, të cilat përmbysnin dhe vinin para një sprove të vështirë, gjithçka që ai planifikonte dhe vendoste.

Të hënën pati një njoftim sipas të cilit do të pushkatohej kushdo që strehonte armenë dhe të mërkurën u gjet i copëtuar trupi i Akilea Llazaridhit, sepse kishte strehuar një familje në bodrumin e shtëpisë. Më vonë u mësua se qindra gra armene nga Trapezunda u çuan në malin Zigana dhe u vranë, me përjashtim të vajzës së tregtarit të madh Misirian, të cilën e mbajti për grua komandanti ushtarak Selim beu, me origjinë arabe. U mësua gjithashtu se detyruan të gjithë armenët që shërbenin në batalionet e punës, të hapnin një kanal, në të cilin i varrosën masivisht pasi i vranë. Mbërrinin dhe informacione për një mijë e pesëqind armenë të therur nga çetat, me komandant Zeinal beun, me origjinë kurde, dhe qindra të tjerëve në rajonin Pllatana, të masakruar nga burrat e Miza efendiut. Flitej që edhe mjeku Ali Saib kishte helmuar shumë armenë në spital, ndërsa valiu Xhemal Azbi, burgosi një duzinë vajzash të reja armene dhe i keqtrajtonte seksualisht. Më të bukurat madje ia bëri dhuratë të birit katërmbëdhjetëvjeçar.

Në fund të javës, me urdhër të përfaqësuesit të Komitetit Xhonturk, Nail beut, u dorëzuan në familje myslimanësh vajzat e reja armene, që kishin gjetur strehë në Mitropoli, megjithëse fillimisht ishte vendosur të strehoheshin në jetimoren që do të funksiononte nën kujdesin e mitropolitit. Sa për djemtë e vegjël, ata i mbytën në det, së bashku me të tjerë që i mblodhën lart e poshtë. Ua përplasnin kokat në një tra, i fusnin nëpër thasë, i ngarkonin në barka, dhe pasi këto largoheshin në njëfarë distance në det, i flaknin në ujë. Nxori dhe deti nja dhjetë prej tyre në Dhafnunda dhe gratë e krishtera i varrosën fshehurazi. Rol kryesor në këto krime të shëmtuara luante kryetari i shoqatës së lundëtarëve të Trapezundës Jahja Kaja, dhe që atëherë ai u bë mjaft i fuqishëm. U dhanë edhe familjeve turke mjaft fëmijë nga totali prej rreth tri mijë që grumbulluan në të gjithë prefekturën.

Njëkohësisht, dëgjohej gjithnjë e më fort parulla: *Turqia u takon turqve*, e cila po fitonte terren edhe midis fiseve joturke të Pontit, por që ndërkohë besonin në islam. Qarkullonin fjalë se të gjithë ata armenë që arritën të shpëtonin, po grumbulloheshin në çeta kryengritëse në rajonet malore, qarkullonin lajme për sulme të trupave të çrregullta turke, çetave, kundër fshatrave të krishtera të prefekturës me qëllim grabitjet, dhe shtoheshin kontrollet e xhandarëve nëpër shtëpitë e të krishterëve, në kërkim të dezertorëve.

Pas gjithë këtyre zhvillimeve, Galinosi kishte dy rrugë: ose ta dorëzonte Talinën te xhandarët, ose ta fshihte, derisa ta largonte fshehurazi në Rusi, ashtu siç e planifikonte me mend. Peshorja e shpirtit të tij, anonte qartazi nga varianti i dytë.

Pasi mori vendimin, u kujdes për mënyrën se si do të jetonin të dy në të njëjtën shtëpi. E ndau dhomën më dysh, duke varur për së gjati një litar të trashë dhe mbi të hodhi batanije. Talina flinte te dysheku që i kishte blerë. Në vazhdim tregonte shumë kujdes për përmbushjen e detyrimeve. Bukën e blinte çdo herë nëpër furra të ndryshme, porosiste ushqim në tavë balte nëpër restorante që i ndryshonte vazhdimisht, dhe blinte fruta e perime nëpër dyqane të ndryshme. Shkonte edhe nëpër dyqane të lagjeve të tjera, dhe kurrë nuk blinte dy herë nga i njëjti shitës ambulant. Me pak fjalë, kujdesej që të mos ngjallte dyshime, ngaqë nuk i kishte treguar askujt që po strehonte Talinën.

Në fund të qershorit, duke mos i bërë zemra që ta braktiste, i dërgoi letër kumbarit të tij me një tregtar, i cili udhëtonte për Ordu me avulloren austriake. U justifikua se do t'u jepte mësimë private dy fëmijëve, dhe iu lut kumbarit që të njoftonte të fejuarën e tij dhe prindërit e saj se nuk do të shkonte për pushime verore në Cabashin. Justifikimi për dhënie mësimesh private në shtëpi, ishte pjesërisht i vërtetë, ngaqë, me të vërtetë, planifikonte të jepte mësimë në shtëpi.

Ndërkohë, filloi t'i mësojë Talinës rusisht dhe greqisht. Galinosi zotëronte edhe turqishten, dhe frëngjishten, ndërkohë që mund të merrej vesh edhe anglisht. Përjetonte pra me seriozitet, vetëkontroll dhe entuziazëm të fshehtë, eksperiencën e të bashkëjetuarit në një

shtëpi dhe të mësimdhënies. Sa herë e lëshonte veten dhe rrëmbehej prej hireve të Talinës, e cila gradualisht e largoi frikën e fillimit dhe vërtitej si flutur në dhomë, menjëherë para tij, në atë gjendje si prej të dehuri, shfaqeshin Eriniet, perëndeshat e hakmarrjes, e moralit dhe e tërhiqin drejt humnerave të tyre të errëta.

Më 18 korrik, ditën që më së fundi arriti të siguronte dhënien e mësimeve të frëngjishtes dy vajzave të vogla, u kthye në shtëpi i gëzuar. Vapa, së bashku me lagështirën dhe pluhurin nëpër rrugë, krijonin një atmosferë mbytëse, por nuk arriti t'ia zbehte humorin.

U fut në shtëpi i ngarkuar me mish të pjekur, mbështjellë me letër kuzhine, bukë, bakllava dhe një shishe verë dhe njoftoi se do ta festonin këtë ngjarje. Talina u entuziazhua. Shtroi një mbulesë te tavolina e ulët që sapo ishte blerë, solli pjata dhe gota, hoqën nga litari dhe batanijet që e ndanin dhomën më dysh dhe u ulën këmbëkryq në dysheme.

Me ndihmën e verës, hareja shtohej gradualisht dhe e qeshura e Talinës gurgullonte si uji i kristaltë.

- Çfarë është ajo gjëja në cep, - e pyeti në një moment, ndërkohë që shishja po boshatisej.

- Është një thes për stërvitje boksi.

- Domethënë?

Atëherë Galinosi u ngrit, zuri pozicion lufte me kundërshtar thesin dhe filloi ta grushtonte me forcë, njëkohësisht lëvizte djathtas dhe majtas. Talina ia shkrepiti të qeshurës, pasi skena i dukej shumë zbavitëse.

Më pas, donte ta provonte edhe vetë. Galinosi i tregoi si të qëndronte, dhe si t'i mbante duart. Në vazhdim filloi të godiste thesin duke u gajasur. Një, dy, tre... rreth dhjetë grushte. Derisa i erdhi radha thesit t'u kundërpërgjigjej në njëfarë mënyre, grushteve. Ndërkohë që thesi po lëkundej para dhe mbrapa dhe Talina iu afrua më tepër se distanca e lejueshme, e goditi me forcë drejt e në kokë. Si rezultat, humbi ekuilibrin dhe do të rrëzohej përdhe nëse nuk do ta kapte Galinosi. Por lëvizja e tij reaguese, bëri që dy pëllëmbët e tij të mbështeteshin pikërisht mbi dy gjinjte e saj.

Derisa e risolli në pozicionin drejt, Galinosi ndjeu trupin t'i merrte flakë. Edhe Talina u kthye dhe zhyti vështrimin në sytë e tij, ashtu si zhytet copa e bukës së meshës së shenjtë te vera e kuqe.

5

Nëse i ngjitesh një maje, do të shohësh një majë tjetër, më të lartë. Por kurrë mos thuaj që kjo lartësi më mjafton dhe kurrë se nuk më mjafton. Vazhdo rrugën tënde dhe mos vendos caqe. As përpara, dhe as mbrapa. Sepse e papritura të pret gjithandej.

U nisën për Cabashin pa Galinosin. Kishin kaluar pothuajse dy vjet nga rënia e zjarrit që shkatërroi një pjesë të madhe të tij, dhe madje kësaj ngjarjeje iu kushtua edhe këngë. Por ndërkohë, shumica i rindërtoi shtëpitë e tyre të verimit prej druri dhe vendi vazhdoi të mbetej një destinacion ideal për pushime verore për shumë grekë të Ordusë dhe të Kerasundas, edhe për ata më pak të pasur.

Masakra kundër armenëve vonoi nisjen protokollare në grup. Atmosfera festive ishte më e zbehtë si dhe numri i udhëtarëve më i vogël në krahasim me vitet e mëparshme, për shkak të gjendjes së luftës, të mungesës së shumë burrave që ishin mobilizuar si dhe të klimës përgjithësisht të zymtë.

E gjithë kjo atmosferë i shkonte për shtat gjendjes shpirtërore të Fillanthit. Pyeste veten nëse kjo melankoli buronte vallë vetëm nga vendimi i beftë i Galinosit që të qëndronte në Trapezunda? Apo mos ndoshta ishte pika që bëri të derdhej gota, e mbushur ndërkohë me shqetësimet dhe problemet ekzistuese?

Hipur te pela e saj dhe si e shkëputur nga të tjerët, ajo vështronte përreth kafshët e ngarkuara me dyshekë, pako, bohçe, kanistra dhe baule, por edhe me mallra, pasi shumë pronarë dyqanesh gjatë periudhës së pushimit ushtronin aktivitetin e tyre në tregun e Cabashinit. Vështronte gjithashtu qiraxhinjtë turq të karvanit

si dhe numrin e madh të njerëzve, që ecnin në këmbë, me shumëllojshmërinë e veshjeve të tyre, tradicionale apo europiane; vështronte ata që kalëronin, burra dhe gra, çadrat e bardha të diellit të vendosura mbi kasat prej druri të ngarkuara në dy krahët e mushkave, në të cilat ishin shtrirë foshnja e fëmijë të vegjël; vështronte shamitë që valëviteshin, përshëndetjet mes të afërmeve dhe miqve, përqafimet dhe shtrëngimet e duarve.

Megjithatë, asgjë nuk mund të krahasohej me atmosferën e gëzueshme të viteve të tjera gjatë këtyre nisjeve. Nuk e gjallëruan atmosferën as ato pak nota të gëzuara muzikore të tre muzikantëve, të cilët, me cyle, lodër dhe lirë, qëndruan ndanë rrugës së karvanit, këndonin këngën e nisjes për udhëtim, me shpresë se do të merrnin ndonjë bakshish.

Madje edhe grumbulli i fëmijëve të varfër, tutje në *Pinek Tasun*, në gurin e sheshtë ku gratë hipnin në mushka apo në kuaj, ishte më i vogël në numër dhe me më pak gjallëri. Uronin me zë të lartë: “Shëndet!”, “Rrugë të mbarë!”, “Ardhshi me shëndet!”, dhe siç e kishin traditë, udhëtarët u hidhnin monedha metalike, që quheshin *selametllëke*, në mënyrë që të linin pas fjalë të mira dhe lavdërime.

Dyzetepesë kilometrat deri në Cabashin, me një natë fjetjeje të hani i fshatit Turnallu, i përshkuan për një ditë e gjysmë. Të lodhur, por edhe me ndjenjën se iu larguan disi jetës së fëlliqur dhe të rrezikshme të ngjarjeve tragjike, vështronin Cabashinën që shtrihej në lartësi prej dy mijë metrash. Ishte një fshat i madh, megjithëse vetëm me shtëpi verimi, me tri lagje: “Ipapandi”, “Shën Nikolla”, “Shën Gjergji”. Midis shtëpive prej druri mbizotëronte jeshillëku, pak më tej shtriheshin kullota dhe pyje me pisha dhe bredha, dhe gjithandej gurgullonin ujëra të kristalta.

Të gjithë dukeshin të rigjallëruar dhe filluan të hapnin dyer dhe dritare që të ajroseshin dhomat, të nxirrnin në diell mbulesat e krevateve dhe të bënin çdo gjë tjetër që t’i bënin shtëpitë të banueshme. Sepse fshati turistik funksiononte që në mes të qershorit deri në fillim të shtatorit, ndërsa në dimër mbetej vetëm roja.

Ndërkohë, gjendja shpirtërore e Fillanthis nuk ndryshoi me mbërritjen e saj në *parhari*, siç i thoshin shtëpisë së verimit

në dialektin e Pontit. Ishte kullotë malore dhe vend turistik njëkohësisht. Gjendja e saj nuk ndryshoi as ditët pasardhëse, as gjatë ekskursioneve që organizonin nëpër vende me peizazh të mrekullueshëm, në Cabluk, në Pogarun Pasha apo dhe te Guri i Rusisë, nga dukej Deti i Zi. Nëse nuk do të këmbëngulnin tri motrat e saj, meqenëse e katërta ishte e martuar në Kerasunda, mund edhe të mos shkonte me të tjerët në këto ekskursione.

Vetëm në një ekskursion aty afër, në jug të Cabashinit, e harroi pikëllimin e saj. Aty kalonte lumi i vogël Jazenkilin, ku zakonisht fëmijë luanin dhe zhyteshin nëpër pellgjet e vogla që formonin ujërat e lumit. Në shpat dhe afër monopatit, ishte vendosur dhe kishte ndërtuar shtëpizën e tij një plak, që tani ishte njëqindnjëzetënjë vjeç. Ai pretendonte se e kishte origjinën nga fisi i amazonave, të cilat kishin jetuar në Pontin Qendror, me kryeqytet Themiskirën, qytetin e sotëm të Carshabasë.

Ajo që nxiti kureshtjen e saj ishte mosha e plakut, dhe Fillanthi pranoi t'i bënin një vizitë familjarisht. U nisën në drekë dhe pas gjysmë ore kishin mbërritur. Për herë të parë në jetën e vet, Fillanthi shikonte një njeri kaq truplartë. As vitet që mbante mbi shpinë, nuk kishin mundur ta zvogëlonin masën e tij trupore. Megjithatë, kishte një pamje të qetë dhe dukej njeri shpirtmirë. U uroi mirëseardhjen dhe u prezantua me dy emra, Andrea-Irat. Në vazhdim, për të kënaqur kërshtërinë e vajzave, filloi t'u tregojë për jetën e tij. U tregoi se kishte punuar te anijet, kishte jetuar për dhjetëvjeçarë të tërë si kriptokristian në Stamboll dhe vendosi të vinte afër vendlindjes së tij për të mbyllur sytë përgjithmonë. Fshatin ku kishte lindur e kishte zhdukur përgjithmonë një shkarje vrastare dherash.

Fillanthi filloi ta pyeste për ngjarje të ndryshme historike, duke dashur së pari, të vërtetonte se mosha e tij ishte ajo që ai pretendonte, dhe së dyti, për të mësuar më tepër për ato ngjarje. E mahnitur e dëgjonte teksa i fliste për vitin 1821, për jetën e asaj periudhe në Stamboll dhe për shumë gjëra të tjera, që vetëm një njeri që i kishte përjetuar, mund t'i tregonte me kaq hollësi. Por shpejt dielli po perëndonte dhe u duhej të ktheheshin.

- Do të vijmë përsëri që të na e mbaroni historinë që filluat, - i premtoi Fillanthi.

Shkuan disa herë te Andrea-Irat dhe Fillanthi nuk ngopej duke dëgjuar ato që ai tregonte. I dukej sikur e shartonin, sikur depërtonte në botën e epokave të kaluara dhe jetonte disa jetë njëherësh. Prindërit e lejonin ta vizitonte mëngjeseve së bashku me motrat e saj, apo edhe vetëm, dhe ajo nuk humbiste rastin për t'u takuar me të.

E vetme ajo vajti tek ai edhe më 20 korrik. U ulën nëpër stola në oborr së bashku me Andrea-Iratin dhe po diskutonin.

- Nuk keni frikë vetëm gjatë dimrit këtu lart? - shprehu habinë e vet ajo.

- Kurrë nuk kam pasur frikë nga ndonjë njeri, apo ndonjë kafshë, - iu përgjigj. - Frika lindte tek unë kur më duhej të kujdesesha për të tjerët. Tani nuk ka njeri nevojë për përkujdesjen time. Vdekja, kudo që të jem, do të më gjejë, pavarësisht nëse e kam frikë apo jo. Por a e di se çfarë thoshte një miku im? Nuk është turp të kesh frikë. Turp është kur frika tallet me ty dhe për shkak të saj, të humbasësh respektin që të takon.

- Fjalë të mençura, - e aprovoi Fillanthi. - Përse nuk e ndiqni dhe ju shembullin e turkut Zaro aga që i ka kapërcyer të njëqindat? Udhëton nëpër botë dhe njerëzit e pyesin për sekretet e jetëgjatësisë së tij. Pretendon se i ka kaluar të njëqindetridhjetenëntë vjetët dhe se ka luftuar kundër Ali Pashës dhe në beteja të tjera të 1821-it, kur ishte dyzet e pesë vjeç.

- E kam njohur Zaro agën. Është kurd dhe jo turk. E mbaj mend hamall në portin e Stambollit. Secili zgjedh rrugën e tij. Por përse i quani turq të gjithë myslimanët? Këtu në Pont jetojnë me dhjetëra kombësi. Turq nuk janë as pesë në njëqind veta, - e qortoi në mënyrë dashamirëse Andrea-Irati dhe po në atë moment u dëgjua një trokëllimë kali.

Fillanthi ktheu kokën dhe zemra filloi t'i rrihte fort. Te monopati që të sillte nga Cabashini ajo dalloi Galinosin hipur mbi një kalë ngjyrë gri. Ajo e përshëndeti nxitimthi plakun dhe me hap të shpejtë nxitoi ta takonte.

Galinosi iu duk tjetër njeri. Më i ngrohtë, më i përzemërt, më pak i ndrojtur. Duke u afruar, ai zbriti nga kali, e përshëndeti duke i puthur dorën dhe u nisën më këmbë drejt Cabashinit. Kishte ardhur, ashtu siç i tha në mirëbesim, vetëm për dy ditë dhe për shkak të dëshirës së tij të zjarrtë për ta takuar. T'i çliruhej shpirti nga gjithë ato të këqija që ndodhnin në Trapezunda, duke vështuar liqenet e zeza të syve të saj, të merrte forcë prej vështimit të saj.

Fjalët e tij ndezën flakë në shpirtin e saj dhe tani filloi të shihte me sy tjetër çdo gjë përreth. Ecte në krah të tij dhe ky monopati i ngjante me një re. Hapin e ndiente të lehtë, sikur ecte në eter. Megjithëse nuk frynte as fladi më i lehtë, i dukej sikur bari jeshil nëpër pllaja dhe kodrat përreth, lëviznin, sikur çelnin lule shumëngjyrëshe, aty ku më përpara nuk kishte asgjë.

Duke përshkuar urën prej druri, Galinosi doli nga rruga dhe qëndroi rrëzë një kodre të ulët që nuk lejonte të shihej fshati. Dhjetë metra më tutje, gurgullonin ujërat e lumit të vogël Jazenkilin. Pa e pyetur, dhe ajo pa e kundërshtuar, e puthi në qafën borë të bardhë dhe pastaj në buzë. Puthje fluturake, por si një fitil për t'i dhënë hov dashurisë dhe për të ndezur flakët e pasionit.

Ndodh disa herë në jetën e njerëzve që të mos i binden asnjë force tjetër, t'i injorojnë të gjitha këshillat dhe rregullat, të vënë në gjumë gjithçka është shkruar në shpirtin e tyre, fjalë pas fjale, të dëgjua prej rrëfimeve apo të lexuara, dhe të hedhin valle nën ritmin që u dikton vetëm pasioni.

Kjo gjë ndodhi dhe me Fillanthin dhe Galinosin. Me puthjet që po i përndiznin si flakë, iu drejtuan Cabashinit. Ishte ditë feste, dita e Profetit Ilia. Orët kaluan duke diskutuar me pjesën tjetër të familjes për masakrën ndaj armenëve, për shqetësimet që kishin grekët dhe për dasmën e tyre që e kishin caktuar për në nëntor. Ndërkohë, pasioni vigjilonte dhe nuk munguan prekjat gjoja pa dashje dhe shkëmbimi i vështimeve flakëruese të të dy të fejuarve.

Gjatë pasdites, pushuesit organizuan festë në pjesën jugore të fshatit, te sheshi ku zhvillohej pazari. Familjet u ulën rreth tryezave të gjata dhe të ngushta, shtruan mbulesa në sofrat provizore dhe mbi to vendosën tepsi me mish të pjekur furre, peshk të tharë,

bukë, ëmbëlsira, verë dhe shumë gjëra të tjera të shijshme. Shitësit prisnin në hyrje të dyqaneve të tyre prej druri. Turqit që kishin ardhur nga fshatrat rreth e rrotull, shisnin pak më tutje djathë, gjalpë, kos deleje, mish dhe pula. Muzikantët me lira, cyle dhe lodër, po e nxehnin atmosferën, fëmijët vraponin në të gjitha drejtimet dhe mbushnin ambientin me britmat e tyre. Pasi ra muzgu, u ndezën pishtarë për të ndriçuar si dhe zjarre të mëdha.

Vallja dhe festa vazhdoi deri në mesnatë dhe pastaj të gjithë vajtën për të fjetur. Të gjithë, përveç Fillanthit dhe Galinosit, të cilët vallëzuan fshehtazi vallen e pasionit në dhomën e tij, derisa u lodhën dhe agimi i gjeti në krahët e njëri tjetrit. E njëjta gjë u përsërit dhe natën tjetër, pas udhëtimit njëditor që bënë në Semen, në vendlindjen e Homer Semeniadhit, që ndodhej rreth nëntë kilometra në juglindje të Cabashinit.

6

Në sytë e shumicës së grave të asaj kohe dallohej melankolia që kishte lëshuar rrënjë në to. Reflekonin shkretinë dhe bashkë me të edhe pamundësinë e tyre për të zgjatur vetë dorën e të preknin jetën. Gjithnjë ndërmjetësonte ndonjë burrë, që vendoste dhe drejtonte. Vallë vetëm atëherë?

Talina pyeste veten se ku gaboi që Galinosi vendosi kaq papritur të udhëtonte drejt Orduisë dhe prej aty, në Cabashin. Megjithëse e papërvajë, instinkti i saj femëror i mjaftonte që të kuptonte se i kishte pëlqyer. Konstatoi gjithashtu se me sa pasion e vështronte kur thesi i boksit desh e rrëzoi përtokë dhe ai e kapi që të mos binte. Por nuk e kishte puthur.

Edhe ajo dëshironte që ai ta puthte, por nuk e bëri. E braktisi papritur dhe doli me vrull në oborr. Në atë moment Talina donte t'ia shkrepse së qarës. Ashtu siç qau me dënësë sapo i komunikoi se do të nisej. Dhe ashtu siç qau gjatë gjithë javës që ai mungoi. Qante se i mungonte Galinosi, por edhe nga frika. Veçanërisht netëve, që hidhej përpjetë nga dysheku nga çdo zhurmë apo kërcitje që dëgjonte. Në fakt, më shumë flinte ditën. Si ato egërsirat që jetojnë në errësirë. Sipas udhëzimeve të Galinosit, as llambën nuk duhej ta ndizte, dhe as mund t'i kërkonte dikujt ndihmë nëse ndodhte diçka.

Kështu kaluan gjashtë ditë dhe gjashtë net. Të nesërmen rreth drekës, u dëgjuan të trokitura të forta në derën e drunjte të oborrit. Kush mund të ishte vallë? Mos ndoshta e kishin zbuluar? Dridhej e tëra, derisa të trokiturat pushuan.

Pasditë Galinosi u kthye nga Cabashini. Talina i tregoi dhe ai nxitoi i shqetësuar drejt fabrikës. Pas gjysmë ore u kthye përsëri.

- Kishte kaluar dje nga fabrika xhandari Hamza Hafiz dhe pyeste nëse punonte atje Sara, nëna jote, - tregoi ai. - Kërkoj dhe listën me

emrat e të gjithë punëtorëve dhe kërkoi gjithandej, edhe në depo. Pastaj detyroi mbikëqyrësin të shkonin së bashku në shtëpinë e tij dhe kërkoi edhe aty për ty. Besoj se ai trokiste në drekë, megjithëse Panxoja nuk ia përmendi emrin tim. Ndoshta i tha ndokush që më ka pagëzuar pronari i fabrikës si dhe ku banoj.

Talina dëgjonte e terrorizuar dhe nuk fliste. Shqetësimin e saj nuk e fashiste as fytyra në dukje e qetë e Galinosit.

- Ka mundësi që Hamza Hafizi të shfaqet nga momenti në moment. Më panë shumë njerëz sot në port, - vazhdoi ai, dhe pastaj qëndroi për pak pa lëvizur, pranë tavolinës së tij të punës. Thua po bënte stërvitje shpirtërore që të zbuste shqetësimin e tij të brendshëm. - Ikim! - i tha. - Të arrijmë para se të fillojë ndalimqarkullimi.

- Ku do të shkojmë? - guxoi dhe pyeti Talina.

- Në fabrikë. Nesër është e diel dhe fabrika është e mbyllur. Pastaj, shohim e bëjmë.

Por nuk arritën, pasi në atë moment u dëgjua trokitja e dorezës prej bronzi të derës së oborrit.

- Erdhi fundi, - mërmëriti Galinosi dhe e kapi nga dora.

- Do të më dorëzosh?

- Nëse nuk e hap, do të bindet që unë të fsheh dhe do të sjellë edhe xhandarë të tjerë, - i shpjegoi dhe menjëherë thirri: - Erdha!

Por në vend që të hapte derën, e çoi Talinën në drejtim të banjës.

- Kur të futemi në dhomë me Hamza Hafizin, ti dil nga dritarja pa bërë zhurmë. Është e ngushtë, por ty të zë. Duke ecur anës murit përpiku të dalësh në rrugë. Fshihu te shtëpitë e rrënuara dy blloqe më poshtë dhe nëse gjithçka shkon mirë, do të vij të të takoj. Zoti të na ndihmojë!

E la dhe përshkoi oborrin duke vrapuar.

- Zoti Galinos Fillonidhis? - pyeti burri trupmadh sapo ai hapi derën.

- Dora vetë. A nuk jeni zoti Fostiropullos?

- Po, unë jam. Më urdhëroi mitropoliti t'ju lajmëroj se ju pret nesër në zyrën e tij. Kalova dhe nga dreka, por nuk ju gjeta.

- Do të shkoj patjetër. Është nder për mua! Ju faleminderit!

- Në orën dymbëdhjetë, - ia kujtoi polici i Mitropolisë dhe u largua.

Galinosi i vuri përsëri shulin derës së oborrit. Për disa minuta merrte frymë thellë dhe e nxirrte ngadalë, derisa nxitoi për te Talina. Dridhej e tëra dhe në mënyrë të pavetëdijshme ai e përqafoi.

- Ishte dikush tjetër. Kot u shqetësuam. Gjithsesi, rreziku nga Hamza Hafizi mbetet rrezik, - i tha, dhe e mbajti më shumë seç duhej shtrënguar në krahët e tij.

E mbante të përqaftuar dhe pyeste veten se në ç'loj egërsire transformohet pasioni. Madje edhe në ato momente të vështira, kishte guximin të thithte ëmbëlsi. Pikërisht kjo forcë e pamposhtur i futi frikën edhe para një jave, që vendosi për t'u nisur menjëherë për në Cabashin. Që të lidhej më fort me Fillanthin, me shpresë se do të funksiononte si antidot dhe me qëllim që të rifitonte dhe të përforconte ato që lëkundti nga themelet tundimi i Talinës: fejesën zyrtare, fjalën që i kishte dhënë Fillanthit, kumbarit të tij dhe prindërve të saj, moralin, parimet, ato që ai besonte dhe ndershmërinë e tij, të gjithë qenien e tij. Ndihej i sigurt se kishte bërë gjënë e duhur, dhe për më tepër, të kontrollonte dhe të mbante nën fre pasionin.

Talina nga ana e saj u struk në gjoksin e tij, ashtu siç bie një pikë shiu në det dhe humbet në ujërat e tij. Nuk kishte rrugë tjetër për të, dhe as ndonjë det tjetër që e priste.

Një pikë uji ishte, as në qiell e as në tokë. I vetmi det që mund ta priste dhe t'i zbuste ankthin, ishte Galinosi. Derisa edhe ai filloi të distancohej, dhe vinte rrallë për të ndriçuar botën e saj. Sepse, përderisa rreziku që u vinte nga xhandari Hamza Hafiz nuk ishte zhdukur, edhe Galinosi mori masat, pa e ditur ajo se me cilët persona bisedoi ai dhe i dolën në krah.

Menjëherë pas vizitës së tij të nesërmen te mitropoliti Hrisantho, ai u kthye i shoqëruar nga një çift myslimanësh. Duke ndjekur udhëzimet e tij, Talina veshi burkën që i dha dhe bëri gati gjërat

e veta në një bohçe. Pastaj, me burrin e panjohur që printe, duke mbajtur dy çanta të mëdha prej cope të mbushura plot dhe ajo që e ndiqte në distancë prej tre metrash mbrapa tij, u nisën, duke u shtirur si gruaja e tij.

Kaluan rrugën e rrobaqepësve pas hanit të Paraskevait, zonën me punishtet e çarçafëve prej mëndafshi, prej pambuku dhe mbulesave për gra, i ranë mes për mes lagjes së “Shën Vasilit” dhe përfunduan në Korakorema apo Gugun Dere. Aty, në bregun lindor të lumthit dhe përballë rrënojave të mureve të jashtme dhe kanalit rrethues të kështjellës së Komnenëve, Talina u vendos në vendstrehimin e saj të ri. Shtëpinë e rrethonte muri i lartë i oborrit, hyrja kryesore shihte nga rrugica e pashtruar, dhe në anën e pasme, në drejtim të lumthit, shtëpia kishte një kopsht me shumë pemë për të cilat nuk kujdesej askush.

Burri i tregoi pusin që ishte në mes të kopshtit, banjën që ishte jashtë, dhe u largua duke e lënë krejtësisht vetëm. Në të dyja dhomat e ngushta, të cilat mbanin erë myku dhe ku vareshin merimanga si dhe suva të rëna, nuk kishte asnjë mobilie tjetër përveç një krevati prej druri me dyshek shumë të vjetër dhe një tavolinë e ulët gjysmë e shkatërruar.

Lëshoi përdhe çantat e tejmbushura dhe ia nisi punës për të vënë pak rregull. Radhiti mbi tavolinë ushqimet dhe llambën e vajgurit, vari rrobat në gozhdët që ishin të ngulura nëpër mure, shtroi çarçafët dhe një batanije mbi krevatin e rrënuar. Hapi dritaret dykanatëshe dhe u ul mbi një sofat prej guri në kopsht.

Dielli po perëndonte dhe Galinosi ende nuk kishte ardhur. E torturonte frika dhe shqetësimi se çfarë do të bëhej me të, si dhe gjendja e mjerueshme e asaj shtëpie dhe fakti që ishte e izoluar. Fajin ia kishte edhe muri i lartë i oborrit, që nuk i linte fushë të lirë pamjeje. Më në fund, mori guximin dhe u ngjiti në pemën e lartë të manit në kopsht.

E fshehur tashmë midis degëve dhe gjetheve të dendura të pemës, vështronte përreth. Ndërtesa më e afërt ishte më shumë se njëqind metra larg. Dy brigjet e lumit të vogël, siç zgjatej nga porti i vjetër i kohës së Bizantit e deri në mal, shpaloseshin si të

valëzuara, dhe herë kishin pjerrësi të madhe, dhe herë të tjera më normale, me pjerrësi të ulët drejt shtratit. Mes rrënojave, mureve që kishin mbetur më këmbë, nëpër vende të hapura si dhe anës brigjeve, kishin mbirë shtëpitë përdhese të myslimanëve të varfër, diku të shpërndara aty-këtu dhe diku tjetër të grumbulluara në një vend, të gjitha me çati dhe mure ngjyrë okre, të barkësuara nga lagështia dhe koha. Pranë banesave, dalloheshin oborre, stalla bagëtish, kotece pulash, kopshte të rrethuara me gardhe prej druri dhe bahçe me portokaj, limona, fiq, mana, pjeshkë dhe kumbulla. Në vende të papunuara, dallonte shkurre, gjemba, grumbuj pemësh, rrape të vetmuar dhe selvi, ndërsa kështjella gjysmë e rrënuar dhe kullat ishin mbushur me bimë kacavjerrëse.

U hutua duke soditur dhe koha kaloi pa kuptuar. Në të ngrysur dalloi Galinosin në bregun kundruall lumit të vogël. Pastaj përshkoi me hapa të shpejtë shtratin e thatë, u ngjit me kujdes në bregun e pjerrët dhe u fut në shtëpi nga deriçka e kopshtit.

Talina nxitoi të zbriste nga pema dhe po e priste pranë pusit.

- Këtu do të jesh e sigurt, - i tha ai duke vështuar përreth. - Shtëpia është paksa e veçuar, por fqinjët janë gjithmonë kureshtarë.

Donte t'i përgjigjej e t'i thoshte se vetmia e trembte, por preferoi ta mbante gojën kyçur. U futën në shtëpi dhe Galinosi mori dy batanije që i kishte në çantë si dhe disa copa në ngjyrë të zezë. Mbylli mirë grilat dhe dritaret dhe filloi të mbërthejë me gozhda në to copat e zeza që kishte sjellë me vete.

- Që të mos duket nga jashtë drita e llambës natën, - i shpjegoi. - Do t'i vësh shulin derës së jashtme, dhe kujtdo që do të trokasë, nuk do t'ia hapësh. As në rrugë nuk do të dalësh. Në kopsht mund të lëvizësh lirshëm, nuk dukesh nga asnjë drejtim. Edhe derës së kopshtit vuri shulin. Kur të vij unë, do të trokas tri herë, pastaj një, dhe përsëri tri herë.

- Nuk do të qëndrosh këtu me mua? - pyeti ajo me gjysmë zëri.

- E pamundur! - reagoi prerë Galinosi. Por ndërkohë, kur vuri re se si ajo u vrenjt në fytyrë, shtoi në një mënyrë disi më të ëmbël: - Kam fabrikën, kam për të dhënë mësim, do të ngjall dyshime nëse shkoj e vij. Do të rrezikojmë të dy. Por do të vij shpesh të të

shoh. Herët në mëngjes, ose në muzg. Dhe vetëm nëse lind ndonjë nevojë shumë e ngutshme, mund të vij në ndonjë tjetër orë. Do të kujdesem edhe për çdo gjë që të duhet.

Talina u mërzit dhe ishte gati për t'ia shkrepur të qarit.

- Unë nuk kam asgjë dhe askënd... - ia doli të belbëzonte ajo.

- Gjithsesi sonte do të fle këtu. Nuk arrij të kthehem para se të fillojë ndalimqarkullimi.

Të paktën do t'i bënte shoqëri natën e parë.

7

Sa sekrete fsheh vallë secili prej nesh thellë brenda vetes, dhe nuk merren vesh kurrë? Sa njerëz beson dikush se ka njohur, por nuk pa gjë tjetër përveç një imazhi iluziv të tyre? Dhe tek sa njerëz justifikoi mëkatet e tyre ngaqë ishin miq apo të afërm të afërt, duke ndërtuar me dijeninë e tij, një maskë të gënjeshtërt për ta?

Me mbarimin e luftës ruso-turke të viteve 1877-78, mjaft ushtarë rusë zgjodhën të qëndronin në Pont, dhe shumica prej tyre u myslimanizuan. Njëri prej tyre ishte edhe Pavël Dallovi, i cili u vendos në Fisera, gjashtë orë më këmbë në perëndim të Trapezundës, së bashku me trembëdhjetë bashkatdhetarë të tij. Pavël Dallovi dhe dhjetë rusë të tjerë në Fisera, ndërruan fenë, vunë emra turq, u martuan me gra myslimane dhe krijuan familje.

Djali i parë i Pavël Dallovit ishte Hamza Hafizi, i cili, duke u inkuadruar në xhandarmëri, u zhvendos në Trapezundë. Shtatlartësia, si edhe shkollimi i tij - kishte mbaruar klasën e parë të gjimnazit turk, një privilegj i rrallë ky në radhët e xhandarëve - nga njëra anë i siguruan një vend brenda në qytet, dhe nga ana tjetër një kapërcim të shpejtë të shkallëve të hierarkisë. Që në moshën tridhjetëvjeçare, mbante gradën e çaushit, ose të rreshterit.

Kur Sara me Talinën u shkëmbyen me të rrugës për në Mitropoli, Hamza Hafizi bluante dy mendime në kokën e tij. Paraprinte eksperiencia tronditëse e mbyjtjes së shumë armenëve afër Pllatanasë, ku kishte marrë pjesë së bashku me xhandarë të tjerë dhe çetat. Nëse do të zotëronte bagazhin e domosdoshëm gjuhësor, këtë ndjesi do ta përkufizonte si ekstazë. Por i privuar ndërkohë nga aftësia për të formësuar në fjalë dehjen dhe fuqinë e pushtetit

që ndjeu ta pushtonte e ta merrte me vete, kufizohej në ndjesinë primitive të gëzimit të egër. Thua se po mbyste lepuj, pavarësisht se kishin guxim të nxirrnin zë dhe të luteshin për jetën e tyre. Lepuj të pabesë. Dhe ai ta ndiente veten si ndëshkuesi i madh, që qëndronte gjysmë hapi larg fronit të Allahut. Duke qëndruar rojë dhe mbrojtës i Tij. Sepse ishte i bindur se armenët intrigonin si kundër shtetit, ashtu edhe kundër Allahut.

Përkundrazi, mendimi i dytë e dëshpëronte. Fakti që kishte gjashtë vjet i martuar dhe nuk kishte fëmijë, e gërryente dhe nuk e linte të qetë. Por më tepër e dëshpëronin komentet e kolegëve mbrapa krahëve, meqë në sy askush nuk guxonte t'ia thoshte. I kishin ngjitur nofkën *Xhufio tasak*, që do të thotë boleboşi, pa përmbajtje. Më tepër nuk duronte talljet prapa shpine, sesa vetë faktin që gruaja e tij nuk lindte fëmijë. Sigurisht që për vetë atë nuk bëhej fjalë për paaftësi të tillë, dhe kishte ndër mend ta vërtetonte këtë. Bashkëshortja e dytë, që siç dihet e lejonte ligji islam, do t'ua mbyllte gojën të gjithëve. Dhe do t'ua mbyllte, duke rreshtuar një tufë me djem. Do të merrte grua të dytë, të tretë, dhe paskëtaj do ta quanin *mitraloz tasak*.

Me këto mendime në kokë, shkëlqeu përballë tij dielli i Talinës dhe ai e vendosi menjëherë. Ajo do të bëhej nëna e fëmijëve të tij! Por nuk e vlerësoi ashtu si duhej reagimin e Sarës dhe u detyrua t'i ndiqte sokakëve të ngushtë, derisa u përballën me grupin e armenëve dhe myftarin e tyre.

Sigurisht që nuk u frikësua prej tyre. Thjesht ndoqi rrugën diplomatike. E dinte që myftari denonconte të gjithë ata armenë që tentonin të arratiseshin apo të fshiheshin andej-këtej. Kishte deklaruar madje se do të kthehej në mysliman për të shpëtuar lëkurën e tij, ashtu sikundër dhe një prift i tyre, por u zhdukën që të dy në errësirë. Vdekja u erdhi prej duarve të tij, dhe pasi më parë myftari tregoi adresën e Talinës, pavarësisht se nëna e saj dinake u përkujdes ta fshihte.

Fillimisht besoi se e kishte dorëzuar në Mitropoli. Por shumë shpejt konstatoi gënjeshtërinë e saj. Atëherë filloi të kërkonte se kush e strehonte. Por kishte edhe detyrime të tjera, siç ishte masakra

ndaj armenëve në urën e Piksitit, mbytyja e shumë djemve në gjirin e Dhafnundas, ndërkohë që iu desh të udhëtonte në zonat rurale për vepra të tilla që i pëlqenin Zotit dhe ndihmoi në dëbimin e armenëve nga brigjet e Pontit, të cilët i transportuan për në Argjirupoli përmes Trapezundës. Kështu që kaloi më shumë se një muaj derisa u informua se nëna e saj, Sara, punonte në fabrikën e përpunimit të lajthive të Romilidhit. Ishin zhdukur edhe të gjithë armenët dhe e zbuloi me vështirësi, përderisa nuk e parashikoi që të pyeste myftarin.

Pasi mori këtë informacion, e kërkoi nëpër fabrikë dhe nëpër shtëpitë e punëtorëve, duke filluar nga mbikëqyrësi, Panxoja. Por nuk e gjeti askund, ishte zhdukur. U tërbua nga inati, u sëmur. Rrahu fqinjët e krishterë të Sarës, kërcënoi shitësit ambulante, dyqanxhinjtë dhe qiraxhinjtë e karvanëve, pyeti edhe dy, tre informatorë të krishterë që njihte, por nuk mundi të nxirrte asnjë informacion. Në vazhdim, shoqëroi konsullin amerikan Oskar Heizer në Erzerum, nga u kthye në fund të gushtit dhe vazhdoi të kërkojë, por përsëri pa rezultat.

Duke sjellë ndër mend gjithçka që u kishte paraprirë këtyre kërkimeve, po mendonte t'i braktiste përpjekjet për gjetjen e Talinës. Do të gjente një grua tjetër me të cilën të bënte fëmijë. Në djall vaftë ajo vajzë armene, pavarësisht se ia mori mendjen me bukurinë e saj.

Këto mendime i vërtitëshin në kokë në fund të shtatorit duke thithur nargjilenë në kafene “Bujuk” në sheshin “Gjaur Meidan”. Ishte dy ditë pas bombardimit të përsëritur të Trapezundës nga anijet luftarake ruse, por që kishte shkaktuar pak dëme.

- Halle të mëdha të kanë rënë në kokë, Hamza Hafiz efendëm,
- komentoi nga tavolina pranë një i krishterë, të cilin nuk e njihte.

- Hallet janë të miat dhe është punë për mua se si do t'i zgjidh!
- hungëriti i tërbuar.

- Të më falësh, por unë doja të të ndihmoja, - u tërhoq tjetri.

Qëndrimi i tij zgjoi kërshtërinë e Hamza Hafizit, i cili ndryshoi menjëherë taktikë.

- Ndonjëherë, hallet që të bien në kokë, të helmojnë gjuhën. Të më falësh. Ulu me mua të të qeras.

- Të faleminderit për qerasjen, por më duhet të iki. Po pyesja veten se mos ndoshta ke probleme ekonomike.

- Të gjithëve u mungojnë paratë, përveç të pasurve.

- Po mendoja këtë: Çaush Hamza Hafizi takon kaq shumë njerëz. Mund të njohë disa të krishterë, të cilët kanë nevojë për mësues për fëmijët e tyre. Ndoshta edhe myslimanë, për t'u mësuar frëngjisht. Dhe në rast se ndërmjetëson, do të ketë edhe bakshishin përkatës.

- Njoh mjaft prej tyre. Ju vetë jeni mësuesi?

- Jo, nuk e zotëroj frëngjishten. Bëhet fjalë për një mikun tim, të cilin e ka pagëzuar Semeniadhi, pronari i fabrikës së lajthive. Galinos Fillonidhis quhet.

Hamza Hafizi qortoi veten ngaqë i kishte shpëtuar një informatë kaq e rëndësishme, dhe nga ana tjetër, gëzohej për fatin e tij. Natyrisht, këtu kishte ndikuar edhe fakti që fabrika njihej si pronë e Romilidhit, pasi ishin të shumtë ata që nuk e përmendnin emrin e bashkëpronarit.

- Ki besim tek unë. Do të bëj diçka për t'i gjetur nxënës. Ka ndonjë shërbëtoreshë miku yt?

- Nuk e di, efendi. Kumbari i tij është i pasur, besoj se i ka pajtuar ndonjë shërbëtoreshë. Por nuk më ka rastisur të shkoj në shtëpinë e tij.

Hamza Hafizi i bëri edhe disa pyetje, pa mundur t'i shkëpusë ndonjë informacion të vlefshëm. Nuk i interesonte aspak se ç'qëllim kishte ky i krishterë grek, i cili iu prezantua me një emër jo aq të zakonshëm. Ato që i thoshte për mësimet dhe për mësuesin, pak i interesonin, sigurisht që ishin pretekste dhe tymnajë për të mbuluar tradhtinë e tij. Të gjithë në qytet e dinin që kërkonte Talinën. Tjetri diku e dëgjoi, dhe për arsyet e tij, kurdisi planin që ta drejtonte vëmendjen e xhandarit të Galinos Fillonidhis. Me sa duket supozonte, apo dhe e dinte, që ai e fshihte Talinën, por nuk donte që ta thoshte hapur. Ruhej. Por për çdo rast, Hamzait i duhej ta verifikonte menjëherë.

- Mbetsh me shëndet, - i uroi ai në dialektin e Pontit dhe u ngrit.

- Rrugë të mbarë, - iu përgjigj i krishteri.

Hamzai nuk humbi kohë, dhe menjëherë iu drejtua fabrikës Romilidhi-Semeniadhi.

- Kërkoj fijanin e pronarit tënd! - i bërtiti i egërsuar Panxos. -
Përse nuk më tregove asgjë, kur të kërkoja regjistrin e personelit?

- Galinosi nuk merret fare me punët, efendi, dhe as me punëtorët
nuk trazohet. Pedagog është, - iu përgjigj Panxoja.

- Do ta shohim nëse ka lidhje me punëtorët. Ku banon?

- Pyeteni vetë. Përballë është, te dyqani i Feizel Kiulkanit.

8

Uji i lumit rrjedh pa të pyetur. Po ashtu edhe jeta. Por, mund të ndërtosh një varkë, një urë, një digë. Dhe nëse asnjë prej këtyre nuk do të arrish të bësh, përpiqu ta shohësh jetën tënde si udhëton nëpër botë, pavarësisht se të merr me vete rryma. Nuk është aspak e parëndësishme që t'ia dalësh të meditosh për vetë ekzistencën tënde.

Galinosi ishte kthyer nga “Souk Sou” ku u jepte mësim tre fëmijëve të familjeve që merreshin me tregti. Kjo ishte dhe arsyeja që para dy muajsh e ftoi në takim mitropolitin. Që t’i propozonte domethënë, dhënie mësimesh në shtëpi për nxënës të gjimnazit, me program thuajse të plotë mësimesh. Se emërimi i tij nuk ishte i sigurt, megjithëse ia kishte premtuar kumbarit të tij. Shkolla Qendrore Publike u vendos që të fillonte në fillim të tetorit, në një godinë tjetër jashtë *Frontistiros*, por numri i pedagogëve do të varej nga numri i nxënësve që do të regjistroheshin. Gjimnazi veçse, do të vazhdonte të qëndronte i mbyllur për një kohë të pacaktuar, ashtu si shumë shkolla të tjera fillore të qarkut. Rrjedhimisht, përparësi në listën e emërimeve do të kishin mësuesit dhe pedagogët më të vjetër.

Galinosi kaloi për pak nga fabrika dhe pastaj vajti në dyqanin e Feizel Kiulkanit. Dyqani i tij ndërthurte tri aktivitete: riparim orësh, shitje bizhuterish dhe një ambient mikropikturë. Ky aktivitet i fundit zhvillohej më tepër falë dashurisë dhe pasionit, përderisa arti i miniaturës ishte tkurrur prej kohësh dhe i sillte pronarit të ardhura minimale. Me pak fjalë, kënaqësia personale qëndronte mbi të ardhurat, megjithëse ndonjëherë merrte disa porosi nga adhurues të këtij zhanri, të cilët kuptohet, ishin shumë të pasur.

Arti i miniaturës u bë dhe shkak për njohjen e tyre, kur së bashku me kumbarin e tij erdhën nga Universiteti i Athinës në Trapezunda, në fund të gushtit 1912, për të kaluar pushimet verore. Kur hynë në dyqanin e Feizel Kiulkanit, e gjetën duke pikturuar i përkulur mbi një tabak të madh letre në ngjyrë të verdhë të zbehtë. Nuk e ngriti kokën. Nëpër muret përreth dhe nëpër banakë, ndodheshin enë boshe vaji aromatik, shpata me doreza të zbukuruara me ar, doreza thikash, enë boje shkrimi, enë me rërë, tavolina të skalitura si dhe vitrina ku ishin ekspozuar orë, bizhuteri dhe gurë të çmuar.

- Le të presim sa të mbarojë, - i propozoi kumbari.

I habitur pa masë, por edhe me admirim, Galinosi vështronte lëvizjet e prera dhe të sakta të Feizelit, penelat shumë të hollë, ato dhjetëra enë qelqi të mbushura me bojë, ngjyrat e ngrohta dhe të theksuara te pikturat mbi letër, kornizën e lyer me ar dhe shkronjat kaligrafike arabe në anë apo në pjesën e poshtme. Habia e tij kombinohej edhe me figurat që paraqisnin veprat e tij. Ngjanin me profetë apo shenjtorë, me aureola të shndritshme, ndërkohë që mbanin veshje osmane.

- Po bëj një kopje të *Zubdat al-Tavarik*. Tani po pikturoj Evën dhe Adamin me trembëdhjetë fëmijët e tyre binjakë. Secili prej vëllezërve duhej të martohej me motrën binjake të një vëllai tjetër, - filloi t'u shpjegonte ai.

Pa e zgatur, bëhej fjalë për miniatura që u skicuan dhe u lidhën në një libër gjatë periudhës së Sulltan Muratit III dhe imitonin skena nga *Dhiata e Vjetër* sipas variantit të islamit. Veç Adamit dhe Evës, u tregoi arkën e Noes, Josifin dhe Jakovin, Abrahamin me të birin, Ismail, Ionain dhe profetë të tjerë. Rreth dyzet miniatura, të cilat kuadroheshin nga përmbledhje të shkurtra për çdo ngjarje.

- Nuk e dija që profetët e *Dhiatës së Vjetër* mbanin çallma, - tha duke qeshur Homer Semeniadhi, dhe Galinosi u habit me guximin e tij.

Por kumbari i tij e dinte që Feizel Kiulkani ishte një njeri mendjehapur.

- Mund t'i shohësh edhe me përkrenare, - iu përgjigj. - Në varësi të asaj se kush qeveris.

Arti i tij dhe, më tepër, liria e tij e të menduarit, i bënë përshtypje të madhe Galinosit dhe që atëherë, sa herë u jepej rasti takoheshin.

Feizeli kishte dyfishin e moshës së Galinoisit, por kjo nuk u bë pengesë për miqësinë e tyre.

- Do të të tregoj një shembull, që tregon përzierjen e racave dhe të kulturave këtu në rajonin tonë, vetëm me një fjalë, - thoshte Feizel Kiulkani atë ditë të fund shtatorit të vitit 1915. - Ne turqit, shitësit të dyqanit të mallrave të shumëllojshme i themi *bakall*. Grekët e transformuan në *bakalis*. Disa pretendojnë se edhe ne e huazuam këtë fjalë nga fjala romake *vakalaos*, përderisa në të kaluarën këta shisnin kryesisht peshk të tymosur, sidomos *bakalaro*¹. Kush është e vërteta? Osmanët e parë, duke qenë nomadë, nuk kishin as dyqan bakalli dhe as peshk bakalaro. Mos vallë është fjalë që rrjedh nga gjuha greke? Jo, kemi të bëjmë me fjalën spanjolle *bakalao*. Nëse do të gërmojmë më thellë, ndoshta kjo fjalë mund të mos jetë as spanjolle. Kush e huazoi, dhe nga kush e huazoi? Kjo ndodh edhe në vendin tonë. Jeton një shumicë racash dhe askush nuk e di se nga e ka prejardhjen...

Nuk arriti të mbaronte fjalën, kur në dyqan u fut Hamza Hafizi.

- Ti je Galinos Fillonidhis?

- S'po na thua as mirëdita, efendi? - ndërhyri Feizeli.

Xhandari e vështroi vëngër, mërmëriti një *merhaba*, dhe iu drejtua përsëri Galinosit. - Ti je personi në fjalë?

- Unë jam. Përse po më kërkoni?

Hamza Hafizi ia bëri me shenjë që të dilte nga dyqani. Vajtën deri te qoshja dhe aty tentoi ta zinte në befasi, duke vëzhguar njëkohësisht edhe reagimin e tij.

- Mora vesh se fsheh Talinën, atë armenen!

- Talina? Nuk e kam dëgjuar herë tjetër një emër të tillë. Në mos gabohem, Talin quhet një qytet në Estoni. As nuk kam pasur ndonjëherë marrëdhënie me armenë, - iu përgjigj Galinosi shumë gjakftohtë.

- Mos m'u shtir mua si i pafajshëm! Këtu luhet koka jote!

- Jam në dijeni të urdhrin përkatës për ata që fshehin armenë, por ju siguroj se nuk kam asnjë lidhje me ato që po më thoni.

¹ Peshk merluc.

- Ki kujdes! Nëse e dorëzon me të mirë, do të bëj sikur nuk shoh. Përndryshe, të pret litari!

- As me të mirë, dhe as me mënyra të dhunshme nuk mund t'ju ndihmoj. Nuk e njoh atë së cilës i referoheni.

- Sarën që punonte në fabrikën tuaj nuk e njihje?

- U transferova në Trapezunda disa muaj më parë, dhe përveç Panxos, mbikëqyrësit, me asnjë tjetër në fabrikë nuk kam shkëmbyer ndonjë një fjalë. Po e harxhoni kohën tuaj kot.

- Po merakosesh dhe për kohën time, gjaur? Pas pak kohe do të mendosh për kokën tënde. Ec, shkojmë te shtëpia jote!

Galinosi nuk kundërshtoi. Tani ishte edhe më pak i shqetësuar, sepse fillimisht kujtoi se xhandari e kishte zbuluar vendin ku fshihej Talina.

- Një miku yt më kërkoi të të gjej nxënës, - foli Hamza Hafizi, teksa ecnin me hapa të shpejtë.

- Kush është ky miku im? Tani që po flasim, u jap mësim mjaft nxënësve, - u përgjigj i habitur Galinosi.

Hamza Hafizi u mjaftua të përgjigjej me një hungërimë të pakuptimtë. Kur arritën në shtëpi, filloi të kërkojë gjithandej. Madje edhe te pusi i oborrit. Por gjurmë të Talinës nuk gjeti. Kërkoi edhe te thesi i boksit, e çau me thikë dhe e zbrazti.

- Çfarë dreqin është ky? - buçiti zëri i tij.

- Mjet stërvitjeje për sportin e boksit.

Hamza Hafizi ia shkrepiti të qeshurës, por ndaloi menjëherë.

- Hajde të bëjmë mundje, gjaur! - bërtiti dhe menjëherë e goditi fort me grusht në gjoks, duke e detyruar të zmbropsej disa hapa. - Kështu ndeshesh ti? Hajde, afrohu!

Galinosi nuk iu përgjigj sfidës së tij dhe xhandari filloi t'i bënte pyetje si në hetuesi.

- Përse nuk je në ushtri?

- Pagova për ta shlyer ushtrinë, efendi.

- Dokumentin! Sill dokumentin!

Ia tregoi dokumentin, por ai vazhdoi ta mërzhiste. E kishin bërë zakon këtë gjë xhandarët me të gjithë ata që e kishin shlyer ushtrinë kundrejt pagesës, derisa të merrnin bakshishin që prisnin. Më në

fund, Hamza Hafizi mori si bakshish pesë lira kartëmonedhë dhe u largua duke turfulluar.

Shkolla Qendrore Publike filloi funksionimin e saj në tetor, por Galinosi nuk arriti ta merrte emërimin e shumëpritur. Detyrimisht, vazhdonte të jepte mësimë në shtëpi, ndërsa duke marrë masa të shumta ruajtjeje dhe në intervale të rralla kohore, i bënte vizita Talinës, që përjetonte orë të pambarimta vetmie. I vinte keq për të, por frika se mos ndonjëri që përgjonte mund ta shihte, bëri që të kufizonte ardhjet. Njëkohësisht, ndiente pasionin t'i ziente përbrenda, dhe kujdesej të mos e ushqente.

Qëllimi i tij kryesor ishte të kërkonte mundësi për ta dërguar fshehtazi Talinën jashtë shtetit. Një përpjekje të tillë tentoi të bënte edhe atë mëngjes tetori, pasi i ngarkoi nxënësit e tij me shumë detyra dhe i la të lirë për gjithë ditën. Mendonte t'i bënte një vizitë Pangratit, mikut të tij të viteve të gjimnazit, tashmë avokat, vëllai i të cilit punonte në Kompaninë Austriake të Avulloreve. Por a mund t'i zinte besë atij, dhe për më tepër, vëllait të tij? A do të praninin ata që ta vinin veten në rrezik?

Në urën e gurtë, të gjatë dhe të ngushtë Tabak Hane, e cila ndante qytetin e vjetër nga qyteti i ri, ai u ndal. E pushtuan përsëri dyshimet, të njëjta me bimët kacavjerrëse që kishin mbërthyer urën nga të dyja anët. U mbështet te kangjellat dhe e hodhi vështrimin drejt jugut. Në thellësi të rrjedhës, dalloheshin rreth njëzet sterna rrethore dhe pak më tutje bërrakat e regjjes së lëkurëve. Për shkak të tyre e gjithë zona përreth kutërbonte dhe ujërat e lumit të vogël, turbulloheshin nga përpunimi i lëkurëve. Megjithatë, aty përreth shtriheshin lagjet e turqve, me shtëpitë mjerane, varfërinë, mizerjen. Pas tyre, lart në kodër, shquhej kisha bizantine e Shën Eugjenit, e kthyer tashmë në xhaminë e Jeni Xhumasë, me minaren dhe kubënë e mbuluar me tjegulla.

- Kush mund të jetë vallë ai që i është bërë padrejtësia më e madhe? - tha me vete. - Shenjti apo besimtarët e tij? E thoshte këtë, sepse shumica dërmuese e myslimanëve të Pontit e kishin

prejardhjen nga të krishterë të islamizuar, pavarësisht kombësisë që i përkisnin.

Pastaj, u kthye nga ana tjetër dhe filloi të vështrojë drejt veriut, nga deti. Në një distancë prej dyqind apo treqind metrash në të djathtë të Gugun Deresë, ndodhej shtëpia ku kishte fshehur Talinën. Çfarë po bënte vallë atë moment? Si i kalonte ditët dhe netët e gjata e vetme? Pa pasur asnjë njeri për të shkëmbyer ndonjë fjalë? Por sigurisht që nuk reshti së mësuari Talinës greqisht dhe rusisht si dhe ta furnizonte me libra. A mjaftonin vallë?

Në kundërshtim me Talinën, ai vetë po përgatitej për dasmën e tij. Para disa javësh kishte ardhur dhe kumbari i tij në Trapezunda dhe bleu në emër të Galinosit një shtëpi të bukur në lagjen “Krishti”, që të jetonin aty me Fillanthin, megjithëse deri atëherë ai do të banonte në apartamentin e tij të varfër në “Ipapandi”.

- Rroga ime nuk do të mjaftojë as për të mbuluar shpenzimet e mirëmbajtjes së saj, - i tha Galinosi kumbarit të tij.

- Këtej e tutje do të jetë pronë e jotja edhe gjysma e filialit të ndërmarrjes. Edhe Romilidhi premtoi se gjysmën tjetër do t’ia japë si pajë Fillanthit, - iu përgjigj ai. - Do t’ju sjellë të ardhura të kënaqshme. Dhe nuk do të të duhet të çosh dëm kohën e vyer dhe të braktisësh arsimin. Vetëm do të mbikëqyrësh. Panxoja gëzon besimin tim të plotë.

Sa e ndryshme shpalosej perspektiva e jetës së tij në krahasim me atë të Talinës! Sa e padrejtë dhe absurde ishte bota!

Këto mendime e shponin si thika, dhe nxitoi të vazhdonte rrugën. Duke iu ngjitur së përpjetës së kështjellës, u përzje me turmën laramane. Shkonin dhe vinin fshatarë dhe qytetarë, priftërinj, imamë, xhandarë, ciganë, lypës dhe peshkatarë me shportat e tyre plot me peshq, mushka, gomarë dhe deve të ngarkuara: hamejtë mbanin në shpinë, thasë, bohçe, mobilie dhe mallra të tjera, shitësit ambulantë ecnin ose prisnin nëpër qoshe ndonjë klient, qentë iu ngatërroheshin nëpër këmbë ose shtriheshin në rrugë, karroca dhe pajtone pengonin qarkullimin e njerëzve, dhe gjithandej dëgjohej një gumëzhimë të mbytur.

Në të majtë të tij u shfaq ndërtesa dykatëshe në ngjyrë të kuqërremtë e xhandarmërisë apo *Orta Sarai*, ku në shkallët prej

guri, ngjiteshin dhe zbrisnin me dhjetëra njerëz. Në thellësi të oborrit të saj të shtruar me pllaka, dalloi qelitë me dritaret e mbyllura me hekura, ndërsa përballë ndodheshin zyrat e policëve gjyqësorë, të avokatëve dhe të noterëve. U drejtua për andej dhe u bashkua me turmën e klientëve të tyre, por edhe të shkruesve ambulantë, të arxhuhaxhidëve, të cilët rrinin të rreshtuar në trotuar. Ata, me kallamarin e shkrimit mbështetur mbi gjunjë apo në stol, shkruanin kërkesa dhe shkresa drejtuar Administratës ose letra të banorëve analfabetë të qytetit apo të fshatarëve drejtuar të afërmeve të tyre.

Kur u fut në zyrën e ulët dhe gjysmë të errët të Pangratit, ai brofi më këmbë.

- Shpëtimtari im! - thirri duke e kapur prej krahësh. - Kisha ndër mend të porosisja kafë, por meqë erdhe, do ta pimë bashkë te sheshi. A e sheh se në çfarë kushtesh punoj?

- Po klientët e tu? - u habit Galinosi duke parë tre burra, që rrinin në kanapenë e drunjte.

- Po presim disa shkresa nga Xhandarmëria, apo më mirë ta quajmë fjetorja. Kur të denjojë t'i sjellë postieri ose protokolluesi i gjykatës, do të më thërrasin. Mos ki merak.

Në anën perëndimore, përballë Xhandarmërisë kishte mjaft kafene të vendosura në radhë njëra pas tjetrës, me hapësirë të bollshme dhe me vetrata xhami. Përderisa ishte ende ngrohtë dhe ditët plot diell, nxirrnin karrige prej kashte dhe tavolina të ulëta nëpër trotuare dhe në qoshet e sheshit, në mes të të cilit lartësohej xhamia Fatih Bujuk, ndërtuar në vendin ku në periudhën e Bizantit, lartësohej kisha e Kokëartës.

Pangrati nxitoi të shkonte në tualet dhe Galinosi u ul nga ana e sheshit. Tregtarë, avokatë, rentierë, bujq, hamej dhe njerëz të çdolloj profesioni bisedonin grupe-grupe, ndërsa të tjerë ishin rehatuar nëpër karrige, numëronin me nge gurët e tespiheve, pinin kafë apo çaj dhe thithnin me pasion nargjiletë, cigaret apo çibukët e tyre. Erdhi edhe kamerieri me përparësen e bardhë të bërë pis, në xhepat e së cilës tringëllinin monedhat metalike, mori porosinë dhe me një zë të lartë e melodioz, ia përcolli banakierit përballë.

Galinosi vështronte njerëzit, burrat më saktë, pasi shumica e grave përjetonin izolimin në shtëpi. Në këtë qytet, me mbi dyzet e

pesë mijë banorë, pas zhdukjes së armenëve, vështirë se mund të dalloje se cilës racë i përkiste secili. Tre mijë e pesëqind familjet e myslimanëve ndërthureshin me dy mijë e pesëqind familjet e të krishterëve. Pamja e tyre, fizionomia e fytyrës dhe veshjet, shamia e kokës apo pashniku, jeleku, këmisha, brezi, silahu, poturet e Pontit dhe çizmet e larta, ishin njëlloj për të gjithë. Kishte dhe një numër të konsiderueshëm që ndiqnin modën europiane të kostumit, herë e kompletuar me kapelë dhe herë të tjera shoqëruar me festen që imponoi sulltani Mahmuti II në dhjetëvjeçarin 1820. Vetëm tiparet e të paktën prej treqind katolikëve, që ishin nga vende europiano-veriore, tregonin prejardhjen e tyre.

- Po të tjerët? - pyeste veten Galinosi. - Janë të gjithë me prejardhje greke, apo shumica dërrmuese e tyre?

Por edhe sikur të ishin, çfarë kuptimi kishte tashmë? Të krishterët u gjenden në njërën anë dhe myslimanët në tjetrën, dy botë krejt të ndryshme. Ishin dhe të ndërmjetmit, kriptokristianët. Por përse vallë besimi, cilido qoftë ai, duhej t'i ndante, t'i largonte njerëzit? A nuk regjistroheshin pothuajse të gjithë si nënshtetas të Perandorisë Osmane? Të paktë ishin ata, dhe tashmë pa privilegje të veçanta, që mbanin nënshtetësinë greke apo ruse. Madje këta të fundit, me shpërthimin e luftës, morën urdhër që të dëboheshin, dhe shpëtuan falë ndërhyrjes së mitropolitit.

Shumë herë e kishin torturuar Galinosin këto pyetje dhe kurrë nuk kishte arritur në një konkluzion të qartë. I largoi këto mendime nga vetja dhe hodhi vështrimin drejt kubesë së mbuluar me pllaka bakri të Kokëartës dhe ndërtesave dykatëshe përreth. Automatikisht mendja i shkoi te Talina. Nga ndryshonte me myslimanet e izoluara nëpër veranda, ballkone të rrethuara me xhama, apo ndonjë lloj kafazi tjetër?

- Erdha në të njëjtën kohë me kafënë, - tha Pangrati sapo u ul në krah të tij.

Filluan të flisnin për të rejat e secilit në lidhje me jetën personale. Biseduan edhe në lidhje me çështjet e luftës, për ata që kishin refuzuar mobilizimin, për batalionet e punës, për njësinë guerile që formoi në Pontin Perëndimor Vasil Ustai apo Vasili Anthopullos, për pesëdhjetë të krishterët nga rajoni i Sampsundës, të cilët rrokën armët dhe dolën malit kur ushtria osmane dogji tri fshatra greke

ngaqë banorët e tyre kundërshtuan vendosjen në të, për refugjatët myslimanë nga Ballkani, si dhe për shumë çështje të tjera.

Galinosi kërkonte ta sillte bisedën tek ato që e shqetësonin, por njëkohësisht, hezitonte, derisa e lehtësoi tjetri nga kjo.

- Më mundon një çështje dhe nuk di si ta menaxhoj dhe cili do të jetë përfundimi. Akuzojnë një prej tanëve se ndihmoi disa armenë të arratisen drejt Ruisë.

- E akuzojnë pa të drejtë?

- Ç'është e thotë me të drejtë apo pa të drejtë? Nëse je njeri, të dhimbset dhe ndihmon atë që ke në krah, jeta e të cilit është në rrezik. Ka të bëjë kjo me të drejtën apo të padrejtën?

- E kisha fjalën, nëse e bëri, me të vërtetë, diçka të tillë, apo është një shpifje.

- Dëgjo, kemi shumë vite që njihemi. Jetojmë në kohëra të turbullta. Secili duhet të ruajë veten nga çdo anë që mund t'i vijë rreziku, të ketë kujdes për çdo fjalë që lëshon. Të konsideroj njeri të ndershëm dhe të aftë, ndërkohë që kjo nuk mjafton për kohën që jetojmë.

- Nuk mjafton për çfarë?

- Që dikush të flasë për gjëra të tilla me persona të tretë, sepse rrezikojmë të gjithë. Edhe ata që i tregojnë, por edhe ata që i mësojnë.

Këto që dëgjoj, e vunë Galinosin në mendime. Indirekt, por në mënyrë të qartë, pranoi se klienti i tij ndihmoi për arratisjen e armenëve. Atëherë, ç'kuptim kishin fjalët që shtoi dhe këshillat që i dha? A mundej vetë ai të kishte besim te tjetri? Në të njëjtën kohë, i erdhi ndër mend edhe biseda me Hamza Hafizin për gjoja mikun e tij, i cili i kërkoi xhandarit të ndërmjetësonte për t'i gjetur nxënës. Ekzistonte vërtetë ndonjë mik i tij, apo ishte ndonjë sajësë e xhandarit? Gjithsesi, xhandari nuk mbahej për njeri shumë i zgjuar. Po kush ishte ky mik? Mos ndoshta Pangrati?

Galinosit iu mbyll goja.

- Ke të drejtë, - vetëm kaq tha Galinosi.

- Allargaja! - thirri Pangrati.

Bëhej fjalë për Aristokliun, që e kishin pasur shok shkolle, dhe i kishin ngjitur nofkën "Allarga" për shkak të llomotitjeve të tij të

papërmbajtshme dhe tendencës së pakontrolluar për t'u marrë me thashetheme.

- Na vuri re, nuk mund t'i shmangemi. Nuk do të ishte e sjellshme.

- Kurrë nuk është vonë për t'i shpëtuar Allargës. Po largohem me të shpejtë për një punë urgjente që më doli në zyrë. Por nuk e përfunduam bisedën tonë. Eja të dielën në kafenenë "Kanxa", pas meshës.

- Ou, të dashurit e mi, Pangrati dhe Galinosi! - thirri Aristokliu duke u afruar.

- Mirëdita dhe mirupafshim! Më thërret detyra! - u shtir Pangrati dhe u largua me hapa të shpejtë.

- Gjithnjë i pacipë! - e kritikoi Aristokliu dhe u ngul aty, pa pritur ta ftonte Galinosi. - Si je, miku im? Mësova se studiove në Athinë, apo jo? Dhe se martohesh muajin tjetër! Ju priftë e mbara! A nuk e ke prejardhjen nga Kromna? Mirë e mbaj mend? Ka kaluar kaq shumë kohë! Kemi katër apo pesë vjet pa u parë? U shpërndamë andej-këtej dhe u tretën miqësitë e vjetra. Fajin e ka si lufta, ashtu dhe rrethanat. Po ndodhin gjëra të tmerrshme! Besoj se je në dijeni për çfarë po ndodh në Amele Tamburu. Po vdesin njerëzit tanë përditë. Punë rraskapitëse, epidemi e tifos së morrit, një mijë e një të këqija. Të gjithë ata që ia dalin të arratisen, fshihen nëpër baxha dhe nëpër ahure, duke e rrezikuar të gjithë familjen. Burgosin apo pushkatojnë, të gjithë ata që fshehin dezertorë. Shumë dalin në mal, ku u bashkohen grupeve të grabitësve dhe atyre që i janë shmangur mobilizimit. Si jetojnë? Duke grabitur fshatarët, myslimanë apo të krishterë. Do të na fusin në telashe këta.

Por le t'i lëmë këto. Mora vesh se jep mësim, apo jo? Nuk të emëruan. Kështu e ka jeta, të tjera mendonim, dhe të tjera gjëra na dolën. A e mban mend Karabon? Emigroi në Rusi, në Suhum, për t'i shpëtuar mobilizimit. Edhe të tjerë, si Agathokliu, Tasika, Hamboja. Nëse nuk ke pará për të shlyer shërbimin ushtarak, ç'mund të bësh tjetër? Polibi dhe Isaku shërbejnë në batalionet e punës. Panika u arratis dhe e vranë afër Macukës, ishte dhe i martuar me dy fëmijë.

Kohë të ashpra na kanë ardhur, i dashur Galinos. Pardje, tre

xhandarë kapën Kritodhimosin. Nuk arriti të kthehej në shtëpi para se të fillonte orari i ndalimqarkullimit, dhe e zhdëpën në dru. Kjo nuk është gjë. Vjet vdiq në Izmir, pedagogu i vjetër i gjimnazit, Mateo Paranika. A nuk u mbyt edhe yt atë në Izmir? Ah sikur ta dinim se çfarë ka të shkruar jeta për ne! Është e vërtetë që po martohesh me të bijën e Romilidhit nga Orduja? A nuk është ortak Romilidhi, me babanë që të ka adoptuar? Si po ecën ndërmarrja në këto kohë të vështira?

Befas pushoi dhe dukej sikur po rrëmonte diçka në kujtesën e tij. Galinosi, që tentonte të artikulonte një fjalë dhe mbetej me gjysmë rrokje në gojë, shfrytëzoi momentin.

- Kisha ndër mend të blija një mangall, dhe sa po ngrihesha. Më presin edhe nxënësit, do të më falësh.

- Mangall? Do të të dërgoj te mjeshtri më i mirë, te Sulejmani. Te kalaja e poshtme, Asaji Hisar, përballë hamamit të Haxhi Arifit. A e di si interpretohet në greqisht emri Sulejman? *Solomon*. Hamami i Haxhi Arifit është i mbushur plot me djem të vegjël nga Gjeorgjia. Gjëra të pështira e të paimagjinueshme bëhen aty brenda.

Dëgjova se të dielën do të takoheni në kafenenë “Kaxa”. Nëse do të mundem, do të vij. Ah, m’u kujtua se çfarë doja të të thosha, për Petron me sytë futur përbrenda. Kishte një motër, Verzinën, të cilën e mbyllën në manastir me murgeshat që t’i vinin mendtë. U dashuria marrëzisht me dikë, nuk e mora vesh se me kë. U çmendën fare gratë! Dhe atë homon, atë që sillej si femër, pra, Pamin, e emëruan në bashki dhe e kapën për shpërdorim...

Tortura e Galinosit zgjati edhe dyzet minuta të tjera, pa qenë në gjendje të thoshte qoftë edhe një fjali. Duke u përshëndetur, më në fund, me Aristokliun, mori rrugën për nga deti. Rrënoja, mure kështjellash, kulla prej guri të shembura, gërmadha vilash bizantine që u kishte mbirë bari, konakë të vjetër turq apo dhe të ndërtuar rishtas, dyqane dhe hamame, tavolina me gjithfarë mallrash mbi to, gra myslimane me ferexhe, burra me veshje tradicionale apo europiane, shitës në hyrje të dyqaneve të tyre dhe çirakët e tyre, bëheshin bashkë në një përzierje të pazakontë.

9

Nëse në të çarën që hape në derën e shpirtit tënd mund të kalojë një gjilpërë, nesër do të nxërë dorën, e cila do ta hapë atë tejtejt. Dhe kjo do të jetë për të mirë a për keq. Por kush mund ta dijë që në fillim? A nuk hap edhe vetë shpirti të çara vallë?

Çfarë priste e mbyllur në atë shtëpi të izoluar dhe mizerje, dhe për sa kohë akoma? Kjo pyetje e torturonte vazhdimisht Talinën. Nuk e duronte dot vetminë. Pritjen e pambarimtë. I merrej fryma. Sepse përveç Galinosit, nuk priste asnjë njeri tjetër. Dhe sa mund ta mbushnin jetën e saj ato pak orë apo një natë çdo dhjetë ditë? Ç'vend mund të zinin në shpirtin e saj dhe ta mbanin në këmbë? Merrej me mësimet që i jepte, shkruante nëpër fletore dhe njëkohësisht i lagte me lot, duke mësuar përmendësh alfabetin grek, që nga a-ja deri te omega. Përse i mësonte të gjitha këto? Ekzistonte diku një copëz qiell për të? Si mund të armatosej me durim, përderisa shpresa kishte humbur brenda saj, duke e ia lënë vendin pikëllimit?

Kishte dhe momente që luftonte dhe i rezistonte melankolisë. Merrej me punët e shtëpisë apo të kopshtit. Pastronte, përsëri dhe përsëri, ujiste lulet e lëna pas dore, shkulte barërat e këqija, fshinte, mbliidhte gjethet që kishin rënë. Që të harronte dhe të kalonte kohën. Ngjitej edhe te mani dhe sodiste nga të gjitha anët. Me orë të tëra, sikur e sodiste jetën nëpërmjet një të çare. Duke fantazuar se ishte duke ecur në krah të kalimtarëve, duke u futur me ta dyqaneve, duke vizituar hamamet dhe duke u larë në çezmat dhe në sternat prej mermeri. Vështronte edhe detin me anijet atje tej, dhe ngashërehej përsëri. Edhe nëse Galinosi ia dilte ta dërgonte në Rusi, si do të jetonte? Tek kush mund të shkonte? E trembte edhe

ajo, që për të tjerët ishte shpëtim. “Do të të mbështesin shoqatat e armenëve. Do t’u shkruaj edhe tanëve. Të gjithë i ndihmojnë refugjatët”, e qetësonte Galinosi.

Por emigrimi e trembte. Si mund t’u drejtohej njerëzve të panjohur, madje në vend të huaj? Si do të silleshin ata? Vetëm Galinosin donte të kishte afër. Ta qetësonte me zërin e tij të ngrohtë, të kadifenjtë. Dhe jo vetëm për shoqëri. E ndiente se si i rrëqethej trupi, se si digjej, se si e dëshironte, pavarësisht se nuk ishte në gjendje të përshkruante me fjalë, furtunën që ndiente në trupin dhe shpirtin e saj.

Përditë dilte në kopsht para se të gdhihej, si dhe kur binte muzgu. Madje edhe atëherë kur Galinosi kishte ardhur në shtëpi një natë më parë dhe ajo e dinte se do ta shihte përsëri të paktën pas një jave. Jetonte me shpresë dhe e priste edhe para intervaleve të zakonshme që ai vinte në atë shtëpi. Mund të ishte vonuar, t’i kishte ndodhur diçka, mendonte, dhe i ndërtonte ëndrrat, sipas interesit të saj. Derisa i humbiste shpresat dhe kalonte derën e shtëpisë. Njëherësh edhe atë të zhgënjimit. E njëjta gjë përsëritej me dhjetëra herë.

Ndërkohë, ndodhte edhe e kundërta. Katarakti emocional, ndryshonte kahen e rrjedhës, rridhte për nga lart. Fillimisht u çudit dhe u tremb kur Galinosi trokiti sipas sinjalit që ishin marrë vesh në derën e jashtme të kopshtit. Nuk priste të vinte në kohë dreke. Vrapoi të hapte derën, dhe sapo ai e siguroi se nuk kishte asnjë arsye për t’u shqetësuar, zemra filloi t’i rrihte shpejt.

Me vete kishte një mangall prej bronzi dhe gjysmë thesi me qymyr.

- Përpjekjet e mia për të të dërguar në Rusi, dështuan, - i bëri të ditur. - Po afron dimri dhe koha ndërkohë është ftohur. Por duhet të kesh kujdes. Do ta lësh qymyrin që të ndizet mirë jashtë, të skuqen të gjitha copat, dhe pastaj ta fusësh mangallin në shtëpi. Tymi që lëshon, megjithëse i padukshëm, është toksik, helmues. Në kohët e vjetra, të dënuarit me vdekje i ekzekutonin duke i mbyllur në një dhomë ku ndiznin qymyr. Ndizi gjithmonë natën, asnjëherë ditën, që mos ta marrë vesh njeri që qëndron këtu.

Duart e tij ishin bërë pis nga qymyri dhe Talina, duke lagur një copë, ia pastronte me kujdes. Ai, para se të tërhiqej, e lëshoi për pak veten në prekjen e saj të butë.

- Pas njëzetë ditësh, martohem. Do të duhet të nisem një javë më përpara për në Ordu dhe të qëndroj edhe një javë tjetër pas dasmës, - i tha ai, dhe duke u drejtuar për te pusi, mori ujë që të shpëlante duart.

- Unë ëndërroja që të martoheshe me mua, - belbëzoi Talina.

Ku e gjeti atë guxim? Habitej edhe vetë. Fytyra e Galinosit nuk shprehte asgjë.

- Shumë gjëra dëshirojmë në jetë dhe pak prej tyre i arrijmë, - u mjaftua të thoshte ai.

U ulën pranë pusit, herë të heshtur dhe herë duke biseduar. Kur dielli perëndoi, ai u largua.

Sa më i zbrazët ngjante kopshti, sa më melankolike dhe më të murrme pemët, sa më i lartë që i dukej muri i oborrit, aq më shumë i dukej sikur po mbytej. Thua se po e mbyste edhe qetësia. Donte të ulërinte, të thyente vetminë e saj të heshtur. T'i çahej gjoksi dhe të derdhej jashtë qumështi i zi që ishte mbledhur brenda tij.

10

Një fragment nga një libër; një eksperiencë dhe aq më tepër një njeri, mund të ndikojnë në jetën e dikujt dhe t'ia ndryshojnë drejtimin.

Pangrati Siptoridhi e kishte origjinën nga fshati Siptoros i rajonit Baipurt, midis Argjirropolit dhe Erzerumit. Këtej rridhte edhe mbiemri i familjes së tij. Ashtu siç ranë dakord në sheshin e “Kokëartës”, u takua me Galinosin në kafenenë e Dhimitër Kanxas, në rrugën “Semelçiler Pashi”. Fillimisht u takuan vetëm ata të dy, dhe pastaj erdhi edhe Niko Kapetanidhi, i cili punonte në bankën e vëllezërve Fostiropullu, por shkruante edhe në gazetate lokale në gjuhën greke dhe dërgonte reportazhe në gazeta të Stambollit.

Pangrati bëri prezantimet e rastit dhe pastaj folën për gjëra personale si dhe për zhvillimet e fundit. Pastaj, biseda kaloi në diskutime letrare, ku Galinosi gjeti fushë të përbashkët interesash me Kapetanidhin njëzetegjashtëvjeçar.

- Të kam zili që studiove në Fakultetin Filologjik, - i tha pas njëfarë kohe ai.

- Falë kumbarit tim, të cilit i jam mirënjohës.

- Por nxitove t'u futesh telasheve të jetës martesore. Nëse ke ndër mend të merresh me letërsi, ta dish se kërkon përkushtim.

Galinosi nuk u përgjigj menjëherë. Pa dyshim që ishte shumë i ri, vetëm njëzet e një vjeç. Shumë burra të shtresës popullore, por edhe të kamur, martoheshin në moshë të re, por kjo nuk vlente edhe për të shkolluarit.

- I plotësova dëshirën kumbarit tim. Vuan nga zemra dhe shpreson t'u gëzohet nipërve. Por nga ana tjetër, arsimimi përbën për mua prioritet.

- A nuk ka një vajzë Semeniadhi? Përse nuk e marton? - u habit Pangrati.

- Për fat të keq, Eratoja është një vajzë krejt ndryshe. Do të thosha se ngatërron fantazinë me realitetin.

- Te arsimiti mbështesim shpresat tona për të nesërmen e njeriut dhe në veçanti të kombit tonë, - nënvizoi Kapetanidhi, sikur të mos kishte ndërmjetësuar dialogu për Eratonë. - Helenizmi mban shpresa te të arsimuarit, në mënyrë që të lulëzojë edhe në këtë skaj të harruar gjeografik. Detyrimi kombëtar na fton të punojmë për një atdhe të lirë. Liria lind dhe hedh shtat brenda mendjes dhe shpirtit tonë. Arsimiti vendos themelet që të lartësohet kjo ngrehinë dhe të shembet shkalla e së keqes. Pa përkujdesjen e Greqisë, do të na përprijë vorbulla e myslimanizmit.

Fliste me pasion dhe entuziazëm. As shqetësohej nëse kishin ngritur veshët klientët përreth, mes të cilëve kishte edhe pesë a gjashtë myslimanë.

- Po në vendet tona helenizmi tashmë po lulëzon. Nuk kemi arsye për ta pasur zili Athinën, - theksoi Galinosi.

- I kemi zili lirinë, i dashur. Vendi ku ne kemi lindur, është nën zgjedhën osmane. Për këtë duhet të punojmë, - iu kundërpërgjigj Kapetanidhi, duke ulur ndërkohë zërin.

- A e di se çfarë pretendojnë xhonturqit?, - ndërhyri Pangrati.
- Se plutokracia e grekëve i shtyp dhe nuk i lejon të zhvillohen. Tregtia, transporti, bankat, shoqëritë e sigurimeve, ndodhen në duart tona.

- Justifikime! Çfarë i pengon? Kanë pushtetin dhe mekanizmin shtetëror. Le të mësonin edhe ata gjuhë të huaja në shkollat e tyre ashtu si ne, në mënyrë që të futeshin në bisedime dhe shkëmbime me botën e jashtme. Qëllimi për të cilin i thonë këto gjëra, është fare i qartë. Të arrijnë pastërtinë etnike duke zhdukur çdo kombësi tjetër. Duke përjashtuar, sigurisht, ata që janë islamizuar, të cilët i manipulojnë nëpërmjet fesë. Mbaj në çantën time, për diskutime të tilla, një prej numrave të gazetës *Isopolitia* të Stambollit, të datës 27 nëntor 1911. Kjo gazetë botoi memorandumimin e parë të xhonturqve. Dëgjoni se çfarë shkruan! Po ju lexoj disa pjesë të shkëputura:

Çdo grek, armen, sllav, i punësuar në administratën e shtetit, do të mbajë në të, të gjitha shenjat dalluese të kombësisë së tij të veçantë... do t'i shërbejë Perandorisë Osmane, por duke e parë jo si atdheun e vet, por si një të huaj që i shtyp, për të cilin detyrohet të përkujdeset respektivisht, duke e mashtruar dhe dobësuar...

Sa grekë të Turqisë, - vazhdon më poshtë, - do të shkonin të bombardonin Athinën? Dëgjoni:

Çfarëdo lëshimesh që t'u bëjmë të krishterëve, përballë do t'i kemi... Të gjithë këta popuj, dikur aq të dobët, të parëndësishëm dhe servilë, u rigjallëruan me ndihmën e reformave tona, dhe duke u fuqizuar ata largoheshin prej nesh... në rrethanat e sotme e kemi të pamundur të ndërmarrim çfarëdolloj reforme pa punuar ndërkohë për vetëshkatërrimin tonë... Turqia mund të ekzistojë vetëm nëse sundohet nga turqit... Pa reforma, jemi një kufomë... Me reformat, të krishterët do të marrin pushtetin dhe ne do të shndërrohemi në pluhur.

Memorandumi thotë edhe shumë gjëra të tjera. Kush është rezultati që nxirrni, të dashurit e mi? A nuk është e qartë sa drita e diellit, se për xhonturqit, zgjidhja e vetme është zhdukja e të krishterëve? E bënë këtë me armenët, dhe tani është radha jonë.

- Dhe si mundemi të reagojmë? - pyeti Pangrati mendueshëm. Por Galinosit kjo shprehje, iu duk si një mënyrë për t'i dhënë mundësi Kapetanidhit që të shpaloste pikëpamjet e tij. Siç dukej, Pangrati e kishte parapërgatitur takimin.

- Kërkohet që ne grekët e Pontit të bashkohemi. Të organizohemi dhe të jemi vigjilentë, - parashtroi pikëpamjen e tij Kapetanidhi.

Papritur, hyri në kafene Kritodhimosi, që kishte mbaruar *Frontistirion* dhe tani ishte mësues. Ata e ftuan në shoqërinë e tyre, ai fillimisht hezitoi, por pastaj u ul. Fytyrën e kishte gjithë njolla të errëta, në sy, në buzë, në hundë, në faqe.

- Ç'dreqin pësove? Kush të katandisi kështu? - e pyeti Pangrati.

Kritodhimosi bëri një gjest të papërcaktuar. Diçka midis "s'ka ç'ju duhet" dhe "kush rri dhe ju shpjegon tani".

- Disa ditë më parë Aristokliu më tha se të keqtrajtuat tre xhandarë, - ndërhyri Galinosi.

- Po Allargaja edhe për avulloren thotë se po lundron në pus,
- tha me sarkazëm Pangrati. - Pa na thuaj tani! Të ra në kokë për ndonjëren dhe të zhdëpën?

- Nëse është e vërtetë që të keqtrajtuat xhandarët, ta shkruaj në gazetë. E kemi për detyrë ta denoncojmë, - i dha zemër Kapetanidhi.

- Nuk dua telashe. As mos e mendoni diçka të tillë. Mirë që nuk më rrasën në burg. Më kapën jashtë kur kishte filluar ndalimqarkullimi. Tjetër gjë më shqetëson - kundërshtoi Kritodhimosi duke iu marrë goja.

- Po të bëjnë shantazh që t'u japësh pará? Është një arsye më shumë që ta denoncojmë ngjarjen.

- Jo, për atë Zot! Për mua kjo ngjarje ka marrë fund. Ky është problemi im! - u përgjigj ai, dhe tregoi dy dhëmbët e përparmë të thyer.

- Të kanë sakatuar, ore! Shko te Manoli Parisiu në "Uzun sokak". Është dentisti më i mirë! Do të të vendosë një urë, *bridge work*, si i thonë anglezët. Jo, më mirë thuaji të të vendosë dhëmbë artificiale me vidhë. I vidhos te rrënjët. Ia pashë një djaloshi që i kishte vënë. Punë të shkëlqyer kishte bërë! - e këshilloi Pangrati.

- Po, tek ai vajta dhe konkludua tek ato me vidhë. Por derisa të përfundojë procedura, si do të jap mësim në shkollë? Do të bëhem qesharak me nxënësit e mi.

- Ke të drejtë, është problem... Si mund t'i shqiptosh fjalët? Duhet të kesh kujdes, përndryshe mund të të keqkuptojnë! - i tha me shpoti tjetri.

Kritodhimosi nuk i dha rëndësi ngacmimit të tij, por iu lut Galinosit që të bisedonin vetëm për vetëm dhe u zhvendosën në një tavolinë tjetër.

- Kam ditë që doja të të takoja, por nuk mund të artikuloja asnjë fjalë. Më ishte ënjtur e gjithë fytyra. Po shkoja te dyqani i përgatitjes së vulave të Gjigandidhit, pasi Leonidha punon edhe të dielave, dhe ishte një shans që të takoheshim dhe të flisnim. Nga ato që do të të them, nuk duhet t'i thuash asgjë Kapetanidhit. Do t'i botojë, dhe unë nuk dua telashe të tjera.

- Të jap fjalën.

- Njëri prej xhandarëve, që më torturuan, përmendi emrin tënd. Më godisnin dhe më pyesnin që t'ju tregoja me cilët takohesha fshehtazi gjatë natës. Nëse përgatiteshim për ndonjë kryengritje dhe budallallëqe të tilla. Më kot përpiqesha t'i bindja se thjesht u vonova, prandaj më gjeti jashtë ndalimqarkullimit. Ai më i gjati dhe më i bëshmi prej xhandarëve, më pyeti edhe për ty: "A bën pjesë edhe Galinos Fillonidhis në grupin tuaj gueril?". Unë këmbëngulja se nuk ekzistonte asnjë grup dhe asnjë komplot, por ata vazhdonin të më godisnin, derisa më lanë pothuajse pa ndjenja. E konsiderova si detyrim që të të paralajmëroj.

- Po më habit. Asnjëherë nuk jam përfshirë në komplete dhe asnjëherë nuk më kanë rënë në qafë xhandarët.

- Është e çuditshme se përveç emrit tënd, të mitropolitit dhe të deputetit Mateo Kofidhi, nuk përmendën asnjë emër tjetër.

- Zotin Kofidhi e kam takuar rastësisht para dy apo tre muajsh në Mitropoli. Ndoshta na pa dikush dhe bënë lidhjen, meqë edhe ai është me origjinë nga Kromna. Mendoj se e kanë thënë ashtu kot, me shpresën se mos kapin ndonjë peshk.

- E kisha për detyrë të të informoja. Merr masat, dhe nga ato që të thashë, asnjë fjalë, - e përfundoi Kritodhimosi rrëfimin e tij dhe u largua, ndërsa Galinosi u kthye përsëri te miqtë e tij.

- Ç'sekrete kishit me Kritodhimosin? - e pyeti Pangrati.

- Folëm në lidhje me shkollën dhe mësimdhënien. Ai mbaroi *Frontistirion*, por nuk bëri studime të mëtejshme. I duhet ndihma ime për disa çështje. Asgjë me rëndësi, - u përgjigj Galinosi dhe shtoi: - A e dini se kush do të shfaqet nga momenti në moment? Aristokliu! Ty Pangrati, të dëgjoi pardje kur ishim te Kokëarta që lamë takim.

- Allargaja! Mirë se të vijë! Miq të mi, nëse dëshironi ta vazhdojmë bisedën, shkojmë te taverna e Kalevrasë, në bregun e Dhafnundës, - propozoi Pangrati, dhe menjëherë u ngritën të tre.

11

Kur jeta jonë personale atakohet dhe humbet karakteristikat e saj dalluese, kujtojmë se i humbet këto e gjithë bota. Përkundrazi, kur na kaplon euforia, vuajtjet e botës, bëhen më të vogla për sytë tanë.

Ndryshimi i madh në jetën e Fillanthit rastisi të bëhej në kohë të trazuara dhe ogurzeza. Por ndërkohë, pas kontakteve erotike që pati me Galinosin në Cabashin, e pushtoi një valë entuziazmi dhe dyshimet e saj u bënë copë e çikë. Bota përreth saj shndriste.

Tashmë priste me padurim që të bënte fillimin e ri. Me t'u kthyer në shtator në Ordu, iu përkushtua gjithçkaje që kërkonte ceremoniali i martesës. Megjithëse ishin kohë të vështira, donte që dasma e saj të ishte mbresëlënëse, aq sa e lejonin rrethanat. Gjithë ditën i jepte urdhra shërbëtores së tyre, Simellës, dhe gjithkujt që merrej me përgatitjet e dasmës, pa i shpëtuar asnjë hollësi. Merrej me shtypjen e ftesave në poligrafik, me qirinjtë me bazë të kuqe që do të mbanin miqtë dhe të afërmit gjatë ceremonisë në kishë, me kë fustan do të shkonte në hamam të shtunën, në vigjilje të ceremonisë, për këmishën, kollaren, shaminë prej mëndafshi dhe çorapet që do t'ia dërgonte si dhuratë dhëndrit, si dhe me shumë gjëra të tjera, që nga fustani i saj i nusërisë dhe mobilet e pajës e deri tek organizimi i mbrëmjes festive. Vetëm për gjetjen e muzikantëve, pasi më të kamurit sillnin muzikantë edhe te shtëpia e nuses, u interesua babai i saj. Por edhe aty ndërhyri ajo, duke kërkuar që orkestra të kishte violinë, klarinetë, trumbetë, lirë me pesë korda, dajre, qemane. Kështu bëhej vitet e fundit në familjet e kamura të Ordusë. Me cyle apo zurna dhe me lodër, tashmë argëtoheshin vetëm më të varfrit, dhe sigurisht edhe me lirë.

Dasma u bë në mes të nëntorit me madhështinë dhe festimet që u shkonin për shtat të dyja familjeve të kamura. Fillanthi shkëlqente dhe buzëqeshte gjatë gjithë kohës që zgjatën zakonet e dasmës, dhe vetëm të shtunën pasdite, sapo filloi ahengu, dhe ndërkohë që mikeshat po e krihnin në dhomën e saj, ajo ia shkrepiti të qarit. Por buzëqeshja iu rikthye shpejt në fytyrën e saj dhe ditën tjetër ceremonia martesore u krye në një atmosferë të gëzueshme dhe festive.

Pastaj kurorat qëndruan për një javë në vilën e Semeniadhit dhe për fatin e saj të mirë, të paktën në qendrat e mëdha urbane, ishin zhdukur zakonet e së kaluarës, si larja dhe puthja e këmbëve të vjehrrit në darkë nga nusja. Por ndërkaq, respektuan zakonet që të mos flinin në të njëjtin krevat natën e parë të martesës. Fjetën të nesërmen dhe kur u zgjua në mëngjes, Galinosi hodhi të holla te dysheku, si tregues dhe si shpërblim për virgjërinë e saj. Por për të afërmit ishte një gënjeshtër, pasi Fillanthi ishte katër muajsh shtatzënë, dhe për fat të mirë, barku nuk i dallohej. Kjo ndodhi si rrjedhim i kontaktit që patën në Cabashin. Ia kishte thënë vetëm së ëmës dhe Galinosit dhe vendosën ta mbanin të fshehtë nga të tjerët, duke menduar që të përballeshin më vonë me këtë problem.

Më 24 nëntor mbërritën me avulloren “Mitat Pasha” të Kompanisë Osmane në portin e Trapezundës, ku i priste Panxoja. Së bashku me çiftin erdhi dhe Homer Semeniadhi. Tetë barka u desh të pajtonin që të nxirrnin në mol pajën e Fillanthit dhe dhuratat e të ftuarve. Sëndukë, krevate, tavolina, enë kuzhine, dyshekë, mbulesa, sixhade, valixhe, ndenjësë, kolltukë, pasqyra, dollapë, gramafon dhe shumë objekte të tjera më të vogla. Në vazhdim i ngarkuan nëpër karroca, në mushka dhe disa në supet e hamejve. Të sapomartuarit dhe Semeniadhi hipën te pajtoni që kishte marrë me qira Panxoja dhe karvani mori të përprjetën e Doganës, duke tërhequr vëmendjen e të pranishmëve.

Kaluan “Gjaur Meidanin” dhe morën rrugën drejt “Uzun sokakut”, që do të thotë rrugë e gjatë. Pasi përshkuan treqind metra, aty ku lartësohej banesa luksoze e Kostaq Theofillaktusë, që i thoshin dhe pallat, u kthyen majtas. Pak para se të arrinin te sheshi “Zeitnik”, Semeniadhi i tha karrocierit të ndalonte.

Në krahun e djathtë të rrugës, Fillanthi dalloj shtëpinë e tyre të re, që ishte e tëra e bardhë, përveç trarëve prej druri. Dykatëshe, dhe me verandë, kopsht, stallë, ndërsa në katin përdhes kishte dhe qilar. Drejt përpara dhe në thellësi, dallohej shtëpia e stërmadhe e Kapajanidhit, mbrapa saj, pallati i Theofillaktusë dhe përballë banesa e Adam Efremidhit.

- Me këmbë të mbarë! Futuni me të djathtën! - u sugjeroi Homer Semeniadhi teksa u ndal te dera e oborrit të rrethuar me kangjella.

Ecën nëpër rrugicën e ngushtë të shtruar me pllaka, e cila ndante në dysh kopshtin me bar dhe në vazhdim u ngjiten në kat të dytë me dhomat e pamobiluara, ndërkohë që hamejtë shkarkonin dhe ngjisin gjërat në mbikëqyrjen e Panxos.

Fillanthi doli në verandë dhe po sodiste qytetin përreth. Që nga Kodra e Hirtë ose Poz Tepe, dhe deri në anën e saj veriore, në drejtim të detit. Kishte një ndërthurje idilike midis ngjyrës së qeramikës së çative, ngjyrës së gjelbër të kopshteve, ngjyrës së hirtë të minareve, ngjyrës së bardhë të kambanoreve dhe tutje thellë, ngjyrës së kaltër të detit.

- Pothuajse drejt lartësohet *Frontistirio*, - filloi t'i shpjegojë Galinosi. - Në të djathtë Mitropolia, më tutje Shën Gjergji dhe më në lindje, mbi shkëmb, fari dhe Leondokastro ose Gjuzel Sarai. Poshtë mureve të tij kalon një rrugë nëpër tunel. Përballë, aty në jug, është Poz Tepe ose mali Mithrios, që e ka marrë emrin nga perëndia me prejardhje aziatike Mithra. Në lindje të tij, nuk duket, ndodhet kodra ku ngritën kampin e tyre mercenarët grekë për të cilët na flet Ksenofoni i lashtësisë.

Zëri i tij tingëllonte melodioz dhe i butë. Ajo u kthye dhe e vështrroi. Flokët e tij të zinj dhe me onde i krihte anash, ndërsa vështrimi i tij me shkëndijat që lëshonte, të bënte përshtypje. Të dukej sikur sytë e tij vallëzonin. Tiparet e fytyrës tregonin fisnikëri dhe pozitivitet. Por mustaqet e tij dukeshin disi më të mëdha se sa rekomandoheshin, ndërsa e çara në mjekër, produkt i një grushti gjatë stërvitjeve të boksit në Athinë, ishin në kundërshtim me tiparet e tjera të fytyrës së tij. E egërsonte disi. Ndoshta e bindte të linte mjekër për ta fshehur këtë të çarë, si dhe të shkurtonte pak mustaqet.

- Pse shikoja vazhdimisht shtëpi të varfërish nëpër rrugët qendrore ku kaluam? - e pyeti.

- Në të kaluarën grekët e pasur, e kishin zakon t'i ndërtonin paksa larg vilat e tyre, nga frika se mos sfidonin osmanët, dhe kjo urbanistikë u ruajt deri tani, - u përgjigj Galinosi dhe vazhdoi: - Në perëndim lartësohen kështjellat e Komnenëve, që në periudhën e Perandorisë së Trapezundës, që siç dihet, ekzistoi dyqind e pesëdhjetë e shtatë vjet, 1204-1461.

Në krah të tij ndihej shumë rehat, por njëkohësisht ndiente edhe nevojën për ta njohur në thellësi. Megjithëse mbante në bark fëmijën e tij dhe ai ishte tashmë burri i saj, nuk dinte shumë gjëra për të. Mezi priste të mbeteshin vetëm, të diskutonin, të shkëmbenin mendime dhe pikëpamje, të afroheshin më shumë mes tyre.

Por ndërkohë, vjehri i saj, meqë nuk pranuan propozimin e tij për të bërë një udhëtim martese në Paris, u propozoi të vendoseshin në hotelin "VIL" derisa shtëpia të rregullohej dhe të bëhej funksionale. Për sa i përket udhëtimit, nuk ua lejonte shtatzënia e Fillanthis. Sigurisht që si pretekst përdorën mësimet që Galinosi duhej t'u jepte nxënësve, të cilët ndërkohë, i kishte lënë pesëmbëdhjetë ditë pa mësim.

I dhanë Panxos udhëzime ku të vendoste përafërsisht mobiliet e shtëpisë, e lanë aty që të mbikëqyrte hamejtë dhe u larguan. Që të nesërmen, ajo do të kujdesej vetë që t'u gjente vendin e duhur.

Të gjitha mobiliet dhe pajisjet u vendosën aty ku dëshironte ajo. Vetëm zyrën e tij të punës, Galinosi e mobiloi si donte vetë. Brenda javës dhe ndërkohë që vjehri i tij i kishte hipur anijes për në Ordu, ata u vendosën në shtëpi. Të ardhurat e saj, tashmë si pronare e të gjithë ndërmarrjes, i siguronin mundësinë për të marrë një shërbyese dhe punësuan Rasmien, me origjinë nga Surmena.

- Surmena si emër, rrjedh nga bashkimi i dy fjalëve dhe rënies së zanores fundore, - i shpjegoi etimologjinë e fjalës Galinosi. - Rrjedh nga *Issu ormon*, domethënë në grykëderdhjen e lumit Issos.

E njëjta gjë që ndodhi me Kostandinopojën: *is tin Polin, Instambul* ose *Stamboll*. Ose akoma: *is Amison (në Amison), Sampsunda*, ose *is tu Mella, stu Mella, su Mella, Sumella*.

Galinosi jepte mësimë dhe mbikëqyrte punën në fabrikën e lajthive. Por edhe Fillanthi nuk rrinte duarkryq. U regjistrua si anëtare e Vëllazërisë së Zonjave *Përkujdesja* dhe merrte pjesë në aktivitetet e saj. Duke qenë se kishte mbaruar Shkollën Femërore dhe zotëronte frëngjishten, asaj iu rezervua një pritje tepër e veçantë. Madje e emëruan si mbikëqyrëse, pa rrogë dhe me pak orë pune në javë, në punishten e punimeve të dorës që funksiononte pranë Vëllazërisë, për të ndihmuar vajzat e reja pa të ardhura. Tetëdhjetë vajza mësonin në këtë punishte profesionet e qëndisjes, prerjes dhe qepjes, dhe paralelisht punonin aty dhe paguheshin. Shumë shpejt u njoh me mjaft zonja të shtresës së lartë, zuri mikështa me të cilat shkëmbejin vizita, gjatë të cilave shërbehej çaj dhe diskutonin për të gjitha çështjet. Kur Fillanthi i ftonte në shtëpi, vinte në gramafon disqe me këngë europiane apo edhe greke, që incizoheshin në Izmir dhe në Stamboll.

Me ndihmën e Rasmies, mori përsipër edhe punët e shtëpisë. Në dyqanin e Kallafatidhit, blinte çokollata, qumësht *Nestle* për vizitat e mikështave gjatë të cilave pihej çaj, blinte kakao, djathëra zvicerane, shampanjë, vermut, verëra italiane dhe çdo gjë tjetër që ia kërkonte pozita e tyre shoqërore. Kujdesej edhe për blerjen e druve, të cilat i sillnin çdo të mërkurë fshatarët nga malet, qymyr për mangallin e dhomës së gjumit dhe porositi një ikonostas prej druri të skalitur, të cilin e vendosi lart, te cepi i shkallës. Bleu madje edhe llamba luksi për të pasur dritë të bollshme, si dhe një lavatriçe gjermane me kasë prej druri dhe kazan rrotullimi të alternuar. Më në fund, me ndërmjetësimin e Panxos, bleu një pajton të përdorur si edhe një kalë, dhe dilnin me Galinosin deri në lagjet e jashtme të Trapezundës, sigurisht kur mbante koha dhe nuk kishte shumë punë.

U kujdes gjithashtu që të përmirësonte veshjen e të shoqit, që të kishte paraqitje sa më të mirë. Vizitoi dyqanin e kapelave të Miropullos në rrugën e Mitropolisë, dyqanin përballë të

Dhimitriadhit, që shiste stofra dhe rroba të gatshme, dyqanin e këpucëve të Andronikidhit në “Ozun sokak” si dhe dyqanin e rrobave moderne të brendshme të Ikonomidhit në "Konduradhika". Së fundmi, ia arriti ta bindte të priste pak mustaqet dhe të linte mjekër të shkurtër.

Mundet që Galinosi të mërzitej me të gjitha këto përkujdesje, por ajo gjente mënyrën për të ndikuar tek ai. Veç përkujdesjes së ngrohtë me të cilin e trajtonte si edhe argumenteve se nuk e lëshoi shumë dorën, si të tjerë të pasur që blinin bilardo, apo vendosnin në banesat e tyre sisteme ngrohjeje qendrore, ajo prekte edhe çështje që i interesonin atij. Galinosi e furnizonte me romane të përkthyer: *Të mjerët, Konti i Monte Kristos, Shën Mëria e Parisit, I fundmi i Mohikanëve, Tre muskëtierët* si edhe libra të ndryshëm të Zhyl Vernit dhe hapnin bisedë në lidhje për ta.

Këto diskutime i pëlqenin edhe Fillanthit. Njëkohësisht, ajo admironte kulturën e tij të gjerë, mendjen e tij të zhdërvjellët dhe të ndriçuar. Shumë herë, i zinte mesnata duke diskutuar. Ajo strukej në prehrin e tij dhe ndiente se përjetonte një lumturi të pamat.

12

Kur i flet rrezikut, mos u habit pse të përgjigjet.

- I tregove gruas tënde për mua? - e pyeti Talina, sapo ai vajti ta takonte, pas shtatëmbëdhjetë ditësh e netësh torturuese. Toni i zërit të saj ishte disi qortues.

Ç'qëllim kishte? Me çfarë të drejte i bëri një pyetje të tillë? Mos ndoshta e kishte shtyrë vetmia? Apo sepse, nga përlllogaritja e gabuar që bëri Galinosi, apo dhe prej shpërdorimeve të saj, kishte mbetur që prej dy ditësh pa ushqime? Dhe kjo, kombinuar me të gjitha ato që ajo imagjinonte mbi drekat, darkat dhe dëfrimet në të cilat merrte pjesë ai me bashkëshorten e tij? Mos vallë ishte dëshpërimi dhe egërsimi që i solli mbyllja në vetvete? Mos ndoshta trajtimi i padrejtë që po i bënte fati, krahasuar me jetët e të tjerëve? Apo ndoshta të gjitha së bashku?

Por, nëse provonte të shqyrtonte thellë në shpirtin e saj, do të rrëzonte të gjitha pikëpyetjet e mësipërme dhe do të mbetej vetëm një përgjigje: natyra e femrës. E asaj femre që kishte xhelozë për një grua tjetër, pavarësisht se kjo zili nuk justifikohet nga asnjë angazhim, premtim apo shfaqje të ndjenjave të dashurisë nga ana e Galinosit. Xhelozë, e cila guxonte të shfaqej edhe në rrethana të tilla. Si një fenomen ndoshta absurd dhe të pakuptueshëm do ta quanin të gjithë ata që nuk patën kënaqësinë të eksplorojnë botën e brendshme të njerëzve. Galinosi ndërkohë, e trajtoi si një reagim të natyrshëm.

- Jo, - iu përgjigj me një buzëqeshje të hidhur. - Nuk ia përmenda. Mund të rrezikohet pa qenë aspak e përfshirë. Për më tepër mund t'i shpëtojë pa dashje ndonjë fjalë, ose nëse e marrin në pyetje,

i bëjnë presion duke e torturuar dhe të na tradhtojë. Përpiqem të mos u ngarkoj të tjerëve gjëra për të cilat përgjegjësia është e imja. Ndoshta mund të bëhej dhe xheloze, ashtu si ti.

- Nuk jam xheloze! Me çfarë të drejte... - filloi të thoshte Talina, por shpërtheu në vaj dhe dënesat mbytën fjalët që donte të thoshte.

Galinosi trazonte i heshtur me mashë thëngjijtë në mangall, pasi dhjetori hyri me një të ftohtë therës.

- A do të mund të flije këtu sonte? Ishte më tepër shprehje e brengës së saj, sesa një pyetje.

- Ndoshta më jepet rasti një herë tjetër.

Heshtën përsëri. Llamba e vajgurit lëshonte një dritë të zbehtë, dhe muret e dhomës ngjnin më të verdha, më melankolike. Dritën e diellit e pengonin grilat e mbyllura dhe copat e zeza mbërthyer në dritare, dhe detyrohej ta ndizte herët, ndërsa i ftohti nuk e lejonte më ta linte derën hapur.

- Çfarë bëhet në botën jashtë kësaj shtëpie?

- Ushtritë ruse hapën fortifikata afër qytetit Arhavi, pesëdhjetë kilometra në jugperëndim të Vatumit, dhe po mbrohen nga osmanët. Të palëvizshme dhe të qëndrueshme do ta quaja unë këtë gjendje, megjithëse të gjithë përjetojnë një shqetësim të papërcaktuar. Askush nuk e di se çfarë mund të ndodhë. E keqja është se janë ndërprerë të gjitha linjat e anijeve për në Rusi. Vetëm me varka me qira dhe në mënyrë të paligjshme mund të ikësh.

Gjëra të tjera nuk i tha. Po ngrysej dhe ai nxitonte se mos e kapte ndalimqarkullimi. Kontrollloi rezervat e qymyrit dhe të vajgurit dhe u largua, duke e siguruar se do të kthehej shpejt.

Ç’do të thoshte vallë “shpejt” për Galinosin? Dy, tri, pesë ditë? A e kuptonte ai, se sa ndryshe ecte koha për Talinën? Se sa më ngadalë dhe në mënyrë torturuese ecte? Ose më mirë, nuk ecte fare. Mbetej në vend, si uji i ndenjtur.

13

Nuk ka të sotme pa të djeshme dhe anasjelltas. Edhe nëse ti e harron të kaluarën tënde dhe nuk i përdor gurët e saj, e kujtojnë të tjerë, duke përzgjedhur atë që u duhet apo duke e shtrembëruar, atë, dhe e ndërtojnë ashtu siç u intereson. Dhe pastaj, vetëm kjo ngrehinë shfaqet në sytë e njerëzve, por në njëfarë mënyre, edhe në sytë e tu.

Atë ditë nga fundi i janarit të vitit 1916, binte shi. Rrugët e pashtruara, të pasistemuara, me kalldrëme të shkatërruara dhe me dhé të Trapezundës, ishin të mbushura me ujë dhe baltë. Galinosi po ngjitej përpjetë sokakëve të lagjes “Jeni Xhuma”, që banohej vetëm nga turq, ashtu siç banohej vetëm nga grekë, lagjja e “Shën Gjergjit”. I shqetësuar dhe me mendime të zymta në kokë, nuk i bënte përshtypje që shkelte nëpër gropa dhe që balta i kishte vajtur deri te pala e pantallonave.

Përse, pyeste veten, Jakup-Jakovi dërgoi çirakun e tij që ta thërriste në shtëpi, e të mos takoheshin në dyqanin e tij? Çfarë kishte ndodhur? “Është i sëmurë”, pretendoi çiraku, por Galinosi nuk u bind.

Shtëpi si kasolle, shtëpi dykatëshe të ndërtuara me shije, shtëpi përdhese ku çatitë, në disa pjesë, ishin të vithisura dhe muret gati për të rënë, mure oborresh të larta dhe prej guri, për të penguar vështirimet kureshtarë, kopshte të zhveshura prej dimrit dhe pemë të zhveshura, e shoqëronin gjatë gjithë rrugës. Në të djathtë të tij dëgjonte, dhe herë pas here shikonte, ujërat e rrëmbyeshëm të lumit Gugun Dere.

Instinktivisht, mendja i vajti te Talina. Që në nëntor, nuk mund ta kalonte më përroin mes për mes, për shkak të shtimit të prurjeve,

gjë që ndikonte edhe në rrallimin e vizitave të tij. Dhe sa herë shkonte, ndiqte itinerare të ndryshme. Herë duke marrë monopatin para urës së Pazarit, dhe herë të tjera, duke i ndryshuar vazhdimisht rrugicat ku kalonte, duke i rënë nga famullia e Shën Vasilit. Zgjidhte ditët me shi, gjatë të cilave numri i kalimtarëve në rrugë pakësohej, në mënyrë që rreziku për të krijuar dyshime, të ishte sa më i vogël. I dhimbsej dhe pikëllohej për vetminë e saj, por rrethanat nuk ia lejonin t'i ofronte diçka më tepër.

Vazhdoi t'i ngjitej rrugës deri te xhamia Jeni Xhuma, ku imami me çallmë dhe çadër në dorë, hipur në minare, ftonte myslimanët për lutje, me një zë të kadifenjtë, të cilit i jepte tone të zgjatura akrobatike, herë duke e ngritur dhe herë duke e ulur, thua se po jepte shpirt. Duke u kthyer për nga lindja, dhe në vazhdim për nga jugu, u gjend para banesës dykatëshe të Jakupit, e cila lartësohej në shpatin e malit Mithriu Oros, në vijë të drejtë me spitalin "Akritio". Ishte e lyer në ngjyrë të kuqe, dritaret e katit të parë ishin me kangjella, ndërsa në katin e dytë, kishte një ambient pjesërisht të dalë jashtë murit, të mbyllur me vetrata xhami dhe me perde, i quajtur *sahnisi*, një vend qëndrimi, por edhe vrojtimi i grave.

Trokiti me çokun e derës, priti pak dhe pastaj dera e jashtme prej druri u hap duke kërcitur. Një shërbëtoreshë, me shami në kokë që i fshilte fytyrën dhe me shapka, i priu drejt dhomës së pritjes në katin e dytë. Sapo hyri, ndjeu ngrohtësinë e ëmbël që lëshonte soba prej gize. Jakupi ishte ulur në minder, ndërsa në sofrën e ulët para tij ishin vendosur një shishe me konjak dhe dy gota. Kishte veshur robdëshambër ngjyrë jeshile dhe feste në kokë, dhe, ngaqë ishte i shëndoshë, me vetulla të trasha dhe mustaqe të dendura, ngjante me pashallarë të kohëve të largëta.

U përshëndetën, e qerasi me konjak dhe filloi t'i fliste.

- Nga Rizunda kam lajme se rusët po përparojnë. Ushtria turke nuk do të mundet t'u bëjë ballë. Morali u ka rënë dhe kanë filluar dezertimet. Karvanë të tërë me llazë, nga krahinat që pritet të pushtojnë rusët, nisen drejt perëndimit. Së shpejti do të mbërrijnë dhe në Trapezunda.

- Për të më thënë këto më thirrë? - u habit Galinosi.

- Ndoshta rusët pushtojnë gjithë Pontin. Gjithsesi, nëse futen në Trapezunda, myslimanët janë në rrezik. Mes tyre edhe në kriptokristianët. Nëse ndodh kjo gjë, dua ndihmën tënde. Thuhet se në ushtrinë ruse shërbejnë plot armenë dhe do të marrin hak për masakrat ndaj bashkëkombësve të tyre.

- Do të të ndihmoj me ç'të mundem. Megjithëse nuk e besoj se do të jetë e nevojshme, ti nuk ke ndonjë faj.

Jakupi ndezi një cigare dhe e thithi dy apo tri herë fort.

- Kam disa informacione nga rajoni i Argjirupolit. Në Hamsikioj, me seli në Meksilla, gjendet Batalioni i Parë i Punës së Trapezundës.

- Aty kryejnë shërbimin vëllezërit e mi, kanë pësuar gjë?

- I vinin të hapnin rrugë, të ndërtonin ura, të hapnin tunele, të lëronin arat, pra në një mijë e një punë, në të ftohtë, në shi, në dëborë, nga mëngjesi deri në darkë. I detyronin edhe të shtynin vagonët e mbushur me municione dhe furnizime në linjën deri në Meksilla. Dyzet tonë në ditë transportojnë nga porti i Trapezundës. U tretën trupat dhe rrobat e tyre. Edhe ushqimi i tyre është i pakët. Mendoj që e bëjnë qëllimisht, për t'i hequr qafe. Shumë prej tyre i griu tifoja dhe vdiqën. Të tjerë dezertuan, ashtu si Niqifori dhe Angjeli, vëllezërit e tu. Qarkulluan fjalë, por nuk jam i sigurt, se Angjelin e qëlluan xhandarët që po i ndiqnin. Niqifori mundi t'u shpëtojë, dhe dyshojnë se do të vijë në Trapezunda. Në Kromna kanë kërkuar gjithandej. Mund të fshihet dhe nëpër pyje, apo në shpella. Për çdo rast, duhet të ruhemi.

Galinosit i vajt mendja te Angjeli, vëllai e tij më i madh. Megjithëse Jakupi nuk e thoshte qartë, ai ishte pothuajse i sigurt që i vëllai nuk jetonte më. Nuk mund ta imagjinonte dot. Nga dëshmi të njerëzve të tjerë, ai ishte në dijeni për kushtet në batalionet e punës, por lutej që vdekja të mos arrinte deri te personat e tij më të afërt. Po Niqifori? Ku mund të ishte vallë? Si mund të mbijetonte nëpër malet e mbushura me dëborë? Po e gjora nënë e tij, gjyshërit, motrat e tij? Me siguri lajmi i kobshëm do të kishte arritur në Kromna, duke i zhytur ata në zi dhe dëshpërim.

- Nga çfarë të ruhemi? - pyeti, sapo mendimet iu qartësuan disi.

- Çfarë do të thuash me këto fjalë, Jakov? Nëse shfaqet vëllai im, unë ta dëboj?

- Turqit kanë dyshime edhe për të afërmit e vjetër të kriptokristianëve, pavarësisht se sillen si myslimanë. Sado të vonohen, do të nisin të kërkojnë për Niqiforin dhe do të vijnë dhe tek unë.

- E përse duhet të kesh frikë? Nuk po e fsheh ti.

- Pikëllimi nuk po të le të mendosh qartë. Për vajzën armene e kam fjalën! A nuk fshihet në shtëpinë time të vjetër? E pra, do të hapin qitapët e tyre në bashki, në komuna dhe në Administratë dhe do të zbulojnë të afërmit e Niqiforit, të krishterë dhe jo të krishterë. Xhandari Hamza Hafiz nuk dyshoi, dhe as nuk kishte mundësi të kontrollonte kaq dosje dhe të dhëna. Edhe nëse do të fillonte të kontrollonte, unë do ta merrja vesh dhe do të merrnim masa. Tani ka shumë mundësi që të kontrollojnë, dhe shpejt a vonë, duke kërkuar për Niqiforin, do të gjejnë atë vajzë. Do t'u duhet kohë derisa të mbledhin informacione, por asnjëherë nuk i dihet. Madje mund të na kenë regjistruar që tani në defterët e tyre. Merr masa sa më shpejt.

- Do të kujdesem të zhvendoset në vend tjetër, mos u shqetëso, - e siguroi Galinosi dhe menjëherë e pyeti: - Më thuaj të vërtetën, e vranë Angjelin?

- Thashë të mos të ta thosha menjëherë. Të rroni vetë! Sa keq më vjen për djalin!

Galinosi u largua. Tani, veç pikëllimit për vëllanë, shqetësohej edhe për çështjen e Talinës. I premtoi Jakupit se do t'i gjente vend tjetër për ta strehuar, pa pasur asnjë plan paraprak. Kujt mund t'i drejtohej? Në të njëjtën kohë mallkonte dhe fatin e tij. Përse t'i binte atij një përgjegjësi e tillë? Pse të vinte në rrezik familjen e tij? Por menjëherë bëri kryqin.

- Të gjitha janë punët e Zotit, - tha me vete.

Në vend që të shkante në shtëpi, mori rrugën për në fabrikë. Për një moment mendoi të kërkonte ndihmën e Panxos, por shpejt e kuptoi se e kishte gabim. Do të ishte ndër të parët, për të cilin do të dyshonin se fsheh Niqiforin.

Kaloi nga kafja e Kanxait ku së fundmi takonte shpesh Pangratin dhe Niko Kapetanidhin dhe ndonjëherë Kritodhimosin.

Por nuk gjeti asnjërin prej tyre. Porositi kafë dhe pyeste veten sesi ta zgjidhte problemin, kur në lokal hyri Allargaja.

- I dashuri im, Galinos! - thirri dhe u ul afër tij. - Një herë të takoj, dhe dhjetë të tjera të humbas. Sigurisht, je familjar, të kuptoj. Si po ecën shtatzënia e bashkëshortes? Gojët e këqija thonë se e le me barrë para se të martoheshit. Është e vërtetë? Sipas llogarive që bëjnë, del se është shtatëmuajshe. Nuk ka ndonjë gjë, vëlla, burrë je! Kam dëgjuar se keni dhe shumë probleme në ndërmarrje. Pritej kjo gjë, përderisa u ndërprejnë eksportet drejt Rusisë. Nuk ka as lajthi që të blini. I grumbulloi ushtria dhe prej tyre prodhon vaj e sapun.

E pra, sot mbërriti karvani i parë me llazë nga viset lindore dhe ngritën çadra te sheshi “Taksim”. I ndjekin rusët dhe do të vijnë dhe të tjerë. Miku im, përjetojmë ngjarje historike me rëndësi botërore.

Nuk mungojnë edhe ngjarje të tjera, ato të përditshmet. Vëllazëria që ndihmon të varfrit do të organizojë mbremje vallëzimi...

Artistokliu vazhdonte me llomotitjet e tij të papërmbajtura, por Galinosi nuk e kishte mendjen aty. Fjalët e tij i vërtitëshin në veshë si një buçimë e pandërprerë dhe e pakuptueshme. U zhyt në mendime dhe rendte pas fantazmave të tij të pakapshme. Por kur në lokal u futën pesë gra myslimane me ferexhe, që kërkonin në mënyrë imponuese madje, ndihmë në të holla për marinën turke, Galinosi iu rikthye realitetit. Dha kontributin e tij, ashtu siç bënë të gjithë klientët grekë të lokalit, dhe në vijim po dëgjonte indiferent Allargën.

- Kështu ndodh, i dashuri im! Disa detyrohen të dezertojnë ose nuk shkojnë ushtarë, dhe të tjerë ia kalojnë për bukuri, duke shërbyer nëpër rrobaqepësi ushtarake. U kujdes vetë mitropoliti për këtë. Disa që janë me origjinë nga zonat rurale marrin me qira dhoma të mobiluara te Harallambos Papadhopollosi, në lagjen “Gjuzel Saraj”.

Mendon se di ndonjëri prej tyre të qepë? Ata që janë nga Trapezunda, i çojnë copat te bashkëshortet, motrat, tezet, gjyshet. Gratë i qepin, ndërsa ata sillen gjithë ditën kafeneve dhe të pasnesërmen i dorëzojnë. Sa për ata që janë nga fshatrat, paguajnë

punëtore, pastruese, qëndistare, endëse dhe larëse rrobash. Një i njohuri im nga Mesarea paguante për këtë, shërbëtoren e Feizelit, të orëndreqësit përballë firmës tënde. Por ajo u martua pardje dhe tani kërkon tjetër. Do të më thuash, a kemi të drejtë të bëjmë kritika ne që paguam *tepel*-in për të mos u mobilizuar, ngaqë prindërit tanë janë në gjendje të mirë ekonomike? Pa dyshim! Ne paguam dyzet e pesë lira ari, ata çfarë paguan? Dikush punoi që të mblidhen kaq pará...

Befas, Galinosit i shkrepri një ide dhe tashmë kërkonte shkak që të shpëtonte nga ai, i cili pa dashje u bë frymëzuesi i tij, por në të njëjtën kohë edhe torturuesi i tij, me lumin e fjalëve që lëshonte. Për fat të mirë, në momentin e duhur u shfaq në lokal Pangrati. Dukej që ishte në qejf, përndryshe do të kishte kthyer majat nga thembrat dhe do të zhdukej për të mos u takuar me Allarganë.

- Ti ore, që i rëndon tokës! Mbylle atë gojë, bretkosë! - e zbukuroi me epitete ai, dhe vazhdoi: - Çfarë të ka bërë, ore, që e torturon dhe e godet me atë gjuhën tënde që e ke si kopani kur lajmë velenxat në lumë?

- Je i pasjellshëm dhe ofendues! - reagoi Aristokliu. - Si një fqinji im, Jorika...

- Eeej! Pusho, Allarga, dhe dëgjo! - e ndërpreu Pangrati. - Sot, do të marr hak, jam i vendosur! Që thua ti, në lashtësi, kur Ksenofoni përfundoi në vendet tona me mercenarët e tjerë dhe burrat e tij thërrisnin “deti, deti”, që nga lartësia Thihis, në mes tyre ishte dhe njëri që quhej Allargidhis.

- Por...

- Pusho, tani po flas unë. Allargidhisi ishte rapsod dhe për të kënaqur Ksenofonin dhe Hirisofin, rrëfente histori në vargje.

- Po ç’lidhje... - u përpoq ta ndërpriste përsëri Aristokliu, por pa rezultat.

- Një pjesë e eposit që rrëfente, ishte nga *Odiseja* e Homerit. - Dhe Pangrati filloi të recitonte vargje nga *Odiseja* dhe nuk kishte ndër mend të mbaronte. Galinosi e mbante mend që nga shkolla, aftësinë e tij mbresëlënëse për të mbajtur mend tekste shumë të gjata. Aristokliu më kot përpiquej të merrte fjalën, dhe për herë të

parë Allargaja gjeti ustanë, megjithëse ishte një avokat.

Galinosi përfitoi nga rasti dhe u largua, ndërsa Pangrati vazhdonte me po atë vrull, pavarësisht se në disa raste i ngatërronte vargjet e Homerit, apo harronte vargje të tëra, ose hidhej nga njëra këngë e veprës te tjetra.

Rrugës për në shtëpi, bluante me mendje idenë që i lindi në lokal, e cila ndoshta, mund t'i jepte zgjidhje problemit të Talinës.

- Informova Vëllazërinë se derisa të lind, nuk do të shkoj më në shkollë për të dhënë mësim, - i tha Fillanthi sapo u ulën në kolltukët e stilit european të hollit.

- Dole jashtë me këtë shi? Mendim i papjekur në gjendjen që je. Duhet të tregosh kujdes.

- Dërgova Rasmien, nuk vajta vetë, - e qetësoi ajo dhe e përkëdheli në fytyrë. - Jam e lumtur. Ndihem gruaja më me fat në botë. Të jam mirënjohëse për sjelljen dhe qëndrimin tënd, si dhe për faktin se je njeri i thjeshtë, human, i shoqërueshëm. Të dua kaq shumë!

- Nëse do të bëhem më aristokrat, me siguri gjërat do të përmirësohen më tepër.

- Nuk të imagjinoja kurrë kaq qesëndisë. Më pëlqen kjo anë e karakterit tënd. Ndoshta gabova që të kërkova të ndryshosh mënyrën e veshjes. Sido që të jetë, bukuria e vërtetë lulëzon në shpirt.

- Shkëlqyeshëm! Është momenti të heq mjekrën dhe t'i zgjas pak mustaqet.

- Unë preferoj këtë pamje të re që ke. Të shkon fryma moderne e kohës.

- Ose fryma parisiane.

- Më kujtove udhëtimin e martesës në Paris që e anulua. Shpresoj ta realizojmë dikur me djalin apo vajzën tonë. Thonë që është qyteti më i bukur në botë.

- Shto që është edhe qytet modern dhe me finesë! Mos e harro këtë!

- Konstatoj se po përparon vazhdimisht me ngacmimet e tua. Po bëhen më elegante, më fine. Sigurisht, qytet me finesë dhe i pari për sa i përket modës.

Biseda e tyre vazhdoi me po atë lirshmëri. Galinosi preferoi të mos i tregonte gjë për vdekjen e të vëllait dhe dezertimin e vëllait tjetër, për të mos shembur atë ngrehinë mendimesh të shkujdesura të saj. Për më tepër, ajo nuk i kishte njohur vëllezërit e tij. Në dasmë, veç familjes së kumbarit të tij, nuk mori pjesë asnjë prej të afërmve të tij. Distanca e largët dhe kohët e vështira që përjetonin, i penguan të vinin.

Atë natë gjumi i zuri të përqaftuar në kanape. I ngrohnin lojërat intime dashurore.

Ditën tjetër, kur po kthehej nga shtëpia në “Souk Su”, ku jepte mësim në një shtëpi, Galinosi vajti te dyqani i Feizelit dhe e gjeti duke gdhendur një kupë prej argjendi.

- Punë e vështirë t’i japësh jetë metalit. Te druri, që mbetet i gjallë derisa të kalbet dhe të tretet plotësisht, mund ta zbulosh më lehtë frymëmarrjen e tij, - me këtë koment Feizeli sikur i thoshte mirëmbërëma.

- Duart e mia, vetëm penën dhe letrën mund të përdorin me sukses.

- Po edhe letra, prej druri prodhohet. Do edhe kjo ustallëk, ashtu si dhe fjalët. Ndryshon njëri zanat nga tjetri, por diku bashkohen. Të gjitha artet bashkohen në një pikë, sepse zanafillën e kanë nga i njëjti burim, nga shpirti.

- Ka edhe njerëz që vetëm këto gjëra nuk i mendojnë.

- Secili sipas mendjes dhe hijes së tij.

- Por ka raste që nuk ua lejojnë rrethanat.

- Rrethanat ndryshojnë, ose përpiqesh që t’i ndryshosh. E konsideroj fatkeqësi që t’u referohet dikush vazhdimisht, me qëllim që të rrijë duarkryq.

- Nuk mundesh vazhdimisht.

- E drejtë. Gjithsesi, shumica as nuk e di se duhet të përpiqen që t’i ndryshojnë.

- Mora vesh se u martua shërbyesja që kishe. Kërkon ndonjë tjetër?

- Ishte e krishterë. Vështirë të gjej tjetër si Anastën. Njeh ndonjë të krishterë?

- Një vajzë të re armene. Pronari i saj po e zbon nga puna zemërthyer dhe nuk do të bjerë në duar të këqija. Është shumë e bukur dhe gruaja e tij u bë xhelozë.

- Për atë që e kërkonte xhandari Hamza Hafizi e ke fjalën?

Galinosi u çudit dhe u gjend në pozitë të vështirë. Mendonte të luante rolin e ndërmjetësit të një pale të tretë, gjoja të Jakupit, dhe tani pyeste veten nëse duhej të vazhdonte të këmbëngulte në gënjeshtëri që kishte thënë.

- A pati ndonjëherë miqësi të vërtetë midis një myslimani dhe një të krishterit? - vazhdoi Feizeli.

- Disa çështje, pavarësisht fesë që i përkasin miqtë e tu, nuk ke të drejtë t'i bësh objekt bisede. Pikërisht, sepse nuk kanë të bëjnë vetëm me ty.

- Jam dakord, megjithëse pyetja qëndron. Të vura në provë dhe vërtetove rregullin e përgjithshëm. A e di ku është konaku im?

- Jo.

- Pesëdhjetë metra nga hamami i Haxhi Arifit. Pikërisht përballë lumit të vogël dhe shtëpisë së vjetër të Jakupit, aty ku mban të fshehur vajzën armene. Rastisi të të shihja duke kaluar lumin. Nuk ta thashë, që mos të të trembja. Madje, po vëzhgoja se mos konstatoja ndonjë gjë të dyshimtë që të të lajmëroja. Pra, mund ta sjellësh dhe do të gjej unë mënyrën se si do ta justifikoj praninë e saj. Do të vij ta marr kur të vendosësh ti.

- Atëherë, përse dyshon nëse ekziston miqësi e vërtetë midis të krishterëve dhe myslimanëve? - pyeti i habitur Galinosi, ndërkohë që ndihej tepër i emocionuar, por nuk e shfaqte.

- Në rastin konkret unë jam njëra prej këmbëve të urës. Tjetra? I krishterit? Ti, domethënë? Nuk hezitove? Po nesër, nëse do të jem unë ai që përndiqet, a do të jem i gatshëm të të besoj? Kush e di me siguri?

- Tek unë mund të mbështetesh.

- Pyetja është se si do të reagoj dhe unë. Mos ndoshta mendon se nuk ndryshojmë kur gjendemi ballë për ballë me frikën?

- Ai është momenti kur provohet miqësia e vërtetë.

- Ndoshta vërtet vihet në sprovë. Por edhe ai që nesër do të lëkundet, nga një kërcënim apo nga një tjetër, mendon se do të jetë

i njëjti njeri, që mund ta akuzosh? Mbetet vallë e pandryshueshme vetja jote e djeshme, kur mendon se veprimet e tua do të kenë pasoja për njerëzit e tu? A nuk merr përsipër mëkate, të cilat më parë as që kishin lidhje me ty? Dhe do të të lënë të pandikueshëm, të paprekur dhe të qëndrueshëm në lidhje me çka ishe në kohë të qeta?

- Si shumë thellë po zhytesh me meditimin tënd, Feizel. Por për një të ri, të gjitha sa përmende mbeten hipoteza, derisa t'i përjetojë dhe të vërtetohen. Eksperienca lind, por edhe asimilon dije. Sidoqoftë, unë të falënderoj edhe për ndihmën që po më ofron, edhe për faktin që nuk e denoncove këtë sekret. Je zemërmirë dhe bujar. Veprimi yt e vërteton më së miri këtë.

- Përderisa vepra e mirë të afron me Zotin, unë duhet të të falënderoj. Sepse më dhe rastin të bëj një vepër të mirë.

14

Njeriu bën llogari dhe planifikon se si do të dëshironte të rridhte jeta dhe jo duke ndjekur gjurmët e së djeshmes dhe të sotshmes, që në mënyrë të qartë, apo dhe të sipërfaqshme, tregojnë se çfarë do të ndodhë nesër. Por edhe nëse dikush parashikon një rrezik dhe merr masa mbrojtëse, a nuk ka zënë pritë një tjetër pak më tutje? Kjo do të thotë se nuk e pleqëroi drejt dhe nuk i numëroi me kujdes të gjitha gjurmët? Jo gjithmonë, sepse herë pas here jeta i sjell gjërat në atë mënyrë, saqë nuk di se nga kush dhe si të ruhesh.

Fillanthi i merrte vesh lajmet nëpërmjet Galinosit, mikeshave të saj si dhe Rasmies, e cila bisedonte me shërbëtoret e lagjes “Hristu” dhe të lagjeve të tjera. Ajo vetë, teksa shtatzënia përparonte, i kufizoi daljet vetëm në ato që ishin absolutisht të domosdoshme.

Më 3 shkurt rusët pushtuan qytetin malor Erzerum, që do të thotë vendi i të krishterëve, dhe dy ditë më vonë, turqit internuan tetëdhjetë e dy grekë të Argjirupolit, në Kilkit. Në vazhdim, rusët marshuan edhe drejt bregdetit dhe në fillim të marsit pushtuan Rizundën, ndërsa në datën 16 të po atij muaji u futën pa luftë në Surmena. Ushtritë osmane tërhiqeshin pa rregull, ndërkohë mundën të rigrupojnë një pjesë të forcave të tyre dhe u fortifikuan nëpër lartësitë dhe në luginën e Mavropotamos.

Njëkohësisht me operacionet luftarake zhvillohej edhe dëbimi i të gjithë myslimanëve që banonin në tokat drejt të cilave marshonin rusët dhe grumbulloheshin të rraskapitur, të uritur dhe veshur me zhele, në Trapezunda dhe në qytezat dhe fshatrat më në perëndim, deri te Kepi i Shenjtë. Këtë itinerar ndiqnin edhe dezertorët osmanë, ose u drejtoheshin zonave malore, duke plaçkitur fshatrat greke.

Bandat e grabitësve dhe praparoja e ushtrisë turke kryen plaçkitje dyqanesh dhe banesash dhe vrasje të banorëve grekë në Surmena. Fenomene të ngjashme regjistroheshin në të gjithë prefekturën e Trapezundës, ku turma çetash shkretinin fshatrat greke dhe vranë mbi njëqind e pesëdhjetë të krishterë. Pasi Surmena u pushtua prej rusëve, të krishterët vendas plaçkitën shtëpitë e myslimanëve që u larguan.

Ndërkohë, që në mes të muajit shkurt, herë pas here ia behnin në shtëpinë e Galinosit xhandarët që kërkonin të vëllanë, Niqiforin. Kërkonin kudo, lëshonin kërcënime për burg dhe internim, largoheshin, dhe ktheheshin pas disa ditësh. Njëkohësisht, nga fushëbeteja në Kara Dere, tridhjetë e pesë kilometra në lindje të Trapezundës, dëgjoheshin pa pushim gjësimet e forta të artillerisë. Të gjitha këto krijonin te Fillanthi një ndjenjë të theksuar pasigurie.

- Si do të lind në mes të gjithë kësaj përmbysjeje? Çfarë do të ndodhë nesër? Do t'i sulen edhe Trapezundës bandat grabitëse të çetave? Do të zhvillohen beteja edhe brenda në qytet? Nuk mund ta duroj, - shfrynte ajo atë natë të 20 marsit.

- Po thoshim të ftosh nënën tënde, - u përgjigj Galinosi, duke ngritur sytë nga gazeta lokale *Fari i Lindjes*.

- Ardha e nënës sime nuk do ta ndryshojë gjendjen. Mendoj të shkoj për të lindur në shtëpinë time, në Ordu, larg fronti të luftës.

- Këtë e kemi diskutuar edhe më parë, dhe jam tepër i rezervuar. Nxënësit e mi dhe problemet që kam në ndërmarrje, nuk më lejojnë të të shoqëroj. As nuk e kaloj nëpër mend të mos jem i pranishëm në lindjen e fëmijës sonë. E kuptoj tronditjen tënde dhe të mbështes. Por askush nuk e di se sa shpejt do të avancojnë rusët dhe sesi do të reagojnë osmanët. Po nëse fillojnë dëbimin e grekëve të Orduës?

- Deri tani, në asnjë vend nuk internuan gra. Dhe është e pamundur që rusët të arrijnë në Ordu brenda një muaji. Të paktën do të jem më e qetë derisa të lind. Sapo të rivendoset rendi, do të kthehem.

- Të më merrni dhe mua në Ordu, - ndërhyri Rasmia, teksa u shërbente çaj aromatik. - Nëna ime ka qenë mamí dhe marr vesh nga lindjet.

- Do të kem nënën time, motrat dhe Simellën. Ti do të qëndrosh këtu për t'u kujdesur për tët zot.

- Përderisa këmbëngul, atëherë është më mirë që Rasmia të vijë me ty. Do të ndihem edhe unë më i qetë, qoftë edhe për udhëtimin. Mos u shqetëso për mua. Kaq vite, vetëm kam jetuar, - iu përgjigj Galinosi dhe shtoi: - Propozoj ta mendosh edhe një herë, apo të presim edhe pak.

- Nuk do të vlejë për asgjë. Rasmia dëgjoi sot edhe për agjentë rusë në Trapezunda dhe përreth saj. Nuk do ta duroj dot kaq ankth dhe shqetësim.

- Nuk dua të të imponoj mendimin tim, dhe as të të pengoj. Gjithsesi, nuk humbet gjë që ta mendosh edhe një herë çështjen.

Fillanthi këmbënguli, kështu që më 23 mars hipi së bashku me Rasmien në avulloren e Kompanisë Austriake me destinacion Ordunë. Po atë ditë, mbërrinte në Trapezunda gjenerali Vehip Pasha, me origjinë nga Janina, i cili e fliste rrjedhshëm dhe me theks epirot gjuhën greke, dhe kishte marrë pjesë në luftërat ballkanike. Bashkë me të mbërriti edhe i vëllai, Esat Pasha, ish-komandanti i forcave osmane në Epir.

15

Që dikush të jetë njeri i keq, nuk është e domosdoshme të ekzistojë një shkak i qartë. Dhe as njeriu i keq, nuk i vë domosdoshmërisht vetes, qëllime konkrete. Megjithatë, kur ligësia e tij ka një shkak dhe këtij i shtohet edhe një objektiv, djalli brenda njeriut të keq, nuk pushon për asnjë moment së hedhuri valle.

Hamza Hafizi, në krye të një prej njësive të xhandarmërisë, mbikëqyrte pa asnjë shprehje në fytyrë, punëtorët që gërmonin varret masive të armenëve, në të dyja anët e urës me shumë harqe të Dhafnopotamos. I shihte të ngarkonin nëpër karroca kufomat e dekompozuara, me rrobat e kalbura që varehin si rripa, ose të mbështillnin skeletet, dhe t'i vendosnin stivë në pika të ndryshme të bregut lindor të lumit.

Kjo pamje makabre i solli ndër mend Sarën dhe e tërbonte fakti që nuk arriti të lokalizonte vendin ku ndodhej e bija. Dhe jo vetëm se u poshtërua egoizmi i tij, apo se e magjepsi bukuria e Talinës. Në mendje iu fiksua ideja se ajo ishte gruaja pjellore dhe e aftë që të fekondonte spermën e tij, përderisa as me gruan e tij e dytë nuk pati fëmijë.

Midis qindra kufomave, ishte dhe ajo e Sarës, dhe Hamzai u pendua që e lejoi të shkonte pas të internuarve të tjerë. E gënjeu, e djallëzuara, duke i thënë se e kishte dorëzuar Talinën në Mitropoli. Nëse e arrestonin atëherë, do ta detyronte të tregonte ku fshihej e bija.

Punëtorët spërkatën me benzinë stivat e kufomave dhe u vunë zjarrin. Sipas urdhrave që kishin marrë nga lart, nuk duhej të mbetej asnjë gjurmë prej armenëve të vvarë. Nuk duhej t'i gjenin

rusët kur të futeshin në Trapezunda, pasi të gjithë, në fundmarsin e vitit 1916, e konsideronin si të sigurt pushtimin e qytetit nga rusët.

Era e rëndë e kufomave dhe tymi që u ngrit, e detyruan Hamzanë të largohej pak. Pa dyshim, mendonte, nuk u trajtua siç duhej çështja lidhur me Fillonidhisin. Vetëm një natë më parë, një prej banorëve të lagjes “Ipapandi”, i raportoi se në të kaluarën, kishte parë të dilte prej shtëpisë së tij një çift myslimanësh. Dhe e mori vesh rastësisht, duke kërkuar të vëllanë e tij dezertor, Niqiforin. Çfarë rëndësie mund të kishte kjo informatë e papritur?

I kishte bërë vizitë Fillonidhisit para pak ditësh në shtëpinë e tij të re, por pa asnjë rezultat në lidhje me dezertorin. Nuk ishte në dijeni të fakteve të reja. Ashtu siç nuk i dinte kur hetoi Jakup Birolin, kushëririn e tij, meqenëse në regjistra figuronin të afërmit e të gjithë kriptokristianëve që dolën publikisht.

Informacioni që siguroi, zgjoi përsëri interesimin e Hamzait dhe mezi priste të vazhdonte hetimet. Sigurisht që nuk interesohej për dezertorin. Interesohej vetëm për Talinën dhe pyeste veten nëse ishte më mirë të shkonte në shtëpinë e Galinosit dhe ta hapte këtë temë në prani të gruas së tij, apo ta takonte vetëm.

Mbeturinat nga kufomat e armenëve, vonoheshin për t’u djegur, dhe ai nxitonte. Mallkonte dhe bënte ecejake i nervozuar, derisa mbetën vetëm pirgje me hi. Edhe ato punëtorët filluan t’i shpërndanin në ajër. Kur vuri re se përkuleshin herë pas here dhe diçka fusnin nëpër xhepa, u afrua gjithë kuriozitet dhe atëherë e kuptoi për çfarë bëhej fjalë.

- Kontrolloni, dhe të gjitha monedhat prej ari që do të gjeni, do të m’i dorëzoni mua! - urdhëroi ai.

Pastaj filloi të rrëmonte me çizmet që kishte veshur, por edhe me duar, hirin e kufomave dhe të rrobave të tyre. Aty-këtu gjente lira ari, të cilat, armenët fatkëqij, i qepnin në pjesën e brendshme të rrobave apo të xhaketave, ndërsa disa të tjerë i gëlltisnin që të mos ua vidhnin gjatë rrugës për në internim.

Nga kërkimet që u bënë, ai përvetësoi rreth treqind monedha ari, ndërsa treqind të tjera i dorëzoi më vonë në komandën e xhandarmërisë. Sipas Hamzait, ajo që bëri, ishte një ndarje e drejtë.

Me pjesën e vet të monedhave të përvetësuara nëpër xhepa, ecte pasdite në lagjen “Mumhane” ose Moli, që dikur kishte qenë porti i bizantinëve. Të gjithë myslimanët që ndeshte në rrugë, ishin fytyrëngrysur dhe shumë prej tyre bëheshin gati të largoheshin nga Trapezunda.

Duke kaluar në bezistan dhe në xhaminë e Çarshisë, shikonte dyqane të vogla që kishin zënë merimanga, kafene të pista dhe shtëpi të rrethuara nga mure të larta, gati për t’u shembur. Kaloi mbi tunelin, nëpërmjet të cilit rridhnin ujërat e Gugun Dere para se të derdheshin në det, dhe u kthye djathtas, pas harkut Pazar Kapusu.

Vështroi përreth, eci rreth njëzet apo tridhjetë metra dhe u fut në një kafene të pistë. Qëndroi pak, sa për t’u ambientuar me gjysmerrësirën, dhe iu drejtua banakierit.

- Ahmet, erdhi? - pyeti të vëllanë e tij, të gjatë dhe të dobët, që ngjante me shtyllë telegrafi.

- Të pret në baxhë.

- Mbylle! Asnjeri të mos futet! - e urdhëroi dhe u ngjit lart.

Burri që e priste e përshëndeti në rusisht dhe Hamzai iu përgjigj në po atë gjuhë. Nën dritën e llambës së vajgurit, hapën një hartë, dhe Hamzai i tregonte pozicionet e forcave osmane, vendrojat, stacionet e xhandarmërisë, depot e municioneve dhe të ushqimeve.

- Në rregull, Rurik? - tentoi, më në fund, të merrte një përgjigje aprovuese.

Tjetri tundi kokën në shenjë pohuese.

- Të qëndroj, nëse ju merrni Trapezundën?

- Të ndjekësh ushtrinë turke dhe të përgjosh lëvizjet e saj. Informatat e tua janë të çmuara për ne. Kur të pushtojmë Pontin dhe Stambollin, do të shpërblehesh me ofiqe dhe shuma monetare.

- Dhe ku do të të takoj?

- Për momentin, këtu, pastaj shohim. Do të të çoj fjalë me Ahmetin. Vëllai yt të mos ikë, do ta mbrojmë ne, nëse do të jetë nevoja.

- Kur parashikoni të futeni në Trapezunda?

- Është çështje ditësh. Ik tani.

Hamza Hafizi doli nga kafeneja. E dinte se diku përreth fshiheshin edhe agjentë të tjerë rusë. E kishin kontaktuar para

gjashtë muajsh, të informuar për të nga të afërm të vjetër që jetonin akoma në Rusi, dhe nuk pati kundërshtim të bashkëpunonte me ish-bashkëpatriotët e tij. Sigurisht që kundrejt pagesës, dhe me objektiva të rëndësishme për të ardhmen.

Po binte muzgu. Në lagjet “Mumhane” dhe “Sogan Pazar” rrugët u shkretuan. Mbretëronte një heshtje varri, dhe vetëm aty-këtu shihej ndonjë dritare e ndriçuar. Galinos Fillonidhis do të ishte mbledhur tashmë në shtëpi dhe ai i anuloi planet e tij për t’i bërë një vizitë.

Zhvillimet që pasuan gjatë ditëve në vazhdim nuk i lejuan Hamzait të merrej me çështjen e Galinosit. Rusët po avanconin dhe myslimanët e Trapezundës humbën çdo shpresë, kur prefekti Xhemal Azbi beu e dërgoi familjen e tij në Kerasunda.

Hamza Hafziti i ngarkuan si detyrë të patrullonte në qytet me një grup xhandarësh, me qëllim që të parandaloheshin incidente të mundshme midis refugjatëve myslimanë që kishin ardhur nga viset lindore, dhe të krishterëve, si dhe të mos plaçkiteshin shtëpitë dhe dyqanet e të gjithë myslimanëve që largoheshin drejt Tripolit. Si rezultat, atij i duhej të sorollatej nëpër rrugë që në mëngjes herët deri natën vonë.

Më 2 prill, kur u larguan konsujt e Gjermanisë dhe të Austrisë, mori vesh se ishin arrestuar tri vajza armene, ngaqë kishin refuzuar të shkonin mbrapa familjeve të turqve, ku ishin dorëzuar. I gëzuar shpejtoi në godinën e xhandarmërisë, me shpresë që të merrte ndonjë informacion për Talinën. Por pa asnjë rezultat.

I zhgënjyer dhe nervoz u drejtua për te fabrika e përpunimit të lajthive të Fillonidhisit, duke braktisur detyrën e patrullimit. Pas një apo dy ditësh pritej që Trapezunda të binte në duart e rusëve dhe pas kësaj, ai do të humbiste çdo shpresë për ta lokalizuar.

Duke u afruar, dërgoi një djalë të vogël që shiste kuleç, të verifikonte nëse Galinosi ishte në fabrikë apo jo. Ndërkohë që priste te cepi i rrugës, vështronte indiferent dyqanet e mbyllura